

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

40

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

40

Belgrade 2018

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ
40

Београд, 2018

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

ЛАСЛО БЛАШКОВИЋ, главни и одговорни уредник (Београд)
Проф. др Татјана Суботин-Голубовић, уредник (Београд)
Др Владан Тријић, секретар Одбора (Београд)
Проф. др Аксинија Џурова, инострани члан САНУ (Софија)
Анатолиј Турилов, инострани члан САНУ (Москва)
Радоман Станковић (Београд)
Катарина Мано-Зиси (Београд)
Др Јасмина Недељковић (Београд)
Доц. др Драгана Новаков (Београд)
Др Драган Пурешић (Београд)

EDITORIAL BOARD

LASLO BLAŠKOVIĆ, editor-in-chief (Belgrade)
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)
VLADAN TRIJIĆ, Ph.D. secretary of the Board (Belgrade)
AKSINIA DŽUROVA, SASA foreign member (Sofia)
ANATOLY TURILOV, SASA foreign member (Moscow)
RADOMAN STANKOVIĆ (Belgrade)
KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)
JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)
DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Assistant Professor (Belgrade)
DRAGAN PUREŠIĆ, Ph.D. (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Гордана Јовановић
Проф. др Татјана Суботин-Голубовић
Проф. др Ирена Шпадијер
Др Владан Тријић
Катарина Мано-Зиси

REVIEWERS

GORDANA JOVANOVIĆ, Ph.D. Professor
TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Professor
IRENA ŠPADIJER, Ph.D. Associate Professor
VLADAN TRIJIĆ, Ph.D.
KATARINA MANO-ZISI

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА* остварено је уз финансијску помоћ
Министарства културе и информисања Републике Србије

САДРЖАЈ/CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

<i>Јасмина Негељковић</i> О повељи краља Милутина Опатији Св. Марије Ратачке	11
<i>Jasmina Nedeljković</i> ON KING MILUTIN'S CHARTER TO THE ABBEY OF ST. MARIJA OF RATAC.....	23
<i>Ђерђ Мор</i> Папир и водени знаци у Октоиху петогласнику Ђурђа Црнојевића	25
<i>György Mór</i> PAPER AND WATERMARKS IN ĐURAD CRNOJEVIĆ'S OCTOECHOS OF THE FIFTH TONE.....	31
<i>Милена Марџиновић</i> Рукописне књиге Манастира Успења Пресвете Богородице у Пиви	51
<i>Milena Martinović</i> THE MANUSCRIPT BOOKS OF THE ASSUMPTION OF THE MOST HOLY MOTHER OF GOD IN PIVA	77
<i>Сергей Ю. Темчин</i> Займствования из древнерусской службы на перенесение мощей свт. Николая Мирликийского (9 мая) в службу свт. Василию Острожскому (29 апреля)	99
<i>Sergey Y. Temchin</i> BORROWINGS FROM THE KIEVAN RUS HYMNOGRAPHIC OFFICE FOR THE TRANSLATION OF ST. NICHOLAS' RELICS (2 MAY) IN THE HYMNOGRAPHIC OFFICE FOR ST. BASIL OF OSTROG (29 APRIL)	110
<i>Јован Лазаревић</i> О новозаветним апокрифним текстовима у рукопису бр. 18 Музеја Српске епархије будимске у Сентандреји	111
<i>Jovan Lazarević</i> ON NEW TESTAMENT APOCRYPHAL TEXTS IN THE MANUSCRIPT NO. 18 OF THE MUSEUM OF THE EPARCHY OF BUDA IN SZENTENDRE	118

БѢ • ВѢРХЮ КЪ ЕДИНО
НЦА • И КЪЗГЛАСИТЬ С
КЪМНѢМЪ • ТОГДА СѢ
МИТРУ И ГЛАГОЛЕТЬ
УСЛЫШАНИЕ КЪ

ЖИТІЯ НА КЛ
НЕМОЦНЫЕ И
ДОСТАТЪНА И
СТАКЛЯЕТСЯ КЛ
НА, КЪПРЪЗВ
ЛИМСЕ ОУБѢ ОНЕМЪ
КЛЕТЬ ПРЪСЪТО ДУХА

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

О ПОВЕЉИ КРАЉА МИЛУТИНА ОПАТИЈИ СВ. МАРИЈЕ РАТАЧКЕ

ЈАСМИНА НЕДЕЉКОВИЋ*

Айспиракџи: У раду се говори о повељи краља Милутина упућеној Опатији Св. Марије Ратачке. Издата је приликом боравка краља Милутина у Котору, 15. марта 1306. године. Овом хрисовуљом краљ Милутин потврђује даровницу своје мајке, краљице Јелене. На основу топонима који су забележени у повељи, поседи Ратачке опатије су се налазили на простору од данашњег Петровца до Ратца. Поједини топоними сачували су се и до данас. У чланку се указује и на значај Ратачког манастира који је био врло чувен и богат, а његови опати су били угледне личности онога времена. Анализа правописних и језичких одлика документа показала је да он има ортографска обележја рашке школе и да је писан српскословенским са елементима српског народног језика.

Кључне речи: повеља, краљ Милутин, Опатија Св. Марије Ратачке, српскословенски језик, српски народни језик.

Бенедиктинска опатија Св. Марије Ратачке налазила се у Спичу, на полуострву Ратац између Бара и Сутомора.¹ Првобитно је овај манастир био посвећен Св. Михаилу, како је наведено у најстаријем сачуваном писаном податку о њему из 1247. године. М. Спремић сматра да је тешко рећи зашто је и када тачно дошло до промене патрона. Познато је да је култ Богородице био врло негован у XIV веку и да је највећи број бенедиктинских манастира на Приморју био посвећен Св. Марији. Већ у повељи краља Милутина са почетка XIV века види се да је манастир посвећен Св. Марији што ће и остати током целог свог постојања.²

За време Немањића Ратац је био под српском влашћу.³ Господарство над овом облашћу су у другој половини XIV века преузели

* Јасмина Недељковић, Одељење за археографију, Народна библиотека Србије, Београд, jasmina.nedeljkovic@nb.rs

¹ Спремић 1964, 191.

² Исто, 200–201.

³ Исто, 192.

Балшићи. Ратачка опатија је била у каснијем периоду предмет спора између Балшића, Млечана и српских деспота: једно време је била под млетачком влашћу, а од новембра 1412, Ратац, Бар и Будва су поново припали Балши III и остали под његовом управом све до 1421. године. И у наредним годинама настављају се борбе око поседа Ратачке опатије. Уговором у Вучитрну, 22. априла 1426, Млечани су деспоту Ђурђу Бранковићу уступили ову опатију са свим њеним поседима.⁴ Убрзо после првог пада Деспотовине под турску власт (1439) Ратачком опатијом су загосподарили Млечани. Међутим, опасност манастиру претила је од Турака који су већ били у њеном суседству покоривши земље Ивана Црнојевића.⁵ Године 1571, Турци су заузели и порушили Ратац. У цркви је престало да се врши богослужење, а манастирска имања су била разграбљена.⁶

Ратачки манастир је био врло чувен и богат, а његови опати су биле угледне личности. Крајем XV и у XVI веку ратачки опати су већином били барски племићи. Познато је да су они често обављали и дипломатске мисије „за рачун разних династа из Албаније, Зете и Босне“.⁷ Као најзначајнија личност у овом послу помиње се опат Ђорђе Пелиновић. Он је учествовао у дипломатским мисијама за деспота Ђурђа Бранковића.

Ратачка опатија је била под јурисдикцијом барског архиепископа. Богатство манастира било је велико – не само у поседима, већ су приходе чинили и земљораднички и сточарски производи, као и грађевински камен. Манастир је био и стециште ходочасника и чувено поклоничко место.⁸

Под српском влашћу, Ратачки манастир је уживао велике повластице. О томе нам сведочи и повеља краља Милутина о којој је овде реч. Овом хрисовуљом краљ Милутин потврђује даровницу своје мајке, краљице Јелене. У науци постоји мишљење да је краљ Милутин

⁴ Исто, 197.

⁵ Исто, 198.

⁶ У вези са поменутих догађајима Спремић (1964, 199 и 213) каже да је, када су Турци порушили манастир, остала само једна капела, где је потом вршена православна служба. Наиме, сеоско становништво у околини манастира је било у великој мери православне вероисповести. Стога је временом чак створена и легенда да је Ратачки манастир био православни.

⁷ Спремић 1964, 204.

⁸ Исто, 206.

својом даровницом и увећао поседе Ратачке опатије, али М. Спремић сматра да се не може са сигурношћу рећи да ли је Милутин само потврдио поседе које је краљица Јелена дала манастиру или их је увећао.

У повељи краља Милутина наведени су поседе Ратачке опатије који су се налазили, према речима М. Спремића, приближно на простору од данашњег Петровца до Ратца, а поједини топоними сачували су се и данас: доубонца – „Дубовица је у Паштровићима северозападно од Ратца“;⁹ братош, топлиш – Братеш и Топлиш, наведени као села, данас су пашњаци, први у Буљарици, а други источно од Дубовице;¹⁰ шаптино – „Шаптина се налази такође у Паштровићима“;¹¹ стоуденьць цостьць – „Мостац је поток код Ластве“;¹² ѿ ластве – Ластва је стари назив за Петровац на мору;¹³ оу прѣсѣкоу – брдо Пресека постоји и данас;¹⁴ Пресека као планина између Мишића (село на крајњем северозападу Спича) и Ђурмана (село које се граничи са Мишићима);¹⁵ оу градище – Градиште је између Калудерца и Буљарице;¹⁶ ѿ дѣвнина вѣрха – највероватније данашњи Дин врх;¹⁷ ѿ цпича – област Спич југоисточно од Паштровића;¹⁸ оу калѣць – Калц се налази изнад Кнежевог села (Буљарице);¹⁹ оу малюу ѿстрѣвниоу – постоји данас брдо Островица, а око њега неколико узвишења;²⁰ оу зелѣнниоу – Зеленика јесте брдо „на граници Спича и Паштровића, уз море између Чања и Буљарице“;²¹ оу вѣрдо скриницеѣ – Свињинице је планина „између Мишића и Паштровића“;²² оу рѣтъка – Ратац, рт између Сутомора и Шушана.²³ За топониме Збурина и Сухи поток (з'боурина, соухин поток) данас није утврђено где су се налазили. Спилани (спилани), поменути у повељи, вероватно стоје у вези

⁹ Исто, 194.

¹⁰ Исто, 194.

¹¹ Исто, 194.

¹² Исто, 194.

¹³ Марјановић-Душанић 2002, 29.

¹⁴ Исто, 29.

¹⁵ Поповић, Петровић 2009, 88.

¹⁶ Спремић 1964, 194.

¹⁷ Марјановић-Душанић 2002, 29.

¹⁸ Исто, 29.

¹⁹ Спремић 1964, 194.

²⁰ Марјановић-Душанић 2002, 29.

²¹ Поповић, Петровић 2009, 84.

²² Исто, 89.

²³ Исто, 88.

са данашњим топонимом Спила, брежуљак села Папани, а Плиш на Топлишем (плиш на топлишци) можда би био данашњи Плијеш, планина између Мишића и Паштровића, јер се Топлиш такође налази између ова два локалитета.²⁴

О ПОВЕЉИ

Краљица Јелена је као владарка у Зети дала велике поклоне Бенедиктинској опатији Св. Марије Ратачке. Краљ Милутин је 15. марта 1306. у Котору издао повељу којом потврђује даровницу своје мајке.

Аутограф повеље краља Милутина чува се од 1866. године у Млетачком архиву (збирка *Miscellanea atti diplomatici e privati*, кутија 10, бр. 344). Једно време налазио се у Бечу. Хрисовуља има два преписа: Мајински препис и превод на италијански. Издавана је више пута, а новије издање је приредила С. Марјановић-Душанић у часопису *Стиари српски архив*.²⁵

Повеља је значајна не само као сачувани помен о манастиру и његовим поседима које је даровала краљица Јелена, већ и по томе што је краљ Милутин први пут у званичном документу означио свог сина Стефана за наследника престола.²⁶ Документ, по својим унутрашњим одликама, припада „карактеристичним повељама краљевске рашке канцеларије с почетка XIV века намењеним црквеним адресатима.“²⁷

Оригинал хрисовуље је писан на пергаменту величине 54,2 × 40 cm у 33 реда. Повељу је исписао дијак Петриц. Време писања аутографа није потпуно одређено. Наводи се да је издат 15. марта у Котору, када је краљ Милутин боравио у граду. Новијим истраживањем, које је спровела С. Марјановић-Душанић, документ је датован 1306. годином. Повеља садржи и листу сведока, угледних црквених, државних и властеоских личности тога времена.

²⁴ Исто, 88–89.

²⁵ Детаљније о издањима, као и старију литературу, види С. Марјановић-Душанић 2002, 13–29.

²⁶ Исто, 13.

²⁷ Исто, 22.

ПИСМО

Повеља је писана уставним писмом.²⁸ Словни облици имају особености времена у коме је документ исписан: асиметрично в (горња петља мања од доње); д са троугластим ножицама; петопотезно ж са редуцираном горњом половином; ѿ са сведеним боковима и спојницом нижом од горње линије; спојница код ѡ прелази доњу линију; з са репићем који се нагло прелама на доњој линији и у виду велике запете спушта наниже; ѣ са уздигнутим стаблом и пречком на горњој линији. Ч је старије, ракљасто. Пречка код ѡ и п пише се са тачком на средини.

Од интерпункцијских знакова писар употребљава тачку, која се налази на доњој линији, затим пајерак у облику двојке и титлу у виду водоравне црте са крајњим задебљаним привесцима (̑).

Правописне одлике

Хрисовуља има ортографска обележја рашке школе. Писар Петриц употребљава само танко јер (ь).

У књижевним категоријама овај знак се бележи са великом доследношћу: у предлозима вь, съ, къ: вь слакъ /26/, съ рабоуь /11/, къ прѣстѣна ногауь /10/; у префиксима вь-, съ- и вьз-: вьпнѣуь /4/, събытѣ /7/, вьсхвалиуь /3/.

Танко јер (ь) углавном се не бележи у корену вь-: вьѣхь /12/, /20/, поред вьсакоуь /33/.

Секундарни полугласник је означен у примеру павльь /32/.

Обележавање једначења сугласника по звучности среће се у примерима ис текѣ /9/, вьѣмѣнѣ /9/, што указује на наслеђено старословенско стање.²⁹

Група је на почетку речи означава се лигатуром: кже /13/, клѣна /18/, кгда /26/; групе аја, ају, ија, ије, оје и оју обележене су са аа, аю, иа, иѣ, оѣ, ою: ѡбрѡванѣа /3/, припад(а)ю /10/, дѣахь /33/, прощѣнѣ /10/, твоѣуь /13/, кою /2/.

²⁸ Познато је да су се уставом и полууставом, писмом богослужбених књига XIV–XV века, писале и поједине српске повеље тога времена (в. Турилов 2010, 193–216).

²⁹ Николић 1978, 98–99.

Групе *ља, ље, љу* и *ња* пишу се са *л + ја, ље, љу, н + ја*: *кралѣа* /27/, *престоупѣниѣмъ* /7/, *прѣдатељу* /24–25/, *поред л + є*: *нзбавленъ* /5–6/, *кравство мн* /18–19/.

Групе *ћу, ћа* обележене су са *кју, гја*: *тисоукю* /29/, *го(с)погја* /18/, *поред мегамн* /14/ и *меге* /14/.

Вокално *р* је означено са *рь*: *пръвоую* /6–7/, *дръзнеть* /23/, *кръвъ* /24/, а вокално *л* са *лъ*: *хльмьски* /31/.

ФОНЕТСКЕ И ФОНОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

Потврда о преласку *йолуѣласника* у *а* (*ь > а*) у тексту документа нема. Ова особина уклапа се у језичку слику досада проучених повеља краља Милутина.³⁰

Српскословенски фонетски лик *црѣковъ* /28/ забележен у овој повељи среће се и у другим српским средњовековним споменицима још од најранијих времена.³¹

Поред облика *рьтътъскон* /13/, налазимо и усамљени пример *рѣтътъскыѣ* /29/.

Примери *оу рьгыка* /13/, *оу ластовско блато* /15/, у којима имамо стару промену *вь(-) > у(-)*, одликују народни језик писара Петрица.

³⁰ У *Бањској хрисовуљи* краља Милутина, писаној у другој деценији XIV века, такође није потврђена вокализација полугласника (в. Грковић 2010, 61–77). У тој повељи *ь* чува свој фонемски карактер, а понеки случај са *ь > а* указује на почетке његовог развоја у *а* на старосрпском терену (в. Лома 2013, 290). У *хрисовуљи* краља Милутина, издатог властеоској породици Жаретић из Бара (лето 1316), није забележена вокализација полугласника (Недељковић, радни материјал). Испитивање оригиналних повеља кнеза Лазара писаних у другој половини XIV века (Младеновић 2003, 21, 151, 167 и др.) и деспота Стефана Лазаревића издатих у периоду од 1392. до 1427. године (Младеновић 2007, 178, 187, 226 и др.) показало је да се ни у њима не бележе примери вокализације полугласника. Поједине од најстаријих потврда ове промене у српским повељама и писмима из источних и јужних штокавских крајева датирају из 1405. године (Младеновић 2009–2010, 13; Поломац 2012, 138 и 2016, 174–176). Тиме је и потврђено да је замена полугласника вокалом *а* у југоисточним српским говорима дошла касније у односу на остатак штокавштине (в. Ивић, Грковић 1971, 53–59).

³¹ Куљбакин 1925, 25.

У хрисовуљи нема примера метатезе *вѣс-* > *сѣ-*. Познато је да у народним говорима овај процес започиње током XIII и затим се наставља у XIV веку.³²

Метатеза није присутна ни у групи *кѣи̑-*: *кто* /22/

Етимолошко *јаи̑* се доследно бележи: *вѣнѣцъ* /8/, *грѣхомъ* /10/, *оу прѣсѣкоу* /16/, *ѡ дѣвѣна вѣрѣ* /16–17/, *слѣпѣи̑* /19/, *цѣстоу* /27/, *дѣдъ* /31/, *два свѣдока* /32/. У повељи нема примера замене *ѣ* са *е*.³³

У лексеми *стефанъ* /8/ се среће старословенски дублет *ѣ* / *е*.

Нема примера са сугласником *л* на крају слога.

Даљинска дисимилација у основи *свободъ* није забележена: *свободно* /19/.

У личном имену *стефанъ* /8/, што је позајмљеница из грчког (*Στέφανος*), присутан је сугласник *ѣ*.

Група *чи̑* у примеру *что* /2/ чува се у складу са српскословенском нормом.

У примеру *г(о)пожи* /1/ имамо упрошћавање групе *жѣд* > *ж*, а губљење сугласника *-с-* у групи *-чск-* среће се у *ѣтъѣ* /13/.

Поред књижевне, српскословенске форме са *жѣд* *оутоѣши* /25/, у повељи се налазе и примери са сугласником *ђ* који припадају народном језику писара (одлика штокавских говора): *цѣгѣи̑* /14/ и *цѣгѣ* /14/.

У имену *кѣга* /6/ од гр. *Еѣа* јавља се протеза, иако не одговара фонетски грчком изворнику. Међутим, овај облик је обичан и у старословенским споменицима.³⁴

Фонетизам *проклѣтъ* /24/ иза кога се крије или указује на нетипично српско језичко осећање.³⁵

Испред вокала предњег реда *е* уместо сугласника *л* у следећим примерима среће се *ѣ*: *ѡд силѣ* /25/, *властѣлѣ* /30/.³⁶

³² Уп. Младеновић 1978, 13.

³³ Међусобно замењивање *јаи̑а* и *е* постаје од XIII века једна од основних редакцијских особина. С краја овог столећа имамо прве доказе о овој појави, али за територију Рашке (в. Ивић 1998, 42). О овоме уп. Драгин 2013, 247–256.

³⁴ Види Грковић 1986, 54.

³⁵ Уп. Марјановић-Душанић 2002, 16: *проклѣтъ*.

³⁶ На територији зетско-сјеничког дијалекта у положају испред вокала предњег реда „неутрализована је опозиција” између *ѣ* и *л* (Ивић 1994, 202). Према материјалу за фонолошке описе српскохрватских говора обухваћених општесловенским лингвистичким атласом, за пунктове *Њеђуши*, *Режевићи* и *Раговићи* такође се констатује да се фонема *л* пред вокалима предњег реда реализује палатализовано (Ivić, Petrović 1981, 539, 525).

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

Од морфолошких особина издвајамо следеће:

- генитив једн. именица женског рода на -џ: ѿ шаптиньскѣ оулицѣ /16/, ѿ прѣсѣкѣ /16/, ѿд снѣк /25/ је одлика народног језика;³⁷
- генитив мн. именица на -ѣ: ѿ всѣхъ врагъ /12/, ѿ всѣхъ работъ /19–20/, тисоукю пер'перъ /29/ је особина књижевног језика;
- номинатив мн. именице *властелин* гласи *властѣлѣ* /30/;³⁸
- облик генитива једн. придева на -ога ѿ соухога потока /16/ припада народном језику писара, а облици ген.-акуз. једн. придевско-заменичке промене на -аго, -его књижевног су порекла: ѿ мене грѣшнаго краља /26–27/; застоупиши ... раба твоѣго /11/;
- примери 3. л. једн. презента са -тъ: кстѣ /13/, потврѣдитѣ /22/, дрѣзнѣтъ /23/, приѣтъ /26/ припадају књижевном језику;
- 3. л. једн. презента без -тъ: глѣда /18/, к /19/ је особина народног језика писара;
- облик 3. л. једн. перфекта долази са енклитичким обликом помоћног глагола: она к дала и записала /18/;
- наставак -та у 3. л. двојине адаѣъ же и ерта линѣствоукѣта /6/ јесте српскословенска црта;
- пример са партикулом -зи је одлика народног језика писара: този /19/.

ИЗ ТВОРБЕ РЕЧИ

У хрисовуљи се среће стари, прасловенски суфикс -*исъ* у личном имену писара Петрица: *петрицъ* /33/.³⁹

Испитујући лична имена у Дечанским хрисовуљама, М. Грковић је закључила да и у време настанка повеља суфикс -*ицъ* није ни био посебно продуктиван и да се везивао за имена „несловенског порекла: *Бурђицъ*, *Косѣицъ*, *Куманицъ*, *Михолицъ*, *Николицъ*.”⁴⁰

³⁷ Од најстаријих времена у српском језику у ген. једн. именица ж. рода на -а имамо -е од именица на -ја.

³⁸ Именице на суфикс -ин у номинативу множине имају наставак -е из консонантске промене. Уп. Јерковић, 1983, 149: *властѣ/л/(ѣ)*, *рыцѣ/л/(ѣ)* и др.

³⁹ Суфикс -ицъ (-исъ) познат је углавном јужнословенским језицима, пре свега „старословенском, српскохрватском и словеначком“ (Бошковић 1936, 72).

⁴⁰ Грковић 1983, 96.

Д. Петровић и Б. Марковић, који су се бавили говором Врачана⁴¹, уочили су да је овај суфикс, иначе непродуктиван, овде сачуван у великој мери.⁴² Узимајући у обзир да су Врачани у наше крајеве дошли 1933/34. године „и да више нису никада били компактни као у Враки“, као и чињеницу да суфикс *-иц* данас чувају „само најстарији говорни представници“ Враке, испитивачи закључују да је реч о архаичној особини. А с обзиром на то да постоји мало података о прошлости Врачана до средине XVIII века, као и „о језику скадарских Срба или нашега живља у Албанији уопште“, Петровић и Марковић сматрају да: „Суфикс *-ic* може, због тога, бити само сигнал да је албанско језичко окружење довело до тога да се једна архаична црта одржи тамо много дуже него што је са њом био случај у континууму српскохрватског језика.“⁴³

*

У време српских владара Опатија Св. Марије Ратачке уживала је значајне повластице. Почев од краљице Јелене, која је као владарка у Зети дала велике поклоне манастиру, српски владари су наставили да дарују Опатију Св. Марије Ратачке. Краљ Милутин је у Котору, 15. марта 1306, издао повељу којом потврђује даровницу своје мајке, краљице Јелене. Поседи Ратачке опатије налазили су се на простору од данашњег Петровца до Ратца. У хрисовуљи је наведено око двадесет топонима од којих је одређени број сачуван и данас. Повељу је писао дијак Петриц. Језик дијака Петрица одликују особине српског народног, али и присуство оних црта које нису српског карактера. Те црте данас се срећу на подручју зетских говора који су иначе претрпели више несловенског утицаја од осталих говора штокавског наречја.⁴⁴

О самој личности дијака Петрица за сада немамо ближе податке. Познато је да је српског владара на путовањима пратио двор, угледне црквене и политичке личности. Историчари средњег века сматрају да је српски владар и тада, приликом путовања, имао писара у свом окружењу. Говорећи о *дијацима*, историчари кажу да су то лаици, да

⁴¹ Предео у Албанији, северно од Скадра, између обронака Проклетија и Скадарског језера, кроз који протиче река Врака и улива се у Скадарско језеро.

⁴² Види Петровић, Марковић 1977, 200–201.

⁴³ Исто, 202.

⁴⁴ Ивић 1994, 210.

нису припадали властеоском слоју и да није сигурно да су сви били у владарској служби или је можда неки од њих припадао дестинатару. Дијаци су били ангажовани да за своје господаре по прилици пишу документа и бележење њиховог имена пре је изузетак него правило.⁴⁵ Узимајући све ово у обзир, дијак Петриц остаје, барем за сада, усамљена појава у српској дипломатици.

⁴⁵ Вујошевић 2015, 294–295.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1936:** Р. Бошковић, *Развиџак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Јужнословенски филолог XV (1936) 1–154.
- Вујошевић 2015:** Жарко З. Вујошевић, *Српска владарска канцеларија у средњем веку. Сџудија из ујоредне дујломајџике*. Београд 2015, необјављена докторска дисертација.
- Грковић 1986:** Ј. Грковић, *Софијска служба св. Сави. Палеоџрафска, орџоџрафска и језичка исијџивања*, Нови Сад 1986.
- Грковић 1983:** М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад 1983.
- Грковић 2010:** М. Грковић, *Правойисне и језичке особине Бањске хрисовуље*, Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ.1, Косовска Митровица 2010, 61–77.
- Драгин 2013:** Н. Драгин, *Мејџодолошке најомене о јроучавању јласовне вредносџи ѓ у срјскословенском језику (на јрађи рукойиса XII–XIV века)*, Споменици српскословенске писмености. Језик и текстологија, Нови Сад 2013, 247–256.
- Ивић 1998:** П. Ивић, *Прејлед исијџорије срјској језика*, Александар Младеновић (прир.), Целокупна дела Павла Ивића, т. VIII, ред. Милорад Радовановић, Сремски Карловци – Нови Сад 1998.
- Ивић, Грковић 1971:** П. Ивић, М. Грковић, *О јочецима замене јолујласа са А у ћирилским сјоменицима*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику књ. XIV/1 (1971) 53–59.
- Ивић 1994:** П. Ивић, *Срјскохрвајски дијалекџи III. Њихова сџирукџура и развој*, Мато Пижурица (прир.), Целокупна дела Павла Ивића, т. III, ред. Милорад Радовановић, Сремски Карловци – Нови Сад 1994.
- Ивић, Јерковић 2008:** П. Ивић, В. Јерковић, *Правойис срјскохрвајских ћирилских јовела и јисама XII и XIII века у П. Ивић, Сџудије из срјске средњовековне јисменосџи*, Јасмина Грковић Мејџор (прир.), Целокупна дела Павла Ивића, т. VI, ред. Милорад Радовановић, Сремски Карловци – Нови Сад 2008, 361–588.
- Јерковић 1983:** В. Јерковић, *Срјска Александрида. Академијин рукойис (др. 352). Палеоџрафска, орџоџрафска и језичка исијџивања*, Београд 1983.
- Куљбакин 1925:** Ст. М. Куљбакин, *Палеоџрафска и језичка исијџивања о Мирослављевом јеванђељу*, Сремски Карловци 1925.
- Лома 2013:** А. Лома, *Тойонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљавању сјаро-срјској јџојономасџичкој речника и дољем јознавању ојџијесловенских именословних образаца*, Београд 2013.
- Марјановић-Душанић 2002:** С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Милуџина ојџији Св. Марије Рајџачке, ССА I (2002), 13–29 са фотографијом*.

Младеновић 1978: А. Младеновић, *Прилој шумачењу измене иницијалној в- са слабом полупласником у једном делу српскохрватској језика*, Зборник за филологију и лингвистику XXI/2 (1978) 7–18.

Младеновић 2003: А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Тексти. Коментари. Снимци*, Београд 2003.

Младеновић 2007: А. Младеновић, *Повеље и писма десјотиа Сјефана Лазаревића. Тексти. Коментари. Снимци*, Београд 2007.

Младеновић 2009–2010: А. Младеновић, *Неке особине језика у повељама и другим документима Вука Бранковића и његових наследника*, Археографски прилози 31–32 (2009–2010), 7–18.

Николић 1978: С. Николић, *Старословенски језик I*, Београд 1978.

Петровић, Марковић 1977: Д. Петровић, Б. В. Марковић, *Суфикс -ic у говору Врачана*, Зборник за филологију и лингвистику, XX/2 (1977) 199–203.

Поломац 2012: В. Поломац, *О језику повеља и писана десјотиа Ђурђа Бранковића са аспектима историјске дијалектологије*, Зборник Мартице српске за филологију и лингвистику LV/1 (2012) 121–147.

Поломац 2016: В. Поломац, *Језик повеља и писана Српске десјотиовине*, Крагујевац 2016.

Поповић, Петровић 2009: М. Поповић, Д. Петровић, *О говору Сјича. Грађа*, СДЗБ LVI (2009), 1–275.

Спремић 1964: М. Спремић, *Рајачка општина код Бара*, Зборник Филозофског факултета VIII (1964), 191–215.

Турилов 2010: А. А. Турилов, *Заметики о сербских грамотах XIV–XV вв., найисанных книжным писмом: проблемы писцов, подлинности и датировки актов*, Стари српски архив 9 (2010) 193–216.

Ivić, Petrović 1981: P. Ivić, D. Petrović, *Njeguši (OLA 74), Radovići (OLA 71) u Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja knj. LV, Odeljenje društvenih nauka knj. 9, Sarajevo 1981, 537–542, 523–527.

ON KING MILUTIN'S CHARTER TO THE ABBEY OF ST. MARIJA OF RATAC

JASMINA NEDELJKOVIĆ

The Charter of King Milutin to the Abbey of St. Marija of Ratac was issued in Kotor on 15th March 1306. King Milutin confirmed with it his mother's – Queen Jelena's – document attesting to the giving of a present. The chrysobull belongs, according to its essential characteristics, to the charters of the Royal Office of Ras issued to church addressees. The charter includes a list of witnesses, reputable church and state persons of that time. The document was written in formal majuscule, uncial letters by the monastic student Petric. The charter was written in Serbo-Slavonic with elements of Serbian vernacular.

Keywords: charter, King Milutin, Abbey of St. Marija of Ratac, Serbo-Slavonic language, Serbian vernacular.

ПАПИР И ВОДЕНИ ЗНАЦИ У ОКТОИХУ ПЕТОГЛАСНИКУ ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА

ЂЕРЂ МОР*

Айспиракџи: У раду се говори о резултатима филигранолошких истраживања фрагмента *Окѣоиха љеѣоѣласника* Ђурђа Црнојевића, који припада збирци рукописних књига манастира Дечани (бр. 156). Изнесе се и нови подаци о папиру и воденим знацима тог издања до којих се дошло испитивањем овог примерка у Народној библиотеци Србије. Укупно је описано шест водених знакова, од којих су два нова у односу на раније описе.

Кључне речи: Народна библиотека Србије, Ђурђе Црнојевић, *Окѣоих љеѣоѣласник*, инкунабула, папир, водени знак.

Насупрот великом броју сачуваних примерака *Окѣоиха љрвоѣласника* Ђурђа Црнојевића из 1494, од *Окѣоиха љеѣоѣласника Црнојевићкоѣ*, зна се да за сада постоје само три фрагмента. Наша филигранолошка анализа бави се најпотпунијим од њих, који се налази у Народној библиотеци Србије, а припада рукописној збирци манастира Дечани (бр. 156). О овој инкунабули постоји обимна литература, али још увек нема јединственог става о обиму и времену штампања.

Филигранолошким анализама ове књиге бавили су се Владимир Мошин,¹ Младен Бошњак,² Евгениј Љвович Немировски,³ Мирослава Гроздановић-Пајић и Радоман Станковић.⁴ Циљ овог рада је утврђивање порекла папира и опис уочених водених знакова. Богатство илустрација у *Окѣоиху љеѣоѣласнику*, које управо чини то издање раскошним и изузетним, отежало је репродуковање водених знакова са тих листова.

* Ђерђ Мор, филигранолог, Нови Сад, gyorgymor@gmail.com

¹ Мошин 1967, 14.

² Бошњак 1970, 123–124.

³ Немировски 1996, 350, 379.

⁴ Гроздановић-Пајић, Станковић 1995, 55.

ПАПИР

Дечански одломак *Окѣиоиха ѡеѣѣѣласника* садржи 38 листова, а папир је пореклом из Италије, слично као и папир у *Окѣиоиху ѡрвоѣласнику*. Формат листа је 263×180 mm, при чему су углови заобљени. Табак је највероватније био формата 440×310 mm (рекуте).⁵ Листови су рестаурисани и делимично кељени, тј. туткалисани па су крути. Папир је неуједначених дебљина, од 70 до 150 μm, беличаст, са мрљама на ивицама листова. Размак понтизоа је између 22 и 30 mm, распореда 27, 22, 23, 27 (*ловачки рој*) и 30, 26, 24, 29 (*шеразије*). Број вержера је 22–24 на 20 mm.

На основу водених знакова можемо да закључимо да је папир набављен у засебној партији за ово издање, након *Окљоиха њрвоіласника*, отиснутог 1494. године. Мешање разних врста папира које је својствено *Окљоиху њрвоіласнику*, овде се не види. Листови са воденим знаком *ловачки роі* (четири листа) су употребљени из раније набављених залиха.

ВОДЕНИ ЗНАЦИ

Најкомплетнији приказ водених знакова у *Окѣиоу ѡ ѡѣѣѣласнику* до сада је дао Мошин, и по његовој табели постоји пет знакова. Немировски објављује четири, Бошњак три, Радоман Станковић четири знака, док је у овом раду приказано шест знакова.

Водени знак *тѣразије* је тешко уочљив, јер је рађен од тање жице или је већ био истрошен.

Теразије овалних тласова у крућу са осмицом и звездом је знак који се у Окѣоиху љетѣоіласнику најчешће појављује. У филигранолошким базама и књигама је веома редак; не налази се код Брикеа⁶ и Мацолдија.⁷ Мошин и Немировски су погрешно идентификовали овај знак сматрајући да је идентичан са знаком бр. 2512 из Брикеове базе знакова. Овај тип теразија, Пикар⁸ је уочио на папиру из 1500. године. У

⁵ Pelbárt 2017, 106.

⁶ Briquet Online.

⁷ Mazzoldi 1990, 59–67.

⁸ Piccard Online.

свом раду *Wasserzeichen Waage*,⁹ одељак VI, као порекло ових знакова означава северну Италију. Овај знак се не појављује у *Окѿоиху ѿрвоѿласнику*, где је најзаступљенији знак *теразије у круѿу са осмицом*, близу 60 процената, а сличан тип је знак бр. 18, *ѿѿеразије овалних ѿласова у круѿу са алком, звездом и висећим алкама на ѿласовима*.¹⁰

Ловачки роѿ је заступљен у четири врло сличне варијанте, у другој, трећој и петој свешчици. Знаци су видљивији од *теразија*, а папир је тањи, изузев код знака 4. Врло слични знаци се налазе и у *Окѿоиху ѿрвоѿласнику* (сл. 8 и 9).¹¹ У примерцима Народне библиотеке Србије и примерку Библиотеке Матице српске, знак се проналази само у другој, трећој, четвртој и петој свешчици од укупно 34 свешчице колико сваки од примерака садржи (И 64 има чак 11 оваквих знакова).¹² Немировски је *ловачки роѿ* пронашао у четири примерка *Окѿоиха ѿрвоѿласника*, који се чувају у Москви, у свешчицама три, четири, пет и седам.¹³ Иначе, водени знак *Ловачки роѿ са две црѿе на роѿу* користи од 1370. године, а најчешће у северној Италији у другој половини 15. века.

Приликом штампања *Окѿоиха ѿѿѿоѿласника*, приметна је намера да се тираж одштампа на једнообразном папиру, из истог млина и са коришћењем једног пара сита. Знаци 5 и 6 из овог описа су врло слични, разликују се незнатно у обиму круга и висини знака. За разлику од тога, папир у *Окѿоиху ѿрвоѿласнику* је веома различит, пронађено је 49 водених знакова, а у појединим свешчицама и 3–4 различита знака од могућих 4.

ОПИС ВОДЕНИХ ЗНАКОВА

Сви водени знаци су на средини полутабака и монтирани су на један понтизо. Табаци имају по један знак.

Водене знакове приказујемо по узору на књиге и радове Радомана Станковића, односно уз консултовање следећих књига и албума, које овде наводимо у скраћеним називима, онако како смо их користили у

⁹ Piccard 1978, 30

¹⁰ Мор 2017, 107.

¹¹ Исто, 101.

¹² Исто, 95.

¹³ Немировски 1996, 350, 379.

појединачним описима водених знакова: Дечанске збирке,¹⁴ Најстарије књије,¹⁵ Зонџи,¹⁶ Грчки рукойиси¹⁷ и Пикар.¹⁸

1. Ловачки роі са две линије на средини, сјојене као А

Лист 12 (10)¹⁹

Понтизо: 30, 23, 25, 30 mm; вержер: 22–24 жице на 20 mm

Величина (ширина × висина): 33 × 32 mm

Дебљина папира: 76–102 μm

Идентичан: Дечанске збирке, сл. 431 (1494)

2. Ловачки роі са две одвојене линији на средини

Лист 14 (12)

Понтизо: 30, 25, 24, 29 mm; вержер 22–24 жице на 20 mm

Величина: 34 × 32 mm

Дебљина папира: 65–83 μm

Врло сличан: Дечанске збирке, сл. 431 (1494)

3. Ловачки роі са две линије на средини, сјојене као А, друга варијанта

Лист 19 (17)

Понтизо: 27, 24, 23, 30 mm; вержер: 22–24 жице на 20 mm

Величина: 36 × 31 mm

Дебљина папира: 75–85 μm

Врло сличан: Дечанске збирке, сл. 431 (1494)

4. Ловачки роі са две одвојене линије на средини, друга варијанта

Лист 38 (36)

Понтизо: 24, 23, 28 mm; вержер: 22–24 жице на 20 mm

Величина: 36 × 30 mm.

Дебљина папира: 120–131 μm

Врло сличан: Дечанске збирке, сл. 432 (1494), Најстарије књије (1495/96)

5. Теразије овалних шасова у крују са осмицом и звездом

Лист 3 (1), 7 (5), 20 (18), 26 (24), 30 (28), 39 (37), 41 (39).

¹⁴ Гроздановић-Пајић, Станковић 1995, 198.

¹⁵ Мошин 1967, 17.

¹⁶ Zonghi MCMLIII, 83.

¹⁷ Станковић 2006, 394.

¹⁸ Piccard Online.

¹⁹ Први број означава идеалну, а други, у загради, актуелну фолијацију.

Подаци за л. 3 (1)

Понтизо: 34, 28, 29, 33 mm

Вержер: 22–24 жице на 20 mm

Величина: 36 × 75 mm

Дебљина папира: 96–107 µm

Врло сличан: *Дечанске збирке*, сл. 714 (1494); *Зонџи*, сл. 1138 (1500);

Пикар АТ3800-РО-117295 (1500)

6. *Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом*

Лист 4 (2), 9 (7), 15 (13), 17 (15), 18 (16), 32 (30) и 33 (31)

Подаци за л. 18 (16)

Понтизо: 30, 28, 26, 30 mm; вержер: 22–24 жице на 20 mm

Величина: 39 × 70 mm

Дебљина: 80–119 µm

Идентичан: *Дечанске збирке*, сл. 713 (1494)

Врло сличан: *Грчки рукојиси*, сл. 882 и 883 (1515/20) и *Зонџи* сл. 1137 (1495)

Водени знаци 5 и 6 се не јављају у другим издањима Ђурђа Црнојевића и за разлику од *ѿеразија са звездом* из *Окѿоиѿа ѿрвојласника* (сл. 18 и 18 а)²⁰, леже на једном понтизоу.

²⁰ Мор 2017, 107.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Гроздановић-Пајић, Станковић 1995: М. Гроздановић-Пајић, Р. Станковић, *Рукојисне књије манастира Високи Дечани*, књ. 2, Водени знаци и датирање, Београд 1995.
- Мошин 1967: В. Мошин, *Водени знаци најстаријих српских шtamпаних књија*, 1967.
- Мор 2017: Ђ. Мор, *Пайир и водени знаци у Окциху првојласнику Ђурђа Црнојевића из 1494. године*, Археографски прилози 39 (2017) 69–135.
- Немировски 1996: Е. Љ. Немировски, *Почеци штампарства у Црној Гори 1492–1496*, Цетиње 1996.
- Станковић 2006: Р. Станковић, *Филигранолошки опис и албум српских рукојиса XV–XIX века*, Софија – Београд 2006.
- Bošnjak 1970: М. Bošnjak, *Slavenska inkunabilistika*, Zagreb 1970.
- Mazzoldi 1990: L. Mazzoldi, *Filigrane di cartiere bresciane*, Tomo I, Brescia 1990.
- Pelbárt Jenő 2017: J. Pelbárt *Egyetemes papírtörténet*, Budapest 2017.
- Piccard 1978: G. Piccard, *Wasserzeichen Waage*, Stuttgart 1978.
- Zonghi MCMLIII: Aurelio & Augusto Zonghi – A. F. Gasparinetti, *Zonghis Watermarks*, Hilversum MCMLIII.
- Briquet Online, http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php, 16. новембар 2018.
- Piccard Online, <https://www.piccard-online.de/einfueh.php>, 16. новембар 2018.

PAPER AND WATERMARKS IN ĐURAĐ CRNOJEVIĆ'S
OCTOECHOS OF THE FIFTH TONE

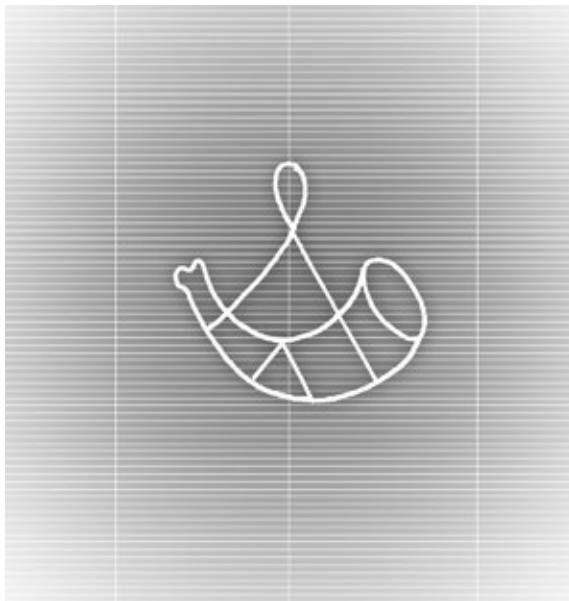
GYÖRGY MÓR

The study describes the paper and watermarks used in Đurađ Crnojević's *Octoechos of the Fifth Tone* (Oktoih petoglasnik) printed in Cetinje in 1494 (1496?). The description relies on the only surviving example of the *Octoechos of the Fifth Tone* – *Dečani 156*, kept at the National Library of Serbia in Belgrade. This excerpt contains 38 leaves. The paper is of Italian provenance, not unlike in the *Octoechos of the First Tone*. The paper varies in thickness, ranging from 70 to 150 microns, and it has been restored. Only two types of watermarks are found in this edition: *scales (balances)* surrounded by a circle with a star, with its suspension similar to the number 8, in two variants which differ only in their dimensions; and a *hunting horn* in four variants. All of the marks are found in the middle of a half-sheet and are mounted on a single pontiso. Unlike the *Octoechos of the First Tone*, which contains many different types of watermarks the *Octoechos of the Fifth Tone* reveals even with its small number of surviving leaves, an obvious intention to use paper from the same source.

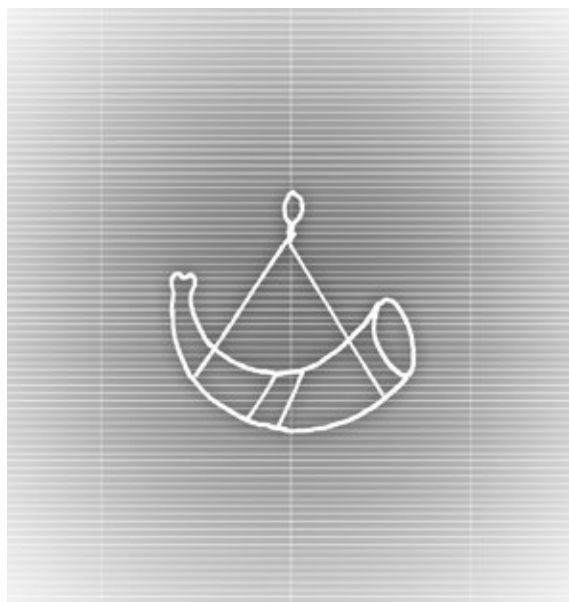
Keywords: National Library of Serbia, Đurađ Crnojević, *Octoechos of the Fifth Tone*, incunable, paper, watermarks.

Р. б. Кват.	Идеални примерак	Дечани 156	
			фол.
1 Ѓ	1		
	2		
	3	5	1
	4	6	2
	5		3
	6		4
	7	5	5
	8	рукописни лист	6
2 Б	9	6	7
	10		8
	11		9
	12	1	10
	13		11
	14	2	12
	15	6	13
	16		14
3 Ѓ	17	6	15
	18	6	16
	19	3	17
	20	5	18
	21		19
	22		20
	23		21
	24		22
4 Ѓ	25		23
	26	5	24
	27		25
	28		26
	29		27
	30	5	28
	31		29
	32	6	30
5 Ѓ	33	6	31
	34		32
	35		33
	36	?	34
	37	фрагмент	35
	38	4	36
	39	5	37
	40		38

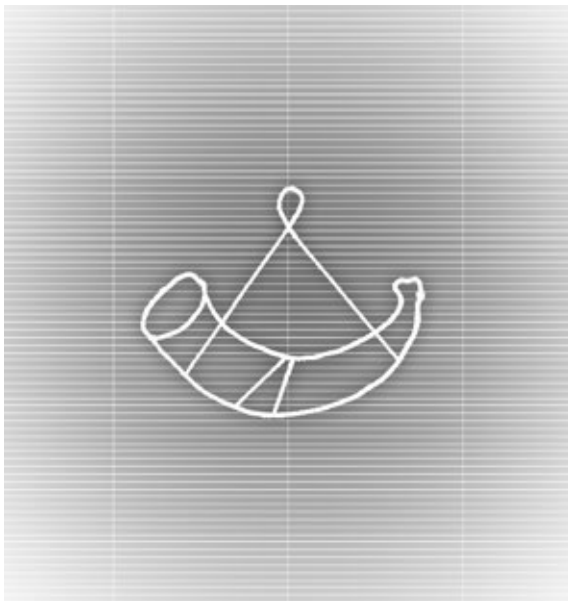
Р. б. Кват.	Идеални примерак	Дечани 156	
			фол.
6 §	41	5	39
	42		
	43		
	44		
	45		
	46		
	47		
	48		

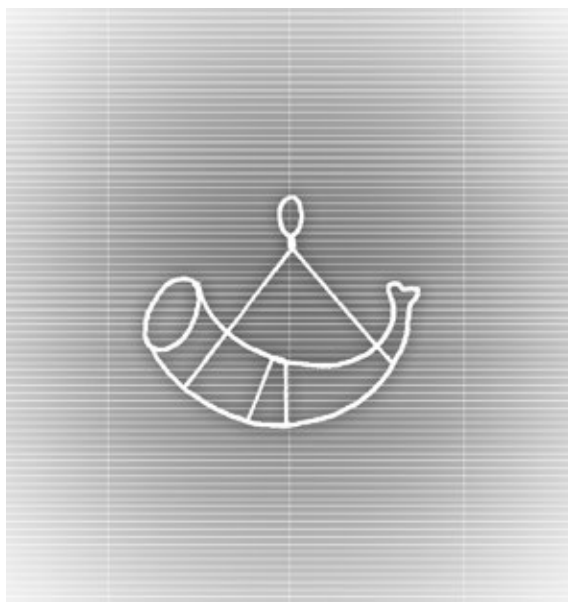
1

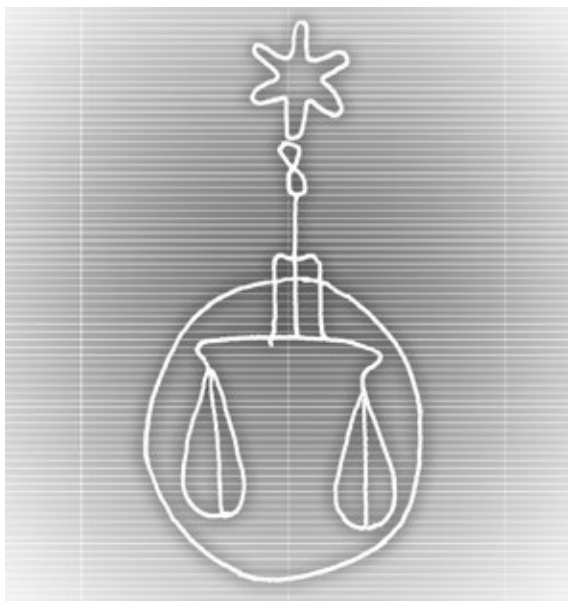
2

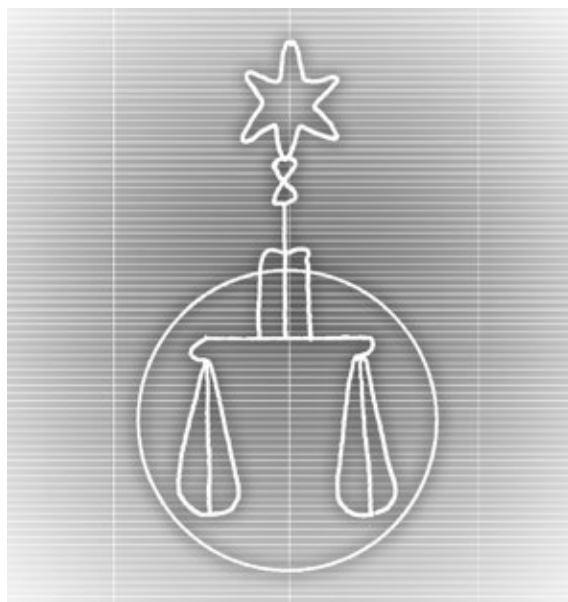
3

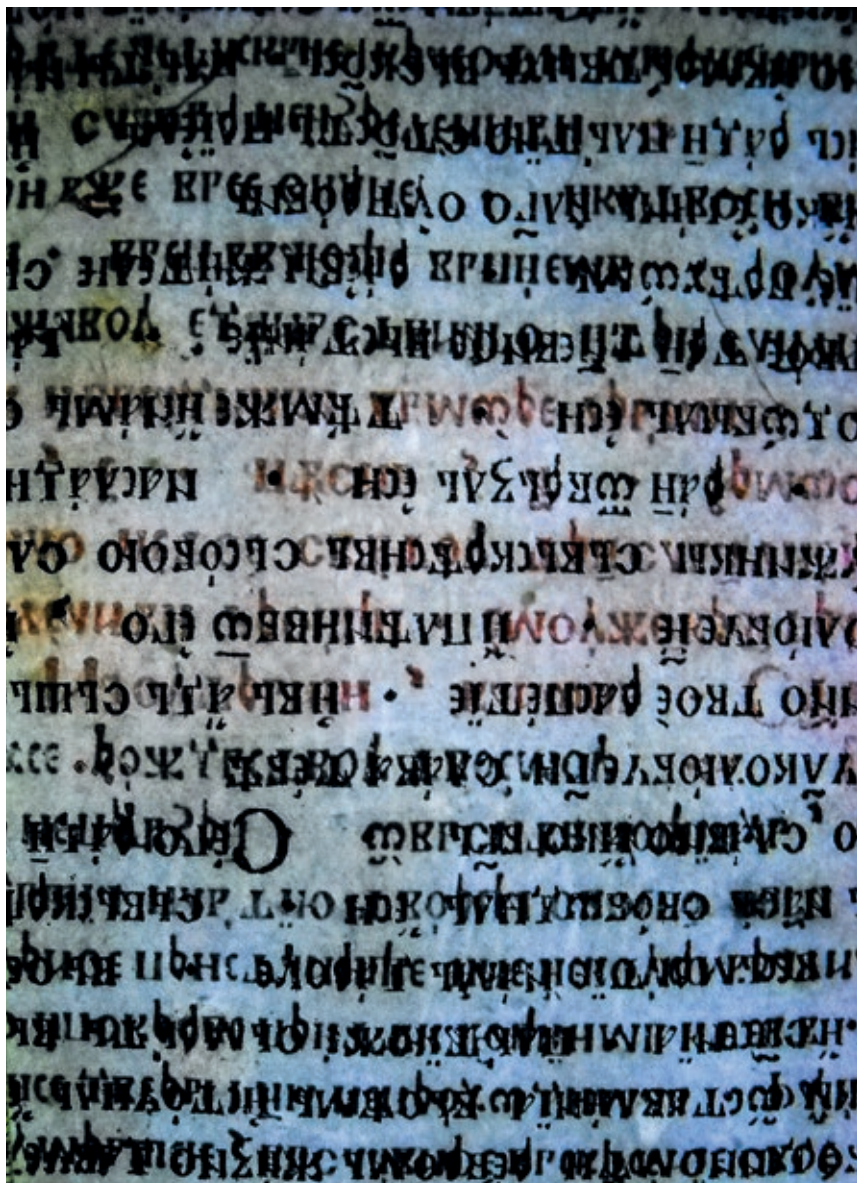
4

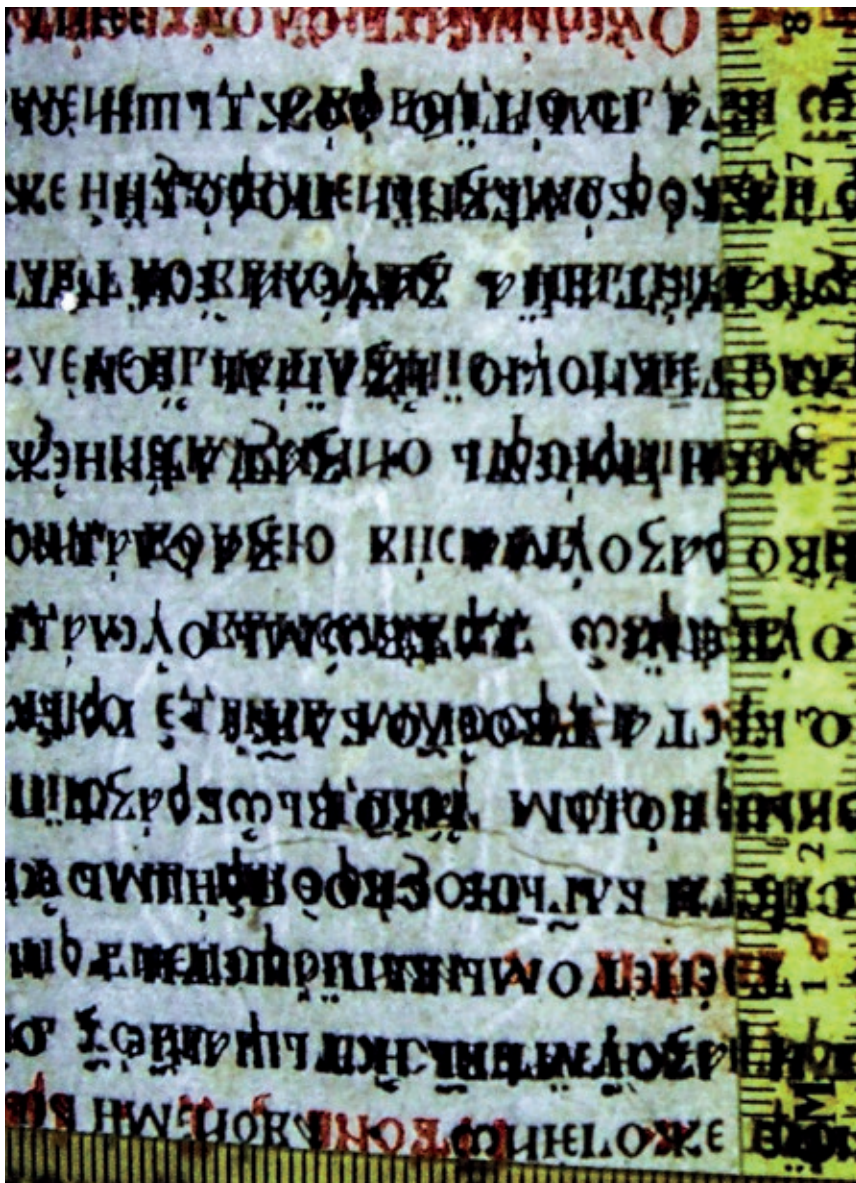
5

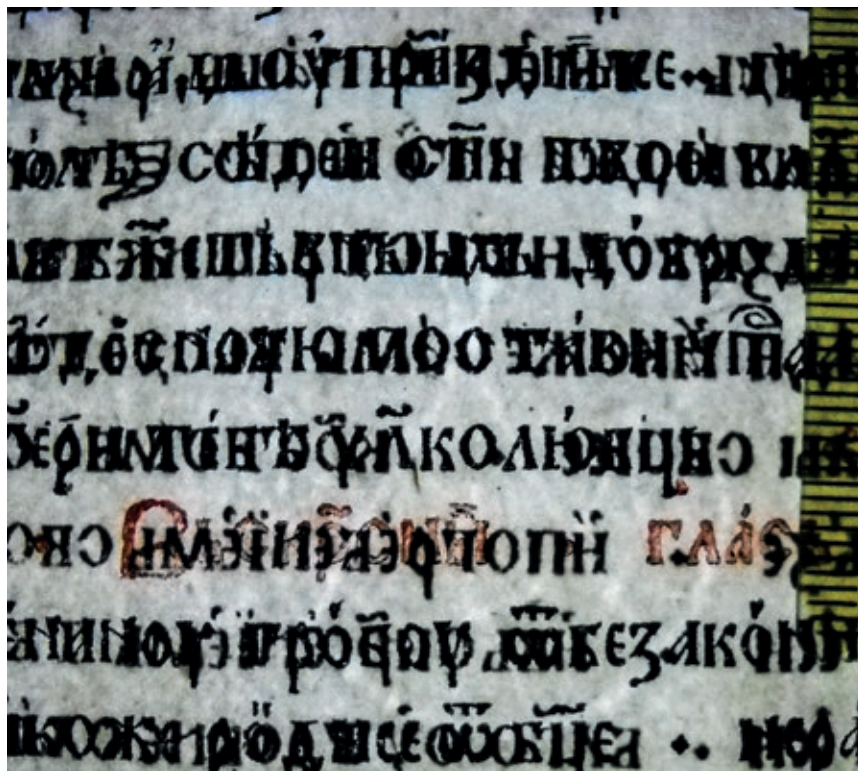
6

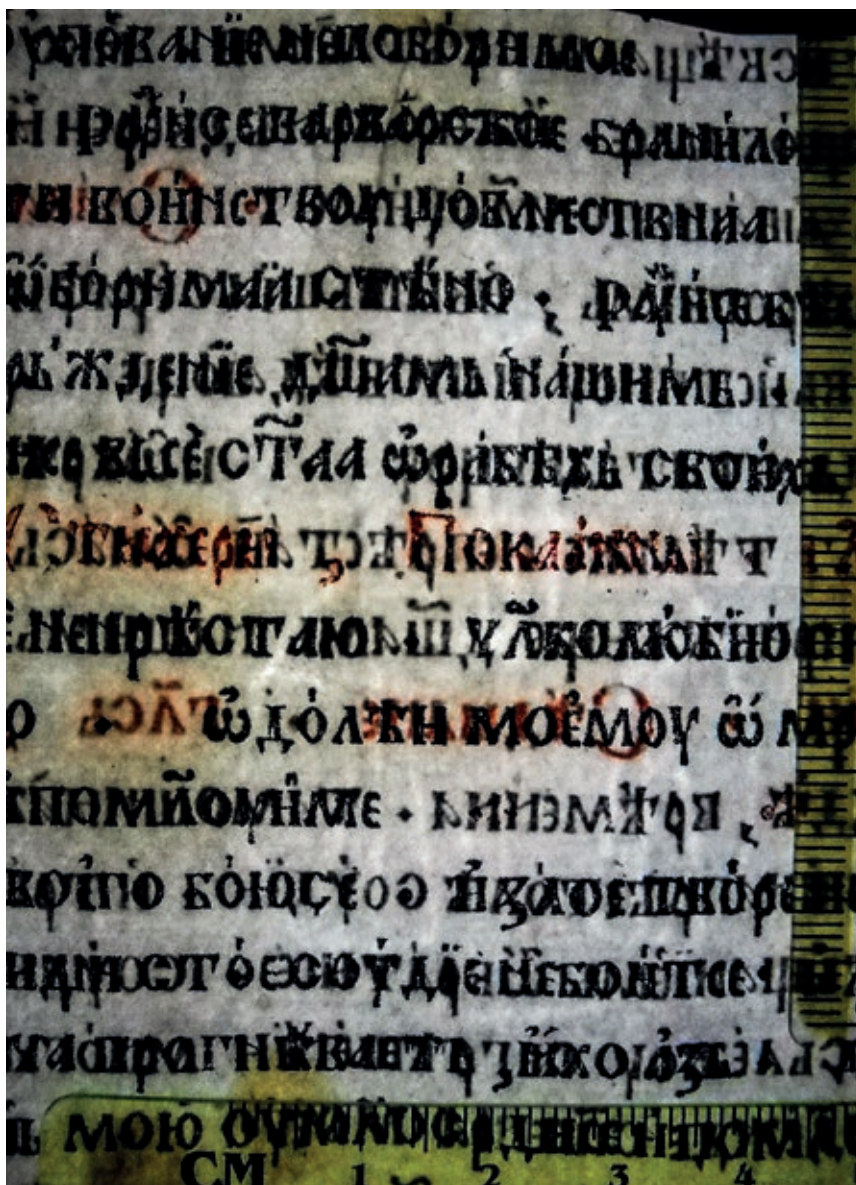
Сл. 1. Теразије овалних тисова у кругу са осмицом и звездом (6), Дечани 156, л. 2

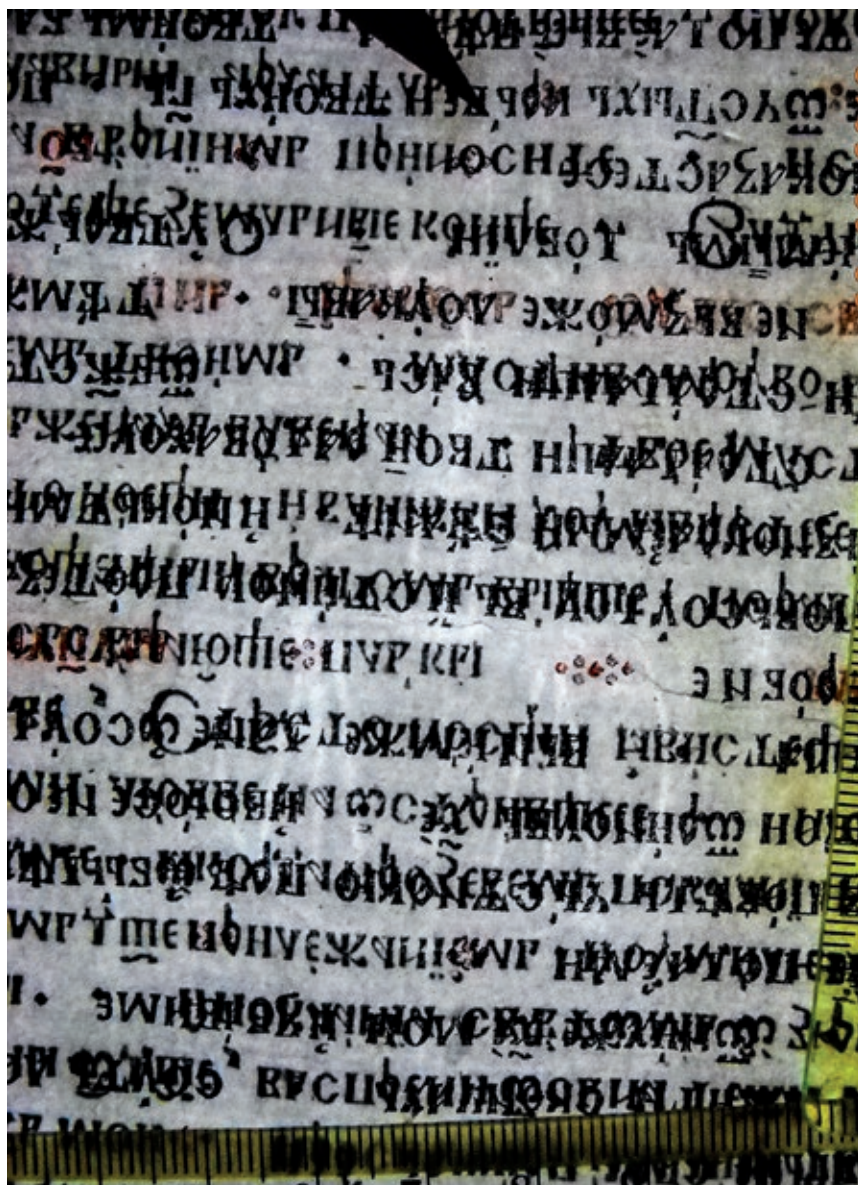
Сл. 2. Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом (6), Дечани 156, л. 7

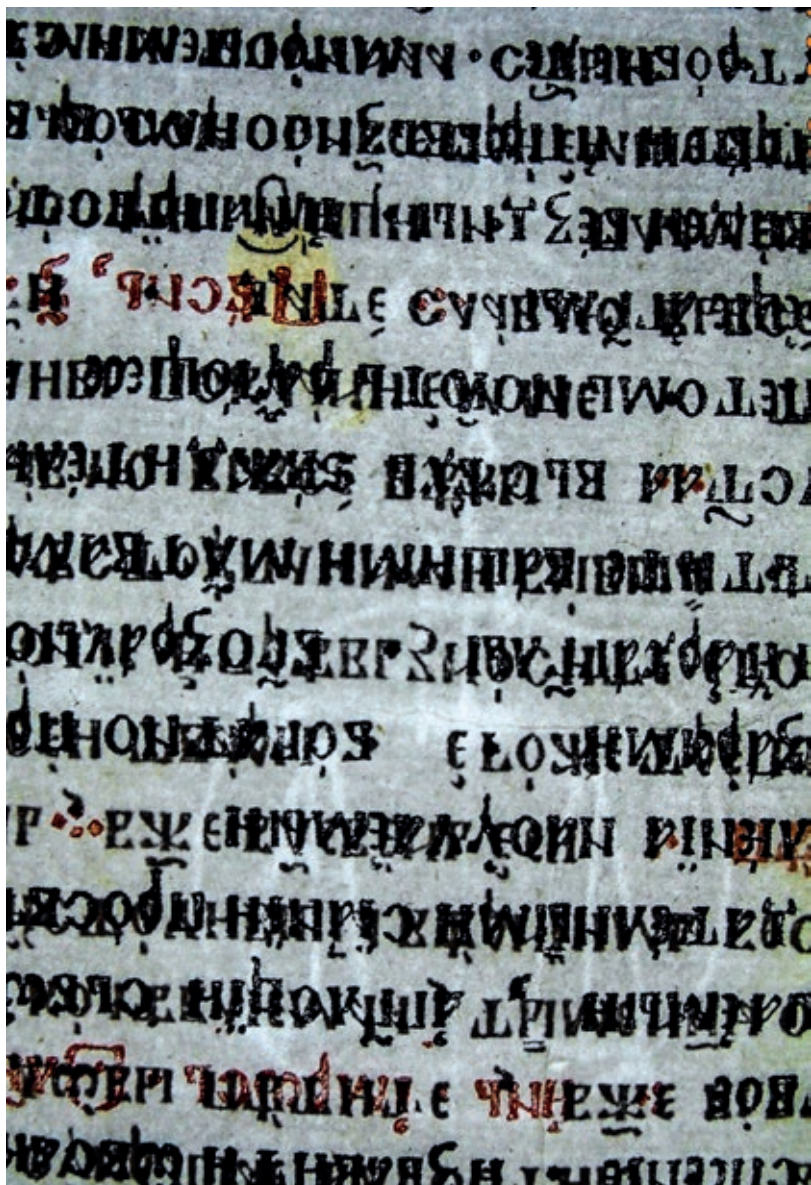
Сл. 3. Ловачки роī са две линије на средини, сјојене као А (1), Дечани 156, л. 10

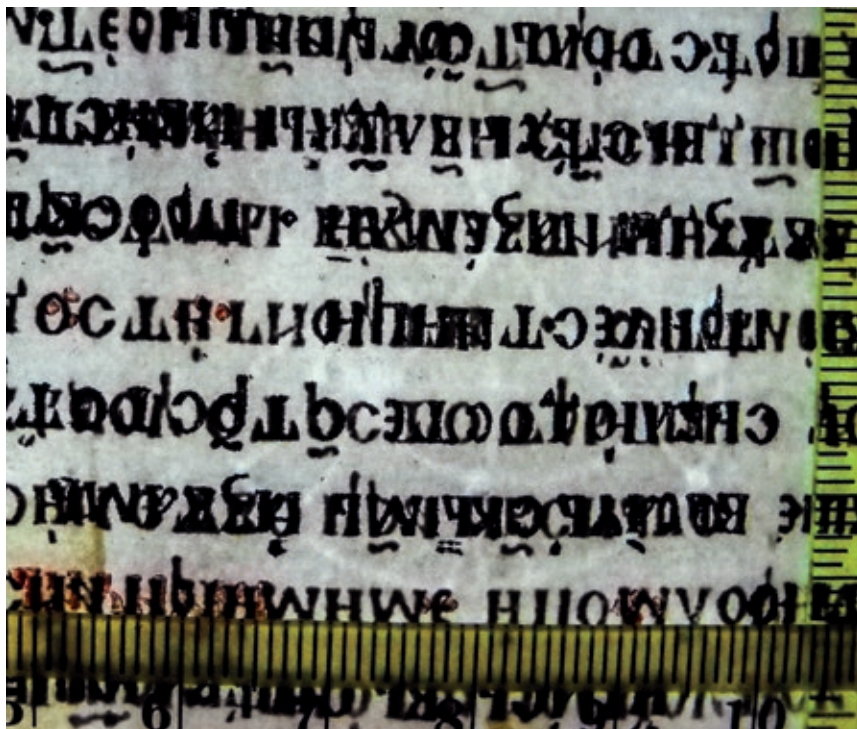
Сл. 4. Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом (6), Дечани 156, л. 13

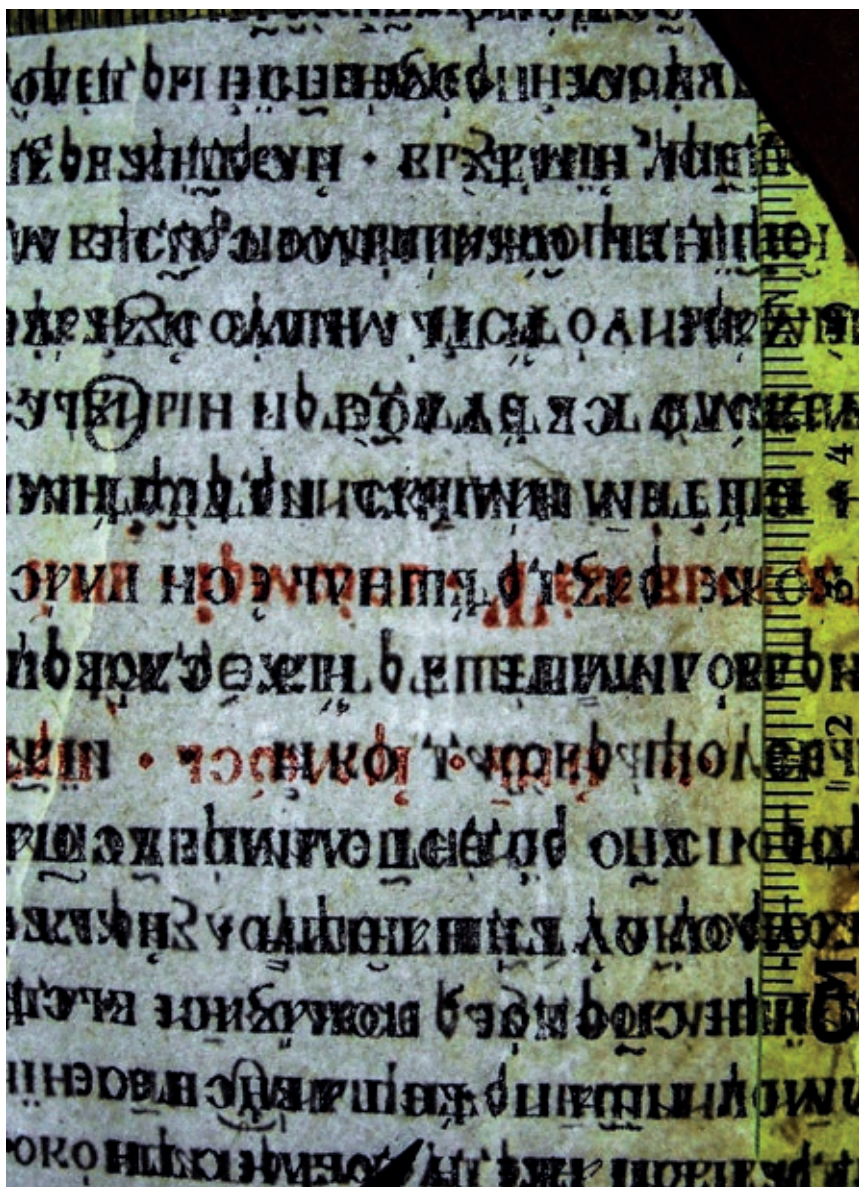
Сл. 5. Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом (6), Дечани 156, л. 15

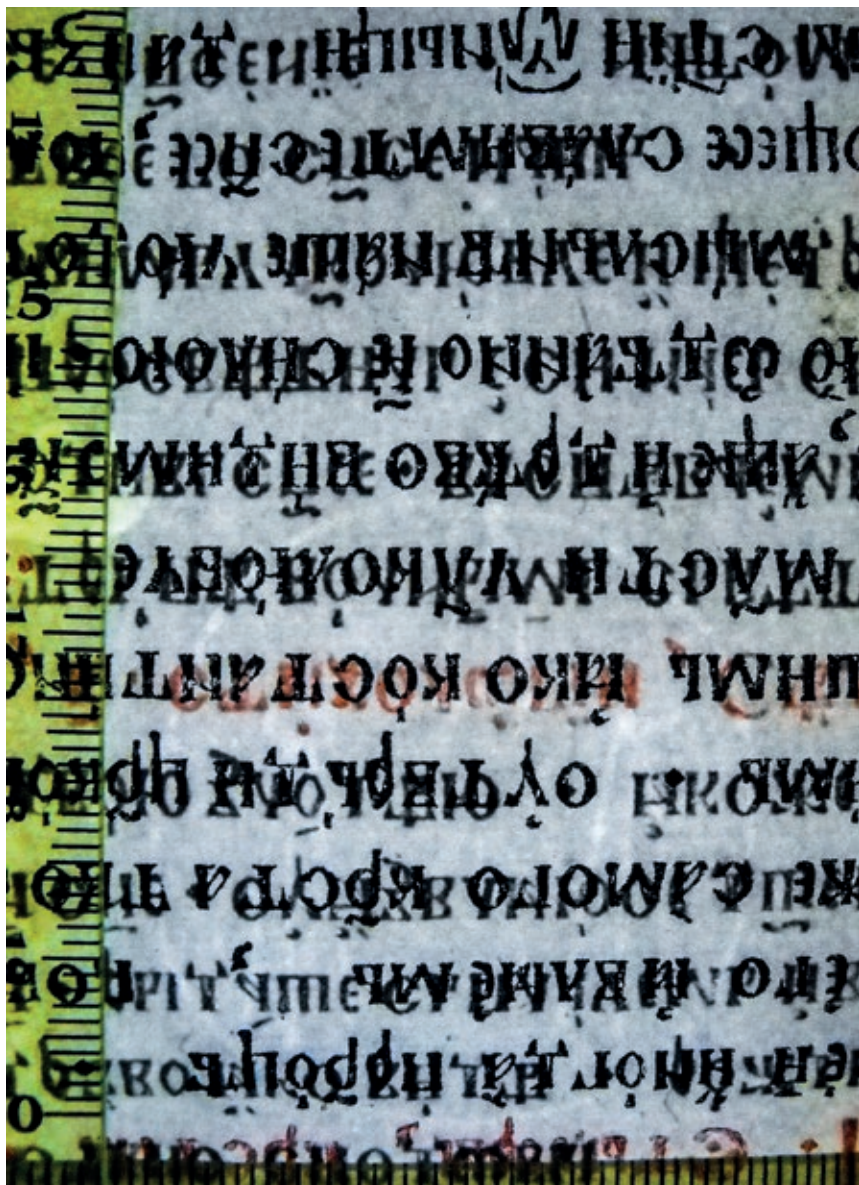
Сл. 6. Теразије овалних шасова у кругу са осмицом и звездом (6), Дечани 156, л. 16

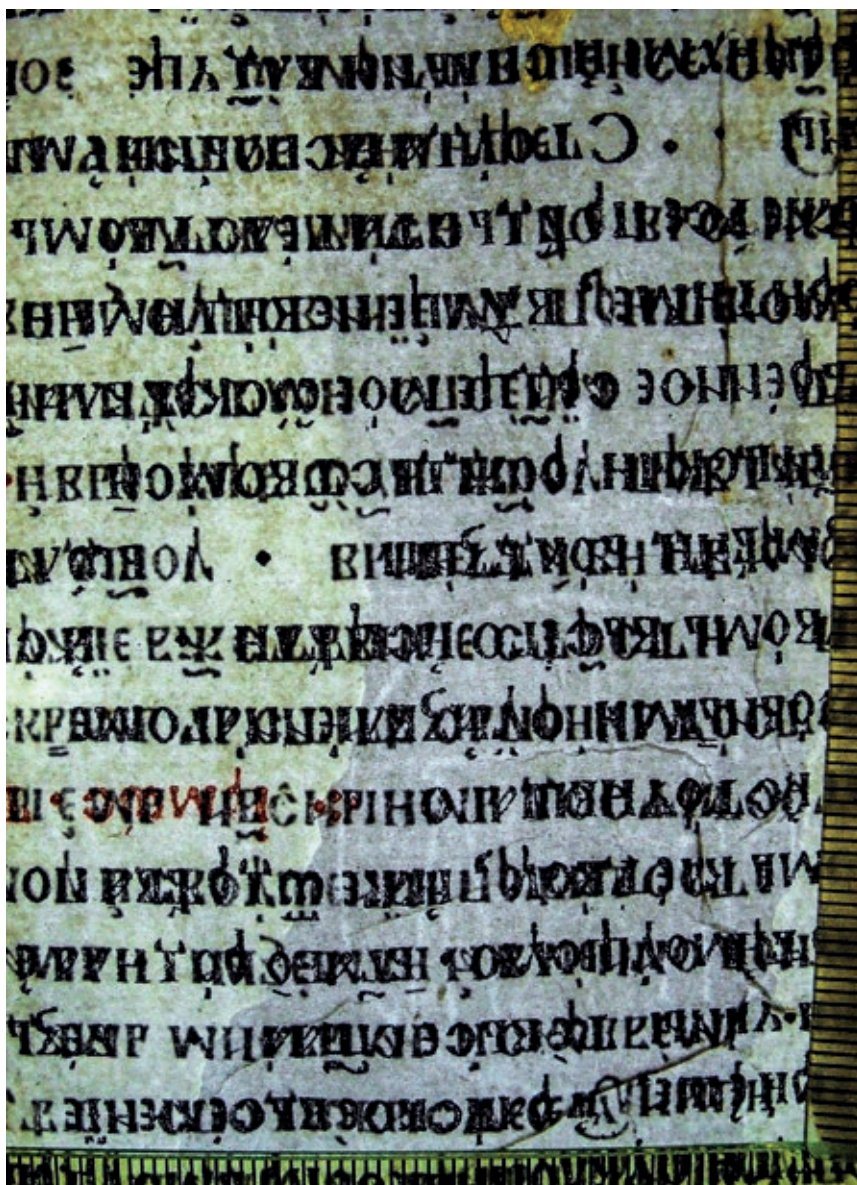
Сл. 7. Ловачки рој са две линије на средини, сјојене као А, друга варијанта (3),
Дечани 156, л. 17

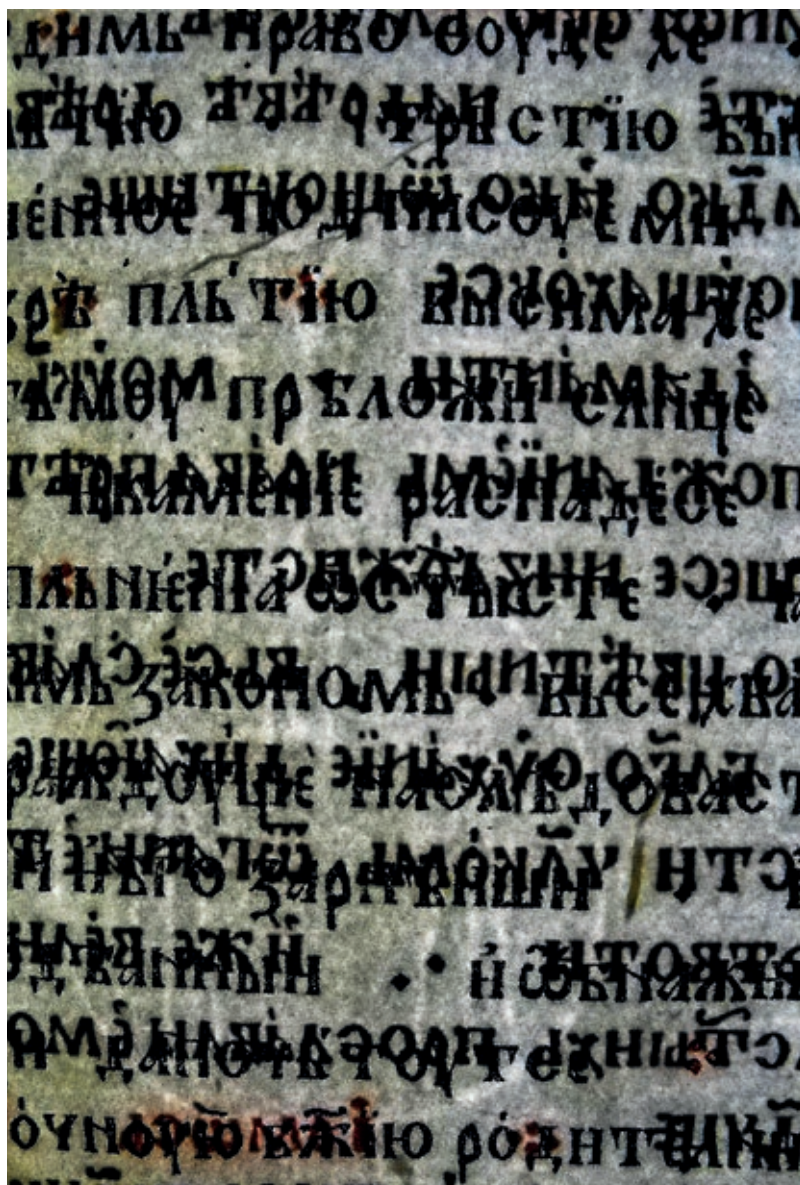
Сл. 8. Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом (s), Дечани 156, л. 24

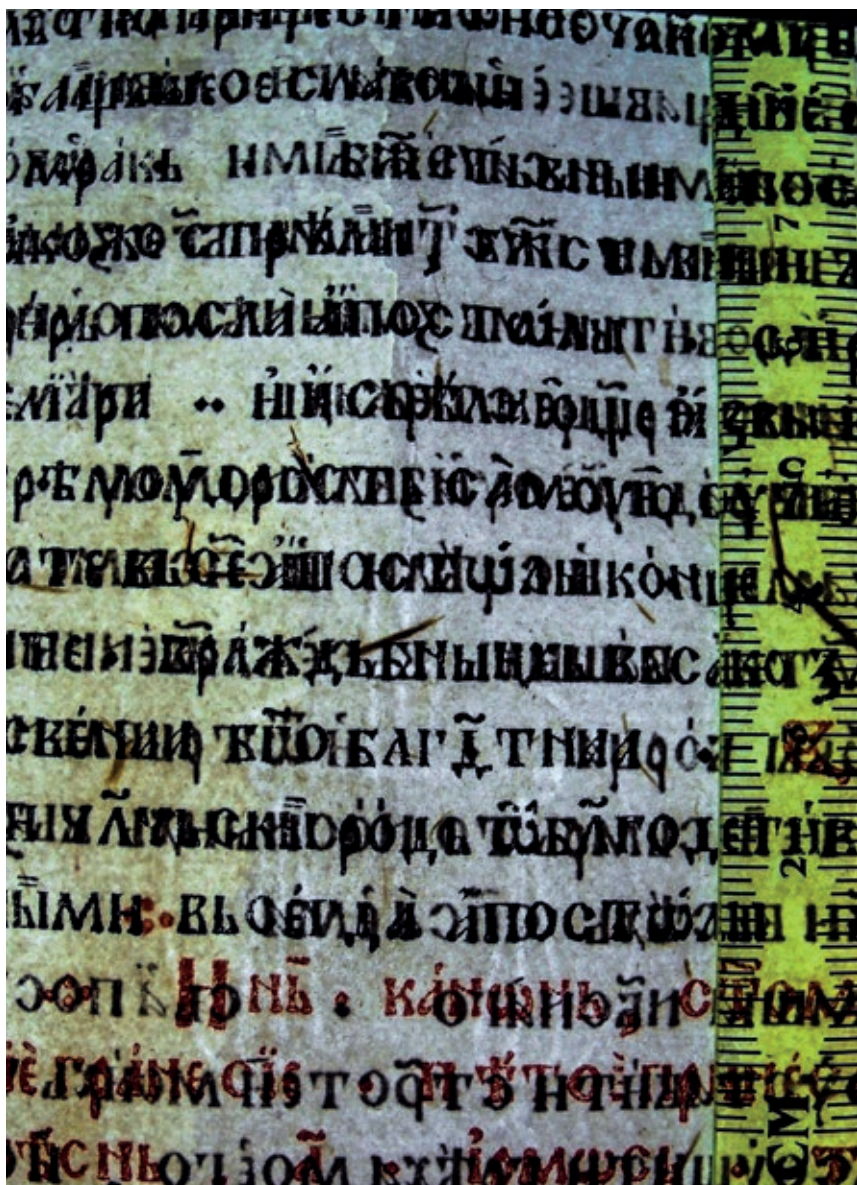
Сл. 9. Теразије овалних тјасова у кругу са осмицом и звездом (s), Дечани 156, л. 28

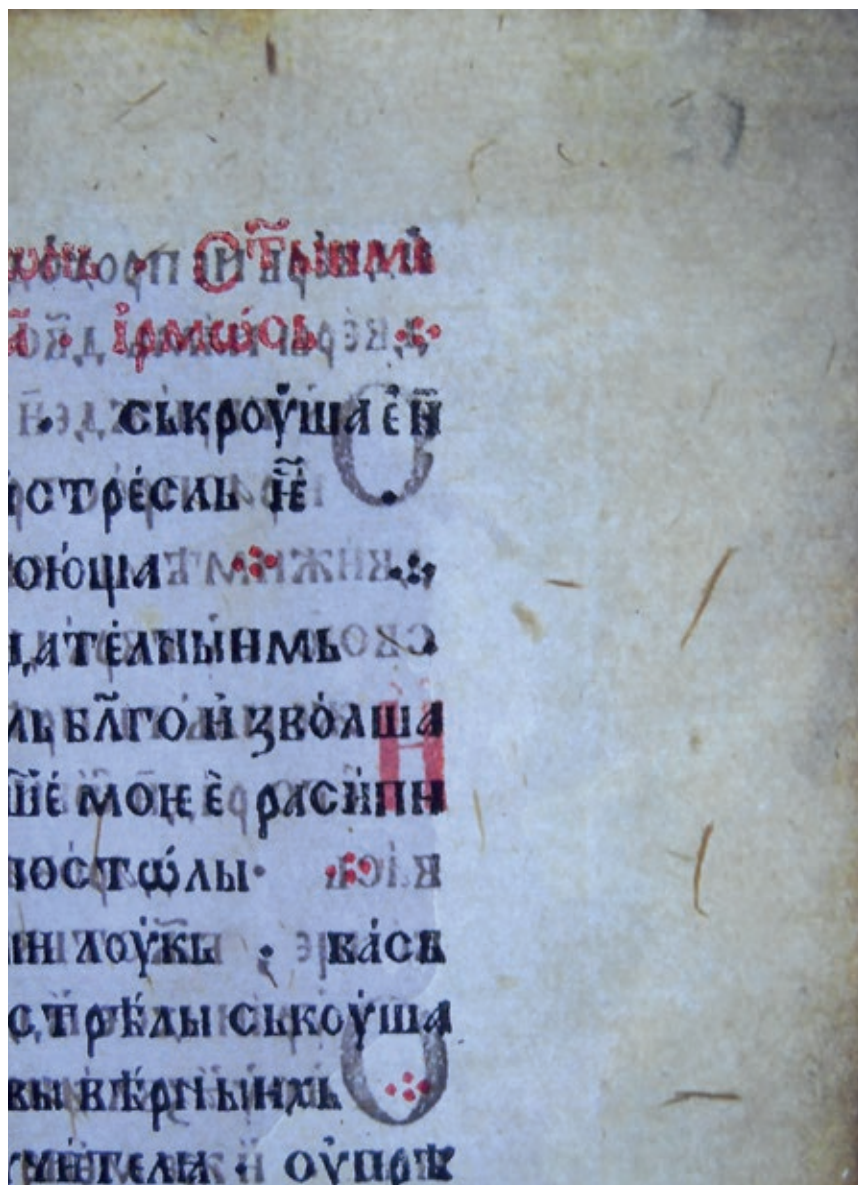
Сл. 10. Теразије овалних ѿасова у крућу са осмицом и звездом (б), Дечани 156, л. 30

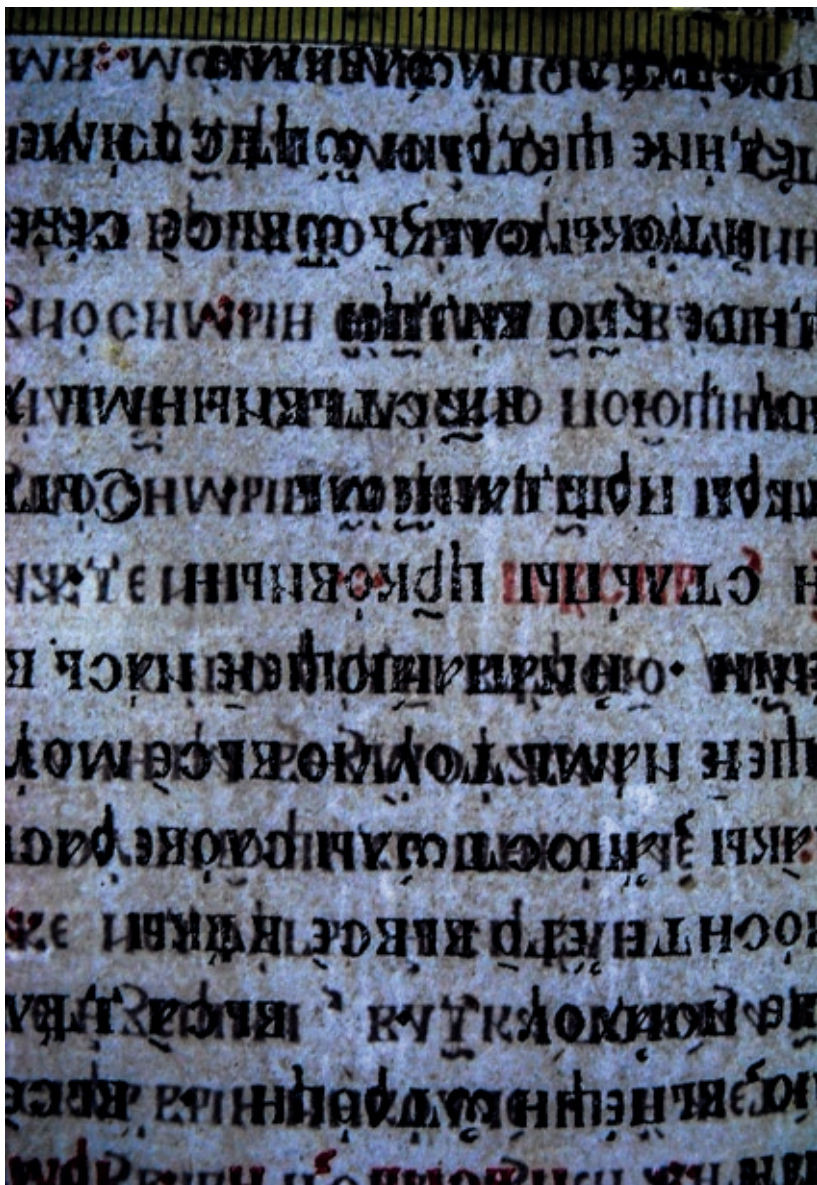
Сл. 11. Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом (6), Дечани 156, л. 31

Сл. 12. Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом (5), Дечани 156, л. 37

Сл. 13. Вlakна у папиру, Дечани 156, л. 37

Сл. 14. Теразије овалних ѿасова у крују са осмицом и звездом (5), Дечани 156, л. 39

РУКОПИСНЕ КЊИГЕ МАНАСТИРА УСПЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У ПИВИ

МИЛЕНА МАРТИНОВИЋ*

Айсѣиракѣй: Ослобођењем од Турака, Пивски манастир је крајем 19. вијека ушао у састав Црногорско-приморске митрополије, а недуго након тога (1885. године), тадашњи црногорски књаз Никола Петровић је 34 рукописне књиге из Пиве пренио у Цетињски манастир, где су биле придодате већ постојећем фонду рукописа. Тако је формирана данас постојећа збирка коју укупно чини 85 рукописа. У Пиви је остала мања збирка од 8 рукописа, настала у временском раздобљу 16–18. вијека, који су доскоро били само евидентирани у литератури. У овом раду се по први пут даје археографски опис ових рукописа. У Пиви се налазе и четири млађа рукописа из периода 18. вијека, тако да се данас у Пивском манастиру налази укупно дванаест рукописних књига.

Кључне речи: манастир Пива, рукописи, Пивски љетопис, Саватије, Цетињски манастир, јеванђеље, манастирска библиотека.

Смјештен на изворишту ријеке Пиве, манастир истоименог имена добар је примјер новог полета који се осјетио послје обнове Пећке Патријаршије, 1557. године. Храм посвећен Успењу Богородице задужбина је јерођакона Велике цркве у Пећи, потоњег митрополита херцеговачког Саватија Соколовића. У периоду од 1573. до 1586. године, Саватије је био српски патријарх.¹ Већ 1568. године Саватије је својој задужбини приложио један Посни триод преписан у Пећи (Цетиње 37).² Пошто је то најстарији помен књиге која припада Пиви, могло би се рећи да је Саватије тим чином поставио темеље манастирске библиотеке. У том истом рукопису је побројао и друго што је приложио своме манастиру, те се ту нашло још рукописа: Јеванђеље, Апостол

* Милена Н. Мартиновић, Народни музеј Црне Горе на Цетињу, 65mmartinovic@gmail.com

¹ Петковић 1950, 254.

² Суботин-Голубовић 1999, 164;

„на средње коло“, Псалтир Црнојевића, Минеј за мјесец април. Запис у коме је све забиљежено гласи:

† изволеніємъ оца и поспешеніємъ сина и съвршениємъ с(вѣ)т(а)го д(оу)ха зпн-
са с(е) с(вѣ)таа и б(о)жствна кнѣга гл(аго)лѣмъ триѡд повелѣніємъ и бл(аго)с(ло)веніємъ
бл(а)жен'нѣншаго и прѣосвещеннаго господина оцѣаго оца и оу'интеля и патриарха
въсѣмъ срѣблѣмъ' и блѣгаромъ' и западнаго помлорѣа и севернии странами квр макаріа
пекскаго, трѣдомъ и цѣною злата смѣрен'наго и многогрѣшнаго въ иноцѣхъ саватіа
іеродіакона великые црквн пекы и приложнхъ сїю кнѣгъ с(вѣ)тѣн и с(вѣ)щеннѣн обителн
зспеніе прѣс(вѣ)тен бл(а)д'и)це нашен б(огороди)це и присно дѣвн мларин монастир нже
естъ пива вѣло. и кто ю кти оутѣти ѡт[ъ] сего храма на страшнои сѣдз х(ристо)вѣхъ
пр(ѣ)істаа б(о)голитн да мз бѣдетъ съпарница и да ес(тъ) проклѣтъ ѡт[ъ] г(оспод)а
б(ог)а въсѣдръжителѣа и т(ан)нї с(вѣ)тыхъ ѡтѣць, нже въ ннкен, и пр(е)подобнихъ и
б(о)гоноснихъ ѡтѣць нашихъ смлѣсна и с(вѣ)тлѣа савн кѣпно и въсѣхъ с(вѣ)тлѣхъ, нже
ѡтъ вѣка б(о)гъ згождавшихъ, такожде и ѡт[ъ] нашего смѣреніа да ес(тъ) проклѣтъ,
аще и грѣхѡмъ съдръжнлн есмин, се бо писахъ въ всако съхраніеніе и зтврѣжденіе
лѣт(а) зѡс. Ѡ(ѣ)с(е)ца иѣн ѣи- анъ з пек, тогда прѣдръжешиъ крѣгъ санцѣхъ ѣи- лѡуны-и-
индикта ѣи- и еше приложнхъ сѣмъ храмъ еу(ан)г(е)лн и ап(ост)олѣхъ на срѣднѣ коло и
ѡалтирь чрѣноєвнѣка, подгорички, ѣ одеждѣ ѡтъ млор' софа ѣи- єдин мннѣн м(ѣ)с(е)цъ
април, тѣкожде да ес(тъ) неѡтѣмлемо никнѣ ѡт[ъ] с(вѣ)т(а)го храма сего.

Данас постојећој збирци рукописа у Манастиру Рођења Пресвете Богородице на Цетињу припадају 34 рукописа који су раније били у Пиви.³ Рукописи су 1885. године по заповиједи црногорског књаза Николе Петровића Његоша пренијети на Цетиње. За неке од њих сачувана је и стара сигнатура коју су имали прије преношења на Цетиње. Није познато да ли су то биле сигнатуре само рукописа, или су континуирано биле нумерисане све књиге које су се у Пиви чувале. Рукопис Цетиње 71 има стару сигнатуру из Пиве 63, те тако ово питање остаје отворено, нарочито ако се узме у обзир чињеница да заједно са два-наест рукописа који се данас у Пиви налазе – пивски рукописни фонд броји укупно 46 јединица.⁴

Не треба заборавити чињеницу да је Пивски манастир дијелио судбину осталих српских манастира који су током свога постојања у више наврата страдали од турске руке (1782, 1798, 1876), па су у тим

³ Рукописе манастира Пиве донесене у Цетињски манастир, заједно са цетињским рукописима, као једну колекцију први је обрадио Душан Вуксан: Вуксан 1936, 190–221.

⁴ Суботин-Голубовић 1999, 164.

приликама из манастира нестајале многе драгоцености, између којих су свакако били и вриједни рукописи, од којих су неки неповратно нестали, док се један њихов број обрео у разним европским библиотекама.⁵

Анализа пивских рукописа који се данас чувају на Цетињу, показала је да се манастирска библиотека попуњавала на два начина – рукописима који су били преписивани у манастирском скрипторију и набавкама са стране.

У Пиви се данас налази мања збирка од 8 рукописа, насталих у распону од почетка 16. до краја 17. вијека. Поред ових, у Пиви се још налазе млађи рукописи, и то: Поменик манастира Пиве (Пива 37, 18. вијек), Извод из псалтира (Пива 38, 18 вијек), Молитвеник из 1895. године, писар поп Радован Врачар (Пива 133), те фрагменти Требника из 20. вијека (Пива 160). Драгоцјене податаке о неким од ових рукописа налазимо у Љетопису манастира Пиве чији је састављач некадашњи игуман Нићифор Симоновић. Љетопис је писан у периоду 1921–1926. године.⁶ Фототипско издање рукописа са детаљним коментарима и пописним инвентаром цјелокупног манастирског покретног фонда објавио је Ј. Бојовић.⁷ Рукописном збирком која се данас налази

⁵ Данас је познато да се у Народној библиотеци у Софији налази једно Четвороје-ванђеље бр. 54 (436): Цонев 1923, 48 бр. описа 54 (436).

У збирци А. Ф. Гиљфердинга (Руска национална библиотека у Санкт Петербургу) налази се 7 рукописа који су некада припадали Пивском манастиру: Октоих 5–8 гласа (Гиљфердинг 23), Зборник – из Маргарита Гиљфердинг 35), Бесједе Јована Златоуста на Јеванђеље по Матеју (Гиљфердинг 36), Зборник манастира Пиве (Гиљфердинг 39), Тактикон Никона Црногорца (Гиљфердинг 40), Зборник манастира Пиве (Гиљфердинг 47) и Зборник – Панагирик манастира Пиве (Гиљфердинг 56). Рукописе смо прегледали на сајту Руске националне библиотеке у Санкт Петербургу, на којем је изложена Гиљфердингова колекција у електронском облику: <http://nlr.ru/> (сајт је био посјеђиван у више наврата, последњи пут 10. X 2018, 23h 40'); Каталог са основним подацима и временом настанка рукописа Гиљфердингове колекције први је објавио Владимир Мошин: Мошин 1960, 410–417.

⁶ Симоновић 1925, 98; Бојовић 1992, 98; Бојовић 1992, 18–19.

⁷ Поред фотокопије Љетописа који је приложио у књизи, Бојовић се бавио пописима рукописних и штампаних књига, насталих у трећој и четвртој четвртини 20. вијека. Да би установио број књига у манастирској библиотеци, анализирао је три пописа настала 1960, 1969. и 1982. године. Први попис књига забиљежен под називом *Инвентар књига* потиче из 1960. године. Сачинили су га Загорка Јанц, Бојана Радојковић и Рајка Иванишевић-Вујошевић. Други инвентар је сачинила комисија Републичког завода за заштиту споменика културе на Цетињу,

у манастиру бавили су се Ф. Радичевић,⁸ дјелимично А. Сковран.⁹ Димитрије Богдановић је ове рукописе унио у свој *Инвентар*.¹⁰ Овај археографски опис рукописа који се данас чувају у Пиви резултат је рада на терену, где је сав материјал био прегледан *de visu*.¹¹

1. ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ/ ПИВА 30

Папир I+331 лист, 300 × 200 mm, текст 170 × 215 са 18–19 редова на страници. Листови су повезани у свешчице са по 8 листова; садржи укупно 41 свешчицу и 5 листова из четрдесет друге. Обиљежени су азвејди бројевима, као и арапским бројевима у горњем лијевој углу. Лист 1а је погрешно увезан на мјесто листа 4а. Лист 328 је погрешно увезан прије листа 327. Текст јеванђеља је потпун. Рукопис је конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу.

Писар, вријеме и мјесто настанка. Рукопис је написао презбитер Алекса 1586. године, како је записано на последњем листу. Филигранолошка анализа папира није рађена прије конзервације. Мјесто писања није познато.

Писмо и језик. Рукопис је писала једна рука, редакција је српскословенска, писмо полууставно.

22. X 1969. године. Други инвентар је обухватио 143 потпуне књиге, као и 25 књига непотпуних (без почетка и краја). Трећи попис је направила конзерваторска комисија приликом примопредаје конзервираног покретног споменичног фонда манастиру Пиви, 16. IX 1982. године. Од укупног броја штампаних и рукописних књига, идентификовано је током сва три пописа само 13 рукописа насталих од 16. до 20. вијека, укључујући Љетопис манастира Пиве. Опширније: Бојовић 1992, 300–320.

⁸ Радичевић 1888, 314–315.

⁹ Сковран 1980, 51–53.

¹⁰ Богдановић 1982, 61 (бр. описа 747); 119 (бр. описа 1793 и 1787); 129 (бр. описа 1974); 131 (бр. описа 2012); 132 (бр. описа 2045 и 2046); 140 (бр. описа 140).

¹¹ Захваљујући садашњем игуману манастира Пиве оцу Јефтимију и благослову епископа будимљанско-никшићког Јоаникија, имали смо комплетан увид у цјелокупан фонд рукописних књига, на чему им посебно захваљујемо.

Повез. Повез чине дрвене корице оковане сребрним оковом са украсним позлаћеним медаљоним и 24 разнобојна украсна камена утиснутим са обије стране. На предњој страни повеза је запис владике београдског кир хаџи Илариона са годином окивања $\overline{\text{Z}}.\overline{\text{P}}.\overline{\text{Z}}.\overline{\text{F}}.$ (7169/1661), док је на задњој страни утиснута година $\overline{\text{Z}}.\overline{\text{P}}.\overline{\text{D}}.\overline{\text{A}}.$ (7171/1663), када је израђен набредник са урезаним именом кир хаџи Илариона владике Београдског.¹²

Илуминација. На листовима 4а, 70а, 151а, 245б, преплетене траке изведене су црвеном, зеленом и златном бојом. Заглавља са стилизованим лишћем на листовима 1а, 99а, 157а, 248а изведене су црвеном, зеленом и смеђом бојом. У оквиру заставице на л. 99а налази се име Никона Ружичића. На почетку сваког јеванђеља налази се иницијал висине 6 редова текста, изведен црвеном, земљано-зеленом и црном бојом.

Садржај. Четворојеванђеље је стандардног састава: Теофилаков предговор (3а–5а); Јеванђеље по Матеју (1а–90а); Јеванђеље по Марку (99а–149а); Јеванђеље по Луки (157а–245б); Јеванђеље по Јовану (248а–318б). На листовима (319а–330б) налази се *сказаніе прѣмлющее въ сего лѣта число, еѡ(ан)г(е)лскоє и еѡ(ан)гелствъ прѣ(ѣ)с(ве)тіе ѡт коудѡу начинають и до гдѣ стають.* Затим иду читања за сваки дан, око Четрдесетнице, светих страсти, Васкрсна, синаксар јеванђеља, јеванђеља различна, на сваку потребу, како се читају јеванђеља током цијеле године, васкрсна јутарња јеванђеља, указ гласовом, јеванђеља на литургији. У мјесецо-слову од Срба светитеља се на листу 326а помиње 14. јануара Св. Сава Српски (са службом), а на листу 326б налази се помен преподобног оца нашега Симеона Српског Мироточца (13. фебруар). Лист 328 је погрешно увезан прије листа 327.

Зайиси на окову са ѡвеза. *Снє еѡангеліе окова въ лето $\overline{\text{Z}}.\overline{\text{P}}.\overline{\text{D}}.\overline{\text{A}}.$ кир нларнон владика белградски*

*Снї набредник ѡраднє въ лето $\overline{\text{Z}}.\overline{\text{P}}.\overline{\text{Z}}.\overline{\text{F}}.$ кир хаџи нларнон владика белградски.*¹³

Зайиси на листовима. Лист 331а: *слава б(ог)у свршнтелу и всем $\overline{\text{Z}}.\overline{\text{C}}.\overline{\text{A}}.$ (7091/1583) списа се сіа св(ѣ)ти б(о)ж(а)нств(е)ні еѡ(ан)геліе въ та лѣта кр(е)м(е)на*

¹² Записе урезане на корицама такође наводи игуман Пивског манастира Нићифор Симоновић у свом Љетопису манастира Пиве на л. 18б.

¹³ ССЗН I, 1585.

пр(н)скрѣѣна вѣл(а)д(ен)їѣ соудатана мѣрата. азъ грѣшнѣи молиа вѣс(а)кою см(ѣ)рно-
ст(н)ю и что се гдѣ наїде погрѣшно или инако како несправно моїм недостаточниа
д(оу)х(о)м(ѣ) авѣв(а)ви радн х(р)исто)вѣ исправлаїте вашиа целоумдр(е)нниа(ѣ) оумоа
и роукою, и не проклїниаєте понѣже и при велицен нүжди и скорбы писахъ, грѣшны
и мланшы паче вѣсѣх(ѣ) презвнтер александра.¹⁴

Лист: Въ лѣто 7186/678). Приложи дүховник теофил ү монастырь
пикү и принесе сне тетрое(ва)нгел(їе) б(о)го)матерь пикү и са нимъ пренесе двн пояси
сребрна и приложихъ ва св(ѣ)түю обнтелъ ндеже мү е(стѣ) пострн҃гъ храмү үспенна
пр(ѣ)с(ѣ)те б(огороди)це да е нештемленя от внше рѣченн же храмъ . аще ли е нѣко
то обрѣшетъ дрзнути коїем враж(н)мъ на великѣ ретѣ да та онниа отицинти мо-
настира да мү ест б(огороди)ца на св(ѣ)то вѣ место помози сүпарница на вѣторомъ
пришаденствүюшнм благоснїаю вл(а)д(н)ч(н)ци х(р)иста б(о)га нашего и да се пресвети
сѣ онниа иже реше вѣзми внѣмн распни еже такожде да е(стѣ) проклетѣ вѣсемн
с(вѣ)тнмъ и от насъ грѣшннх. И бы ценою злата рѣ сребрннх гроша и два п(о)лѣса
и гроша сребрннх и снвѣает же се то лето представн се владика Филип м(ѣ)с(е)ца
генүарїѣ е днѣ ү белнграде.¹⁵

На предлисту Іб налази се једва читљив запис из 1892. године:
Протојереј Милутин Ђуровић је произведен у чин архимандрита 26.
маја 1892. Даље је уписан свештеник којег је Митрофан Бан 23. окто-
бра рукоположио у чин свештеника, али му је име једва видљиво и
нечитко.

Истѣоријайѣ. Према запису презвитера Алексе, рукопис је највјероват-
није написан у пивском скрипторијуму.

Лиїѣераїѣура. Радичевић 1888, 314–315; Симоновић 1925 л. 14б; Ско-
вран 1980, 51–53; Бојовић 1992 (бр. описа 30); Инвентар 2012.

2. ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ / ПИВА 29

Папир, III + 374 + 1, 315 × 210 mm, текст 215 × 170 mm, 19 редова на
страници. Свешчице са по 8 листова; свешчице су нумерисане азвеј-
ди бројевима на доњој маргини. У горњем лијевом углу листови су

¹⁴ ССЗН I, 774; Симоновић 1925, 14б; Бојовић 1992, 14б; Бојовић 1992, 303 (бр. описа 30).

¹⁵ Скраћену верзију записа је објавио Љ. Стојановић (ССЗН I, 1746); Симоновић 1925, 14б; Бојовић 1992, 14б.

нумерисани арапским бројевима. Рукопис садржи 47 свешчица, текст је потпун. Рукопис је конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу 1979. године.

Писар, вријеме и мјесто. Рукопис је према запису на последњих 6 страна највјероватније написао поп Георгије 1501. године у Сланкамену. Филигранолошка анализа листова није рађена прије конзервације.

Писмо и језик. Рукопис је писан уставним писмом. Језик је српскословенски. Писала је једна рука.

Повез. Дрвене корице оковане сребром са позлаћеним медаљонима и представама Христа, јеванђелиста и са урезаним записима. Богато је украшено разнобојним камењем (36). На задњој корици у два позлаћена медаљона је запис духовника Јеремије и Пера Лазаревића (мајстора из Драмешине) који су окивали ово јеванђеље, са утиснутом годином ж.р.п.а.

(7181/1663).

Илуминација. На листовима 1а, 9а, 13а, 17а налазе се преплетне траке са стилизованим орнаментима и по средини изнад образују крст, а са страна имају четири стилизована продужетка у облику листа у угловима, који су изведени претежно црвеном, зеленом, бијелом и смеђом бојом. На листовима 17а и 107а налазе се правоугаоне заставице, формиране од испреплетаних стилизованих листића у црвеној, зеленој и окер боји. На листовима 179а, 283а те 360а, налазе се украсна три концентрична повезана круга истог колорита као и заставица. На листовима 1а, 8а, 9а, 13а, 107а, 179а, 183а, 373а су украсна слова величине до 60 mm. Боје су исте као и у осталим украсима.

Садржај. Четворојеванђеље је уобичајеног састава. Једино се месецослов налази после Јовановог јеванђеља. Од српских и словенских светаца, у месецослову су заступљени Св. Сава (14. јануар, са службом) и Св. Симеон (13. фебруар).

Записи игумана Теодосија Сочице:

На предлисту: да се зна кад донесе хачи теодосије принесе одеждѣ велику зеленѣ везенѣ златом и други одеждѣ од цофе велике московске, [е]пित्रахиле везене златом и бисером и други [е]пित्रахил од штофе московске и на ѿемѣ пѣца 17, стихар зелени, наруквице, везене златом и други крст ѿоаникиѣ. Принесе од св(ѣ)т(и)е горѣ и третн крст съ часниѣ дрѣвоѣ ѣ кѣтиѣнѣ св(ѣ)тѣ свѣтина кѣтиѣ од срѣе и сребра и

другу кутиницу и у ној свѣтина св(ѣ)тог Григорија Богослова вилица св(ѣ)тог Флефтерина, и св(ѣ)тина св(ѣ)тог Григорија великаго армени и други много вещи принесе све ти їер(о)м(о)нах Теодосие Сочинца син Стевана Сочинце.

Принесе икону оклопиту оковану срму и марами велику везену златом принесе мапу манастирскую откупних талира кѢ.¹⁶

Да се зна цое сребро црковнаго на Ѧ.Ѧ.П.Ѧ. крстова лѢ, кандила ѡѦ, панаггиара Ѧ, купа, рѣчка Ѧ, чаше двѣ ср(е)брне кашике Ѣ иѢ(ан)г(е)лна, Ѧ [е]пित्रа(х)ила, Ѣ на-рѣквица, зѦ дарака, бѦ орара, окован днскос окрѣта бѢ, два влад(н)ч(ан)ска, канице Ѧ, п(о)са бѢ и крст Їосифов окован

знано бѣди вал прочитатиючи тнеди у последна вѣдѣна како проклетѣ Бн-кентне тѣфачѣи наметну свога брата еремѣю тѣфачѣи и како ѡбѣи инои сица лешевѣи и снега погнѣет сица коваѣиачѣи и сица крстова са горне цркве :Ѧ кандила од срме сица Ѧ. пѣтаца златѣих 59 сица се и [е]пित्रа(х)ила 29 и кон год покалаѣерн Тѣфегѣица проклет да бѣде откнде од свѣтине св(ѣ)того крапа ѡроша прста Ѣ. Ѣбно га бог, 1824¹⁷;

На листу 373а–376б запис попа Георгија:

Понѣже оубо троѣи б(а)гонзволѣи исплнѣти свою црковѣ раѣзачѣици кнѣ-гидѣ . б(а)говѣстѣици . ѡт[ѣ] небыѣиѣи въ . быѣиѣи м(а)новѣиѣиѣи привѣди вса и на конѣцѣ дѣлом с(а)зда ч(ѣ)л(о)вѣка . ѡбразѡмъ свѡмъ почѣтъ . неѡбладаѣѣи же и ѡб(а)д(а)ѡиѣи всѣ . и съ глаголиѣи себѣ сѣдѣла ниже по ниѣмъ родѡм[ѣ]и прѣтѣсѣи-кѡмъ . ѡго быѣиѣи , ѣко великии и въ патрѣарсѣхъ авраамѣи ниже неписанѣиѣи . Нѣ плѣтѡви дѣно сподѡби се въ домѣи прѣѣти трѡнѡу . послѣдѣи же мѡвсѣи г(а)г(а)лѣи б(а)г(а)с(а)лѡви лиѣмъ къ лиѡу . ниже и начѣртанѣи скрѣжѣи прѣѣтъ ѡт[ѣ] ниѣго . и назнаѣиѣиѣи измѣниѣиѣи зѣкона . сиѣхъ сѣкроуши . по сѣмъ же ѣдинорѣдѣи с(н)иѣи слово б(а)г(а)волиѣиѣиѣи ѡ(тѣ)ѣица нерѡждѣиѣи и сѣпѡспѣиѣиѣиѣи свѡмъ . ѡт(ѣ) ѡ(тѣ)ѣица исхѡдѣиѣиѣи . сѣмѡу же сѣ пр(н)сѡсѡуѣиѣиѣи ѡбѡмъ сѣгѡсп(о)дѡствѡуѣиѣиѣи . св(е)того и жѣвѡтѡвѡрѣиѣиѣи д(оу)ѣи . б(а)гонзѡлиѣиѣи изрѣѣиѣи сѣпѡли сѣвѣтъ въ пр(н)сѡ д(ѣ)вѡу мѣрѣиѣиѣи вѣсѣи сѣ . и рѡждѣ сѣ безъ мѣтерѣи на н(е)б(е)сѣи . на зѣмѣи безъ ѡ(тѣ)ѣица рѡдѣи сѣ . и пѡстрад(а)вѣи вѣзѣиѣи сѣ . тѣмъ же наѣмъ не сѡуѣиѣиѣиѣи ѡбраамѡу же и мѡвсѣю пѡд(о)бѣиѣиѣи . ѣже б(а)г(а)с(а)лѡви сѣвѣшѣиѣиѣи быѣи . да са наѣмъ писанѣи въ ниѣхъ же прѡрѡци ѣко въ ц(а)рскѣиѣи скрѡ-виѣиѣи , пѡложѣи неистѣиѣиѣиѣи бѡгатѣство . въ испѣиѣиѣиѣи сѣвѡсѡлѡбѣиѣи трѣисѣиѣиѣиѣи въ ѣдинствѣи пѡклѣиѣиѣиѣи б(о)ж(ѣ)ства . и по сиѣхъ они б(о)ж(а)нствѣиѣиѣи б(а)г(а)вѣстѣиѣиѣи . м(а)т(ѣ)и , м(а)р(к)ѡ , лѡу(ка) , ѣѡ(а)н(ѣ) . Нѣнтѣиѣи св(е)того д(оу)ѣи чѣѣи пѣдѣиѣиѣи наѣмъ . пр(н)сѡсѣиѣиѣи въ трѣисѣиѣиѣиѣи б(о)ж(а)нствѣиѣи трѣисѣиѣиѣи гласѣи д(н)г(е)лѣиѣи сѣвѡсѡлѡвиѣиѣи въ вѣиѣиѣи . и изѣѡбѣиѣиѣиѣи писанѣи . цѣлѡмѡуѣиѣи наѣиѣиѣи

¹⁶ Симоновић 1925, 56–57; Бојовић 1992, 56–57.

¹⁷ Симоновић 1925, 70–71; Бојовић 1992, 70–71, 242.

печалелъ прѣмѣненіе. къ б(о)г(у)у присвоеніе, въ х(р)ист(а) б(о)г(а) бл(а)гоуѣрни и б(о)го-
мъ хранили азъ х(р)ист(у)у рабъ. поплъ гѣс(о)ргіе възрѣвновахъ подвигъ се поспѣшеніемъ
с(в)е(т(а)го д(оу)ха . въ славословіе б(ла)г(осло)ви нас крѣпашомоу . троуѣнхъ же ѿ сем
с(в)е(т)ымъ тетрїеванг(е)лїи на рѣцѣ доунавцѣи . съврши се въ мѣстѣ рекомѣ сланка-
менѣ. смѣрени поплъ гѣс(о)ргіе азъ родомъ с(н)нѣ прѣзвѣтера радонїи и матере радосавы.
ѿт сръбскыи страни, зовомъ вифеѣзово, и прѣиде ѿт житїа сего ѿт(ъ)цѣ м(о)и и м(а)ти
моѣ . въ мѣстѣ рекомѣ сланкаменѣ. и погребенъ быс(тъ) при храмѣ с(в)е(т(а)го архїереѣ
и чюдотворца х(р)ист(о)ва николѣи при братѣхъ црковныхъ вѣнѣ. въ лѣт(о) 7 тисоушное,
и 6. м(ѣ)с(е)ца августѣ, кѣ д(ъ)нь, прѣстави се радосава м(ѣ)с(е)ца августѣ 21 д(ъ)нь .
прѣстави се николѣ, ѡнїѣ, кѣ д(ъ)нь. азъ многосмѣрени х(р)ист(у)у рабъ поплъ гѣс(о)ргіе сїи
тетрїев(ан)г(е)лѣ оставихъ . за д(оу)шоу мою смѣренноюу . и за м(о)нх[ъ] родителѣ. попа
радонїи и матере моѣ радосавы, и братїе моѣ рад(н) . въ слав(у) ѿт(ъ)ц(о)у и с(н)ноу и
с(в)е(т(о)моу д(оу)хоу. И въ ч(а)стѣ м(о)л(о)б(о)у прѣс(в)е(т)ыи вл(а)д(н)ч(и)цѣ нашѣ б(о)г(о)родицѣ
и пр(и)сно д(ѣ)ви марїе. приложихъ с(в)е(т)омоу архїеріу х(р)ист(о)воу и мирнїкїскомоу
чюдотворцоу николѣи. въ д(ъ)ни бл(а)г(о)ч(ъ)стиваго и х(р)и(сто)любиваго господїна деспота
їѡ(а)на. и брата моу еромоунаха квр мазїма. с(в)е(т(а)го стефана с(н)новѣ, и м(а)т(е)ре
ангелїине. Тѣмъже старцемъ, іако ѿт(ъ)ц(е)м(ъ) юнотна, іако чедом(ъ). съ възрастомъ іако
братїамъ. поповомъ іако братїамъ и ѿт(ъ)ц(е)м(ъ), дїакѡномъ, іако братїамъ. чѣтоуцїи
и слышеши. м(о)л(н)ю се прѣкланяю се аще не роукою нѣ езиком[ъ] любве рад(н)
вамъ х(р)ист(о)вѣ исправиати, и нас оуспѣдно троуѣвшихъ се ѿт(ъ)ц(е)мъ бл(а)г(о)с(ло)вїати,
данк(о)у лоуцїте. ѡноуе воламъ ко еже кыс(ъ)рлю б(ла)г(о)с(ло)вїеніе бл(а)г(осло)вєни. и
кльнєнїе проклєти. и прїидѣте бл(а)г(о)с(ло)вєнїи ѿт(ъ)ца моего наслѣдоуице оугото-
ваное вамъ ц(а)рствїе. въ нѣмъже да жителствоуемъ ѡб(о)и славецѣ ѿт(ъ)ца и с(н)на
и с(в)е(т(а)го д(оу)ха. съврши се сїи тетрїе(в)анг(е)лѣ ѿт бытїа. въ лѣт(о) 7 тисоуци и
6. м(ѣ)с(е)ца гєннѣара, 1 д(ъ)нь, въ часѣ, 1 д(ъ)ноу. а ѿт[ъ] рождѣства х(р)и(с)т(о)ва
тисоуца и 1 лѣт(о) и 6. кроуѣ слнцоу, 2. а лоуни, 11. индиктїонъ кї, фємелїон[ъ],
н. епакти 2. злато чїсло, м(ѣ)с(е)ца гєнѣара, 11 д(ъ)нь. слава съвршинтелю б(о)гоу,
аллилуїа 1 слава тебѣ б(о)жє.

Запис је дјелимично објављен.¹⁸

Историјат. Није познато како је рукопис доспио у манастир Пиву.

¹⁸ У Пивском љетопису игуман Нићифор Симоновић је објавио скраћену верзију записа који се односи на писара, вријеме и мјесто настанка рукописа: Симоновић 1925, 17а–18б; Бојовић 1992, 302–303 (бр. описа 29). Запис је у нешто дужој, али непотпуној верзији објавио Љ. Стојановић: ССЗН I, 388.

Литература. Сковран 1980, 51–53; Радичевић 1885, 1331; Симоновић 1925, 17а–18б; Бојовић 1992, 17а–18б; Бојовић 1992, 303 (бр. описа 29); Инвентар 1974.

3. ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ / ПИВА 31

Папир, 405 л+III, димензије листа 320 × 225, димензије текста 220 × 125 mm, 19 редова на страници. Писан црним и црвеним мастилом. Садржи 53 свешчице са по 8 листова, листови су углавном обиљежени азвједи бројевима. Свешчице нису означене од 8 до 32 листа. Накнадно је извршена и пагинација арапским бројевима. Свешчице 7, 13, 32. и 36. садрже по 7 листова, 16. – 6 листова, 18. и 42. – 5 листова, а 53. – 3 листа. Лист 318а је празан. Текст је потпун, без прекида. Рукопис је конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу осамдесетих година прошлога вијека.

Писар, вријеме и мјесто настанка. Писар није идентификован, писала је једна рука. Рукопис је настао око 1588. године како је забиљежено на предлисту, и предњој окованој корици. Филигранолошка анализа хартије није рађена.

Писмо и језик. Писмо је уставно, редакција српскословенска. Величина слова у тексту је 4 mm, док су иницијали величине и до 60 mm.

Повез. Рукопис је повезан у оковани сребрни повез, конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе у исто вријеме када и листови. На предњој страни у централном дијелу је сцена Вазнесења са четворицом јеванђелиста у угловима окова, без симбола. Изнад и испод Вазнесења сложено је разнобојно украсно камење. На централном дијелу украсног окова је урезано: Игуман теодосије с трѣдом љ.с.љ. – 7096, а на горњем украсном кристалу једва видљиво утиснуто испод стакла: Теодосије.¹⁹

Илуминација. На листу 1а, 1б, 13а, 27а, 32б, 141б, 209а, 210а, 319а, налазе се мале украсне заставице са мотивом преплета и стилизованих биљних орнамената. Украсни иницијали налазе се на листовима 1а, 1б,

¹⁹ Симоновић 1925, 12; Бојовић 1992, 12.

27а, 209а, 319а и имају биљне декоративне елементе. Изведени су плавом, црвеном, златном и бордо бојом. На листу 26б се налази табела са распоредом читања јеванђеља, исписана плавом, црвеном и мрком бојом. На листу 35а налази се правоугаона заставица са мотивом концентричних кругова који у средини имају преплетени цвијет. Са десне стране је изведена једна украсна вињета. Изнад заставице је насликан стилизовани украс у виду преплета од стилизованог лишћа. Заставица је изведена претежно плавим, црвеним и златним тоновима. На истом листу украсни преплетени иницијал. На листу 144а налази се правоугаона украсна заставица са мотивом преплета који у средини имају исписано стилизовано име јеванђелисте Марка. Застава се завршава стилизованим листом. На истој страни је преплетни иницијал. На листу 213а налази се правоугаона заставица са мотивом низа кругова који образују један крст у средини. Крајеви заставице имају наутов лист. На истој страни је и преплетени иницијал, изведен у комбинацији плаве, бордо и мрке боје. На листу 323а се налази заставица изведена истим бојама као и претходне. У централном делу је исписано име јеванђелисте Јована.

Садржај. Лист 1а–27б – Сказаніє прѣдмлющее всѣго лѣта число, ev(an)г(е)лское иev(an)гелистѣ прѣрѣс(вѣ)тіє ѿткоудѹ начиняють и до гдѣ стаяють. Рукопис има уобичајени садржај: Теофилаков предговор (л. 27а–32а); Јеванђеље по Матеју (л. 35а–141а); Јеванђеље по Марку (л. 144а–209а); Јеванђеље по Луки (л. 213а–322а); Јеванђеље по Јовану (л. 323а–399а).

Од српских и словенских светаца у месецослову се помињу: Свети Сава (14. јануар), л. 19а; Свети Симеон (13. фебруар), л. 20а. Три листа су празна, а на листовима 404б, 405а и 405б су записи.

Зайиси. л. 404б: ...знано[...] писмо и [...]и наѡсѡмо крстоѡе из дрѡвнѡе – 17 и еѡангелїе 7

Ї окрѹто ѡааднѡннѡ- 2, и кандїло- 11, т[...] и каднѡнница: 2, и чѡраци сребрѡни 1, и їедна рѹчка и панагїїара :6,и броїаница 5 и епѡнѡанѡла 35, и одежда 6 броїаница 5 нарѹкѡница 45, и коѡлада бакра 811 и косѡта... 55, и кашѡнка 3, и дисѡса 2;

Л. 404а: ...зна доѡе [...]ѡратнїѹ и ѡскїѡца [...] ѹ ѡнастѡнрѣ пѡвѹ каѹрѹ ѡѡїеѡѡ днѡи жѡвѡта своѡга и до сѡѡртѡн и по сѡѡртѡи б(о)гѣ прѡсти по хѡлаѡѹ аспѡри и ѹѡаѡри свої пѡчатѡ и тѡѡ то порѡхѡи даѡе прѡклет(ѡ)

Пѡса спѡхїѡна ѡнѡїѡа [...] лѡстѣ 8 свѡтѣ [...] ...пѡлѡсѡв(?) п(н)сѡ лексѡи и ѡн-лѹтѡн [...] и да кѡна и саѡѡарѣ и ѡже[...] пѡса д[ѡ]лѡннѡи лѡстѣ дѡна [...]

Писа вѣкиа матерн манди понц лист н да кона н самарь н ѹжа к'?' инсоцѣ
ѡжнѣа ѡтегнѣа лиснцѣ иннок васна'(?)

Писа спахнѣа днлннѣа ѡ свѣтѣ[...]

Историјат. Није познато када је рукопис доспијео у манастир Пиву.

Литература. Радичевић 1888, 314–315; Симоновић 1925, 11а; Бојовић 1992, 303 (бр. описа 31); Сковран 1980, 51–53; Инвентар 2045.

4. ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ / ПИВА 32

Папир, 434 листа, димензије листа 330 × 190 mm, димензије текста 200 × 110 mm, са 16 редова на страници. Нумерација свешчица на доњој маргини се не види, пошто су листови обрезани. Садржи условно 54 свешчице. У горњим десним угловима листови су пагинирани оловком арапским бројевима. Листови 317–318 су празни. Текст је потпун, нема прекида. Рукопис је конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу, 1979. године, методом ручне рестаурације.

Писар, вријеме и мјесто настанка. Писар није са сигурношћу идентификован, као ни мјесто настанка рукописа. Из записа се види да је Иоан (Јоан) Харинка 1660. године књигу приложио Цркви Успења Богородичиног у месту Летивичје; можда је рукопис те године и био преписан.²⁰

Писмо и језик. Текст је исписан уставним писмом, рускословенском редакцијом. На маргинама се налазе рубрике са ознакама о читању зачала на поједине празнике.

Повез. Књига је повезана у дрвене корице обложене црвеним сомом и окована је сребром. Повез је последњи пут рестауриран када и листови, 1979. године, у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу. На окованом сребрном распећу је

²⁰ Овај податак се такође налази у рукопису Пивског љетописа који је саставио игуман Пивског манастира Нићифор Симоновић 1925. године: Симоновић 1925, 18б; Бојовић 1992, 18б.

угравирано: снѣ евангелнѣ писанон манастира пиву ковано . у м(о)н(а)стир пиву преда дѣшѣ свою .

Илуминација. На листу 1а налази се мрким мастилом изведен преплет. На листу 22а налази се заставица са приказом дрвета. На листовима 133а и 203а понавља се заставица скоро идентичног облика као и претходне. На листу 326а се такође налази стилизована заставица, а на листовима 22а, 133а, 203а и 326а на којима почиње свако појединачно јеванђеље, налазе се иницијали висине скоро целог текстуалног блока. Украси су изведени мрким мастилом (тушем) и црвеном бојом. На десним маргинама су црвеним мастилом исписани бројеви зачала.

Садржај. У почетку се налази распоред читања по недјељама, затим иде Теофилаков предговор, затим следе текстови сва четири Јеванђеља. У месецослову нема српских нити словенских светаца.

Зајиси. На листовима 22а–29б запис на рускословенском:

во нѣмѣ оца и сина и с(вѣ)таго д(оу)ха амен. снѣ рабѣ ежѣ косли и женою своєю ернноу са синоу свонѣмъ такоу и щтерню своєю досиннию за произволенне їажи сѣ за прилажодштриси нашѣмъ спраць оуменни есѣ сїю кнѣгъ доно до елнѣ с(е)сѣтрѣ и да нѣмъ за нѣмъ злоти дванадѣти и писахъ еси многогрѣшнѣ азъ рекоу Иоанъ Хоринка нѣс придолижнѣ еси до храмѣ въспеннѣ пр(ѣ)св(ѣ)тѣе б(о)городица въ мѣстѣмъ лѣтвѣтѣе рож(дѣства) ѿ.х.с.ѿ (1660) м(ѣ)с(ѣ)ца юнѣа є днѣ нѣмѣ естѣ с(вѣ)тѣю кнѣга читана бѣти исправовашнѣа а не спорѣвшинѣ сѣзнана за снѣ спросиши се родителѣи мѣи сподѣнате чити ва пр(ѣ)св(ѣ)тла пр(ѣ)св(ѣ)тла б(о)городица въ нѣмѣи часѣи. Саскѣ мѣ сїю кнѣгѣу рекомоу еу(ангѣ)л(и)їстарѣ оудалити од пр(ѣ)св(ѣ)тла храмѣу пр(ѣ)св(ѣ)тла б(о)городица или свѣщтенникъ или чтець или прѣтасти црковникъ . с(вѣ)танъ косли сѣ таинновѣи сѣ дѣтѣи сѣ сѣлѣ(?) на страшноу и второму спрѣшѣства х(ристов)ѣе.

На листу 134б налази се запис епископа Никона Ружичића из 1899. године да је прегледао јеванђеље ради рашчитавања.

Други запис на л. (31а–36а) није читљив, писан је прилично неразумљиво. На листу 201б почетак записа на рускословенском, истом руком која је исписала текст на листовима 22а–29б.

Историјат. Књигу је, према запису у Пивском љетопису који је 1925. године саставио тадашњи игуман манастира Ниђифор Симоновић, највјероватније из Русије донио хаџи Арсеније Гаговић.²¹

²¹ Симоновић 1925, 2б; Бојовић 1992, 12б.

Литература. Радичевић 1888, 314–315; Симоновић 1925, 128; Бојовић 1992, 303–304 (бр. описа 32); Сковран 1980, 51–53; Инвентар 2046.

5. ЧУДЕСА БОГОРОДИЦЕ / ПИВА 33

Папир, 36 листова; димензије листа 210 × 155 mm, димензије текста 120 × 90 mm, са 25–26 редова на страни. Књига је непотпуна; листови су повезани у свешчице од по 8 листова. Недостаје 14 свешчица, потпуне су 15, 16, 17. и 18. Прва свешчица састоји се од свега 4 листа, али је текст потпун. Листови су у горњем десном углу пагинирани арапским бројевима, али су приликом конзервације листови измијешани, тако да 18 свешчица долази после прва 4 листа, а лист 28 је окренут наопачке и тако увезан. Недостаје укупно 108 листова, књига је без почетка. Књига је конзервирана 1979. године у Републичком заводу за заштиту споменика културе механизованом методом ламинирања листова полиетиленском фолијом, услед чега је дошло до смањене читљивости текста, а и разливања црвеног мастила.

Писар, вријеме и мјесто. Писар није идентификован. Рукопис је оквирно датиран у 17. вијек.²² Ово понавља и Ј. Бојовић, позивајући се на попис књига из 1960. године који су сачинили Т. Пејовић, З. Јанц и Б. Радојковић.²³ Филигранолошку анализу није могуће обавити због ламинираних листова, те стога рукопис није прецизно датиран.

Писмо и језик. Писмо је полууставно, редакција је српскословенска, а писала је једна рука.

Повез. Повез је новији – кожа залијепљена на платнене корице које не одговарају самом рукопису и времену његовог настанка.

Садржај. Рукопис садржи *Чудеса Пресвете Богородице*, од педесет четвртог до краја шездесет деветог чуда. Садржи и дио 53. чуда, али је текст слабо читљив због лоше конзервације.

²² Богдановић 1982, 140 (бр. описа 2206).

²³ Бојовић 1992, 304 (нап. 33).

Зайиси. На листовима 1а–4а: Сна чюдѣса пр(ѣ)с(вѣ)те Б(огороди)це наше и что азъ грѣшни василне приложих(ъ) храмѹ успенниа пр(ѣ)с(вѣ)те Б(огороди)це и тко отиднѣхъ ѡтъ сеѣ ѡвнтелѣ да бѹдетъ проклет...

Истѡријай. Није познато када је рукопис доспјео у манастир.

Литѣраѣура. Радичевић 1888, 314–315; Бојовић 1992, 302 (бр. описа 33); Инвентар 2206.

6. ТРОПАРНИК / ПИВА 34

Папир, I + 247, димензије листа 160 × 110 mm, димензије текста 6,5 × 10,5 mm, 19 редова на страници. Садржи 31 свешчицу са по 8 листова обиљежених азвејди бројевима; у горњем десном углу постоји и арапска пагинација. Рукопис је конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу 1979. године.

Писар, вријеме и мјесто настјанка. Рукопис нема идентификованог писара, а није урађена ни филигранолошка анализа рукописа. Према запису на последњем листу, писање рукописа је завршено 1. августа 1580. године. Мјесто писања се тешко може прочитати, можда је Бихор, али се не може са сигурношћу потврдити.

Писмо и језик. Рукопис је писан српскословенским језиком. Писмо је полууставно, писала га је једна рука.

Повез. Повез је нови платнени, настао приликом конзервирања листова.

Илуминација. Рукопис нема украса.

Садржај. Рукопис је уобичајеног састава: на л. 1а–67а – тропари и кондаци за 12 мјесеци у години, затим на л. 67а–106а – општи тропар и кондак за вријеме велике Четрдесетнице и Педесетнице те тропари за сваки дан; л. 106а–205а – Часѣни ѡараклис Пресвѣтој Боѡгородици, затим л. (205а–206а) – васкрсни су кондаци; листови 207–208 су празни; на л. 209а–246б је Служба акаѣисѣу Пресвѣте Боѡгородице.

Од српских и словенских светаца има тропаре и кондаке Светом Сави (14. јануар), Светом Симеону Мироточцу (13. фебруар), Светој

Петки (14. октобра), 21. октобра, Пренос моштију Илариона Мегленског (21. октобра) и Св. Арсенију Српском (28. октобра).

Зайиси. л. 245б: ѿв(е)та црква манастирь пива зна положи?се ко донесе ову книгу божо стиуковић л. 247б: ... [стү]деница сазда се 5.х.п̃ (6680–1172) с(вѣ)тѣмъ сн-мѣономъ [...!] мнт(ропо)лн(т)омъ саватниа ва лето 7.ѣ.п̃ (7280/1772) и монснѣ х(рнст)а рож(дѣнниа) 5р̃ (једва читљиво ?)

вспннѣ пр(ѣ)с(вѣ)те вл(а)д(н)ч(н)це наше б(о)городн(и)це да се зна на лето м(ѣ)с(е)ца авг(у)ста 5 дан (нечитко) 5.ѣ.п̃. (1580).

Истѣоријай. Према једном запису на маргини листа 245, књигу је манастиру Пиви приложио највјероватније извјесни Божо Стиуковић. На последњем листу, у другом запису, помињу се године, али како је дио листа откинут, не може се са сигурношћу утврдити да ли се година односи на завршетак писања рукописа или на годину када је књига била донијета из манастира Студенице као поклон, при завршетку подизања манастира Пиве. Мјесто писања рукописа је нечитко, можда се ради о Бихору.

Лийѣрайѣура. Радичевић 1888, 314–315; Бојовић 1992, 304 (бр. описа 34); Инвентар 747.

7. ПОМЕНИК МАНАСТИРА ПИВЕ / ПИВА 37

Папир, 190 страна, димензије листова 210 × 320 mm, димензије текста 150 × 230 mm, на првом листу 15 редова на страни, на осталим 27–28 редова. У Поменику су стране (!) нумерисне арапским бројевима (не листови).

Рукопис садржи имена (помене) црквених великодостојника, патријараха, митрополита, епископа, игумана, монаха и приложника лаика; имена су исписана у колони на лијевом дијелу стране, једно испод другог. Стране 80–82 и 110–147 су празне. Према белешци игумана Нићифора Симоновића недостаје дио који се односи на земљу Пивског манастира (од 22 стране).²⁴ Рукопис није конзервиран; добро је очуван.

²⁴ Симоновић 1925, 124; Бојовић 1992, 124, 264.

Писар, вријеме и мјесто настанка. Поменик је почео да се води у првој четвртини 18. вијека, али записи досежу све до треће четвртине 20. вијека. Писан је у манастиру Пиви и првобитно је био намијењен да буде диптих – књига умрлих; међутим, дописивана су и имена приложника.²⁵ Писало је више руку.

Писмо и језик. Текст је исписиван на различите начине, те се појављују различити правописни облици. Текстови написани у 20. вијеку писани су савременим српским језиком и ћирилицом.

Повез. Рукопис је повезан у дрвене корице пресвучене мрком кожом.

Илуминација. На почетку рукописа на листу 1а налази се правоугаона заставица изведена у зеленој и црвеној боји. На листу 2а такође постоји заставица. Почетна слова имена црквених великодостојника исписана су црвеним мастилом.

Садржај. Рукопис започиње навођењем имена средњовјековних српских владара (госпoде српске):

л. 1а: ѿ бoгoмъ пoчннaемъ сынъ с(в)етнъ и б(о)ж(а)нствннъ опшнъ листъ мoнaстыра оуспенїа пр(ѣ)св(ѣ)те б(о)гoрoдн(и)це. Пoмeнoвaнїе всѣхъ(ь) прaвoслaвнїхъ(ь) втo нмeнн-ты людн. Пoмeннъ г(о)спoд(и) всѣхъ(ь) прaвoслaвнїе хр(и)стїанe вѣ ц(а)рствa н(е)беснeмъ(ъ). Пoмeннъ г(о)сп(о)дaмъ срѣбскнхъ. Пoмeннъ г(о)спoд(и) бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo бл(а)д(н)кoу ср(ѣ)бскaгo немaннo мo(нa)х(а) смлeсoнa мврoтoчцa и бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaю г(о)спoждa мo(нa)х(н)ю aнaстасїю. Бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo и првaгo ц(а)рa стeфaнa мo(нa)хa смлeсoнa. И мo(нa)х(н)ю aннoу. Бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo крaлa рaдoслaвa м(о)нaх(а) ѿoннa и мo(нa)х(н)ю aннoу. Бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo крaлa стeфaнa oурoшa. Мo(нa)хa смлeсoнa и мo(нa)х(н)ю eлeнннa. Бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo крaлa стeфaнa мo(нa)хa тeсoктнстa. Бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo ц(а)рa стeфaнa. Бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaю ц(а)рнцoу мo(нa)х(н)ю eвгeнїю. Бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo кнѣзa лaзaрa бл(а)г(о)ч(ѣ)ст(н)вaгo дeспoтa стeфaнa.

л. 2а: уписани су архиепископи: Св. Сава први просветитељ и учитељ српски, Арсеније, Сава, Јoаникије, Евстатије, Сава, Никoднм и Дaннло. У прoдужeткy сe пoмнну српскн патрїарсн: Јoаникије (првн српскн патрїарх), Сава, Јeфрeм, Спнрїдoн, Дaннло, Сава и Сaвaтнје, патрїарх и ктнтор мaнaстнрa Пнвe.

л. 6б: У нoвнїe врнїe дoпнсанн мнтрoпoлнтн: Илaрїoн, Внсарнoн, Мнтрoфaн, Гaврїлo Дoжнћ (патрїарх), Јoаникије (свeштeнoмучeннк), Арсеније (нспoвѣдннк) и Дaннло Дaјкoвнћ.

²⁵ Снмoнoвнћ 1925, 29; Бoјoвнћ 1992, 29, 226.

Остали листови предвиђени за игумане, монахе нијесу или су само дјелимично исписани. На већи дио листова су у 18, 19. и 20. вијеку унијети записи, значајни за историјско проучавање не само новије историје манастира Пиве, него и некадашње захумско-херцеговачке епархије. Забиљежена су и имена приложника земље и баштине самом манастиру, као и имена породица које потичу из тог краја. У рукопису се налазе и утисци појединих посјетилаца, претежно новијег датума. Игуман Нићифор Симоновић је унио и дорадио већи дио записа који се односе на знамените личности и црквене великодостојнике, као и имовину самог манастира, те је и овај рукопис поменуо у Љетопису манастира Пиве, у ком је набрајао покретну и непокретну имовину, те му је дао назив Диптих.²⁶

Зайиси. Од многобројних записа издвајамо први запис на листу 1б:

На а.џ.л. (1730) м(ѣсе)ца наноуариа еі д(а)нъ то азъ грешниѣи н м(а)нши м(н)тр(о)п(о)лнтъ захочумски н херцегов(а)ѣки аксентіе приложыхъ(ъ) сеі опши листъ(ъ) въ монастир(ъ) с(ве)то оуспенски зовомъ(ъ) пива да се въсписаю православни н тко не вѣмне лѣпо писат него ќе рѣжит н црквѣ н имена х(рн)ст(н)іанска н писати без рикѣти нгѣменове да бѣде проклет н причасеі са онѣмъ(ъ) нже рекше, възмн, въѣмн, распни его н тако гледаете нже обл(а)нѣте се въ клетвѣ н не лажѣте.

И ко би се год од овога рода крављачиѣа²⁷ нашо да бл(а)г(о)словн н да нм г(о)сподъ б(о)гъ дарѣе свако добро н радѣ н н плодѣ аминъ.

Историјай. Рукопис је током дужег периода био исписиван и допуњаван у Пиви, почев од вријемеа захумско-херцеговачког митрополита кир Аксентија, који је 1728. године био постављен за митрополита.

Литѣрајѣура. Симоновић 1925, 29–33; Бојовић 1992, 29–45, 226–233.

8. ИЗВОД ИЗ ПСАЛТИРА / ПИВА 38

Папир, I + 25 листова, димензије листа 270 × 170 mm, димензије текста 150 × 100 mm; 14–15 редова на страни. Листови су повезани у 3 свешчице са по 8 листова, свешчице су нумерисане азвѣјди бројевима. У

²⁶ Симоновић 1925, 29–45; Бојовић 1992, 29–45, 226–233.

²⁷ Породице презимена Крављачић се помињу у Љетопису манастира Пиве: Симоновић 1925, 30; Бојовић 1992, 30, 226.

горњем десном углу листови су нумерисани арапским бројевима. Конзервиран је у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу, 80-их година 20. вијека.

Писар вријеме и мјесто настанка. Рукопис је настао највјероватније у 18. вијеку.²⁸ Филигранолошка анализа рукописа није рађена прије конзервације.

Писмо и језик. Рукопис писан полууставним писмом; редакција је црквенословенска. Текст је писала једна рука.

Повез. Рукопис је преповезан после конзервације, при чему су дијелови оригиналне предње и задње корице налијепљени на платно.

Илуминација. Рукопис садржи иницијале изведене црвеним, плавим и зеленим тоновима. Величина украсних слова је до 40 mm на листовима: 1δ, 3δ, 4δ, 6δ, 7δ, 8δ, 9δ, 10δ, 11δ, 12δ, 14δ, 15а, 17а, 18а, 19а, 22а и 23а. Највјероватније да је писар за узор користио рукописне књиге из 16. вијека које су се тада налазиле у манастиру Пиви. Сличности постоје са Служабником из средине 16. вијека (Цетиње 47).

Садржај. Текст почиње на листу 1а : Чин како подобает и начинат и пѣтъ псалтирь съ молитвами ишъ кс[тъ] (...) жъ гл(аго)летъ б(ла)го(с)ло(в)енъ б(о)гъ нашъ... затим слиједе изабране молитве прије почетка читања Псалтира и изабрани изводи из Октоиха и Триода који се пјевају на сједалницама, приликом читања псалтира.

Историја. Рукопис је највјероватније припадао захумско-херцеговачком митрополиту Аксентију, који га је приложио манастиру Пиви.

Замјеници: На предлисту је запис следеће садржине: ѧ. ѧ. ѧ. ѧ. (1738) М(ѣсе)ца април ѧ (?) д(ѧ)нѧ. Сна книжица мене смернаго и маншаго митрополита херцеговачкаго квр аксентиѧ нека се зна помолѧ нас тко ѧзидѧ нека и нас помѧне

Литература. Бојовић 1992, 304 (бр. описа 38).

²⁸ За датирање рукописа употребљен је Инвентар из 1960. године који су саставили Б. Радојковић, З. Јанц и Т. Пејовић: Бојовић 1992, 304 (бр. описа 38).

9. ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (ЗА СЕПТЕМБАР – ДЕЦЕМБАР) / ПИВА 111

Папир, 257 листова, димензије листа 320 × 210 mm, димензије текста 220 × 140 mm; 26–27 редова на страници. Листови су обиљежени азвједи бројевима сабрани у свешчице са по 8 листова. Нема арапске пагинације, а азвједи бројеви се налазе на доњој маргини 1. и 8. листа свешчице. Рукопис укупно има 32 свешчице + 1 лист. Свешчице су потпуне, нема прекида у тексту. Рукопис је конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу, у периоду 1979–1982. године.

Писар, вријеме и мјесто насјанка. Писар није познат. Према *Инвентару* који је саставио Димитрије Богдановић, рукопис је оквирно датиран у другу половину 17. вијека.²⁹ Ово понавља и Ј. Бојовић позивајући се на попис књига из 1960. године који су начинили Т. Пејовић, З. Јанц и Б. Радојковић.³⁰ Филигранолошка анализа хартије није рађена прије конзервације рукописа.

Писмо и језик. Текст је исписан полууставом, српскословенском редакцијом. Писала је једна рука.

Илуминација. На првом листу налази се правоугаона заставица са концентричним круговима и стилизованим лишћем, у којој преовладавају нијансе црвених и зелених тонова. Других украса нема.

Повез. Повез је платнени са налијељеним дјеловима оригиналне коже која је залијељена после конзервације листова. Не одговара времену настанка књиге и не задовољава етичке принципе конзервације.

Садржај. Рукопис садржи одабране службе (са прошлким житијима) за септембар–децембар: Септембар: 1. Св. Симеон Столпник (л. 1а–12δ); 8. Рођење пресвете Богородице (л. 12δ–25δ); 13. Обнављање Св. Бесребреника Козме и Дамјана, Крстовдан (претпразновање) (л. 25δ–33а); 14. л. (33а–44а) Крстовдан; 26. Престављење Св. Јована Богослова (л. 44а–53а); 28. Преподобни отац Харитон Исповједник (л. 53а–58а).

²⁹ Богдановић 1982, 61 (бр. описа 747).

³⁰ Бојовић 1992, 304 (нап. 33).

Октобар: 6. Св. апостол Тома (л. 58а–67а); 14. Св. Петка (л. 67а–79δ); 18. Св. апостол и јеванђелист Лука (л. 79δ–84а); 26. Св. Димитрије и помен великог земљотреса (л. 84а–100δ).

Новембар: 1. Св. Врачи Козма и Дамјан (л. 100δ–107а); 3. Св. Аксим, Антал, Јосиф и Обнављење храма Св. Георгија (л. 107δ–115δ); 8. Сабор Св. Арханђела (л. 115δ–127δ); 11. Св. муч. Мина Египћанин, преп. отац Теодор (л. 127δ–136а); 13. Св. Јован Златоуст (л. 136а–145а); 14. Св. апостол Филип (л. 145δ–151а); 15. Јеванђелист Матеј (л. 151а–156а); 21. Ваведење пресвете Богородице (л. 156а–167δ); 30. Св. апостол Андреј (л. 167δ–173а).

Децембар: 4. Св. муч. Варвара, Јован Дамаскин (л. 173δ–180а); 5. преп. отац Сава Освећени (л. 180а–189δ); 6. Св. Никола Мирликијски (л. 189δ–202а); Недјеља праотаца (л. 202а–208а); Недјеља пред рођењем Исуса Христа (л. 208а–219а); 20. свештеномуч. Игњатије (л. 219а–226а); 24. светомуч. Евгенија (л. 226а–234а); 25. Рођење Исуса Христа (л. 234а–248а); 27. Св. архиђакон Стефан (л. 248а–252δ); Недјеља по Рођењу Исуса Христа (л. 252δ–256δ).

Зайиси. л. 2а: нека се зна како дохє тидотїє хот [...]исидла и трнода минеїа десец-ник и пролог и тригод србски

Истѡријай. Није познато како је и када рукопис доспио у манастир Пиву.

Литѡература. Радичевић 1888, 314–315; Бојовић 1992, 308 (бр. описа 111); Инвентар 747.

10. Молитвеник / Пива 133

Папир, 177 листова, димензије листова 180 × 120 mm, конзервиран методом ламинације у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу. Услед ламинације, смањена је читљивост текста. Листови су пагинирани арапским бројевима у горњем и доњем десном углу. Повезани у свешчице са по 8 листова.

Писар, вријеме и мјесто насѡанка. Писар је Радован Врачар пишчански парох, а година завршетка рукописа је 1895.

Писмо и језик. Рукопис је писан канцеларијским брзописом, црквено-словенским језиком. Писан је оловком. Неки дјелови су писани штампаним словима.

Повез. Тврди платнени преповез, настао после конзервације.

Илуминација. На листу 80б налази се цртеж манастира Пиве, рађен оловком.

Садржај. Рукопис је подијељен у два дијела: у првом дијелу садржи молитве Св. Врачева, молитва за сваку болест, молитва пред свето причешће, псалм 50, читање из јеванђеља од Луке зачало 114, молитва за ближњег, молитва за овчије стадо и овце које су скотне, молитва за помирење оних који су у свађи, молитва Св. Трифуна која се чита по пољима и виноградима и против напасти по пољима, молитва мамона на сваку литу која се чита клечећи на кољенима, затим додатак који садржи Апостол и Јевангелије, (Лука, гл. 4, ст. 38), пјесма Св. Амбросија епископа Миланског, чин свршетка клетве и молитва за оне који су криви, последованије – посиновљење. На листу 81а почиње други дио са следећим текстовима: из молебног пјејанија за многе недужне или једног (читање псалма 70), чин благосиљања сијања и жетве, чин резања славског колача по домовима за празник Крсне славе, последованије молебно против духова наметних (читање псалма 142), молитва за наш хришћански род.

Зайиси. На листу 80а записао се писар парох пишчарски Радомир Врачар са годином завршетка рукописа 1895.

Историја. Рукопис је приложио парох Радомир Врачар манастиру Пиви.³¹

Литература. Бојовић 1992, 310.

11. ТРИОД ЦВЈЕТНИ / ПИВА 141

Папир, 248 листова, димензије листа 300 × 190 mm, димензије текста 220 × 130 mm, 23 реда на страници. Рукопис је састављен од 31 свешчице, а свака има по осам листова. Свешчице су нумерисане на

³¹ Бојовић 1992, 310.

првом (почетак) и последњем листу (крај), на доњој маргини. У горњем десном углу стоји нумерација листова арапским бројевима. Лист 155 погрешно је увезан између листова 139 и 140. Рукопис је конзервиран у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу између 1979. и 1982. године.

Писар вријеме и мјесто настанка. Писар није идентификован. Ј. Бојовић, позивајући се на попис књига из 1960. године који су саставили Т. Пејовић, З. Јанц и Б. Радојковић, наводи да је рукопис оквирно датиран у 17. вијек.³² Филигранолошка анализа није рађена. У Инвентару Д. Богдановића о овом рукопису нема никаквих података о времену његовог настанка.³³

Писмо и језик. Рукопис је писала једна рука, писан је српскословенским језиком,

Илуминација. На листу 4а налази се правоугаона заставица испуњена са три концентрична круга у којима се образује стилизовано лишће, а десно уз заставицу је стилизована гранчица са листовима са сваке стране. Заставица је изведена у тамно смеђем тону, са додатком црвене и зелене боје. На листовима 4а, 4б, 6а, 6б, 7а, 7б, 8а, 8б, 9а, 10а, 12а, 13а, 13б, 14а, 15а, 16б, 17а, 17б, 18б, 19б налазе се иницијали изведени црвеном и зеленом бојом. Слова на листовима 9а, 13а и 15б завршавају се стилизованом главом. На појединим мјестима текст је раздвојен преплетима. Мањи одељци текста почињу малим црвеним иницијалима.

Повез. Платнени преповез је из новијег времена; настао је после конзервације листова 1979. године. (На задњој корици повеза, са унутрашње стране утиснута је година конзервације књиге.)

Садржај. Триод цвијетни са службама за сваки дан пентикосног циклуса, од вечерње у петак уочи Лазареве суботе до Недјеље свих святих. На листу 2б налази се завршетак девете пјесме канона посвећеног Богородици. На листу 3а налазе се прокимени васкрсни који обично долазе на крају, али су највјероватније погрешно увезани приликом конзервације. На листу 4а – въ пѣ(т)к(ъ) ѿ недѣли вѣчер(ъ) на г(оспод)и възвѣх(ъ) пос(т)ави(ъ) с(тн)х(ъ) ѿ и поел(ъ) д(оу)шепользню малю бѣ цн и м(оу)ч(е)ннѣх

³² Бојовић 1992, 304, нап. 33.

³³ Богдановић 1982, 119 (бр. описа 1787).

и самог(а)снх лазаревх твореще сїе љ слава прѣдета гробову и н(ы)ниа д(оу)шепользнуу великую. На крају се налази пасхална таблица. У састав овог цвјетног триода улази и мјесецослов: Ћъ в(о)г)м) м(ѣсе)ѣник) сказанїе) главнѣ ап(осто)лѹ въ ѡ септемвриа ... У њему се помињу српски свеци: Св. Сава (14. јануар), Св. Петка (14 октобар).

Зайиси. Л. 1а – Сна словеса ѿт беснаго пса ниданши [...]стѹ хлеба па га снѣ пре зоре и слннца не пре нох ѿт десет дена повезе ...

Л. 2а – Боже помози вихесте есап ѿт кѹхе наше кїрїе што їе држо тидотїе и од године 1861. до 1868. зшо ѿста зджан тїмотїе чинсто гроша 150 ѹ табацинда 5 кнла поповнида...

шатор, арепо,тенот, опера, ротац (у квадрату су слова)

Л. 3б – прваго, чела да се даду челе мирне '?цо она хоѣ наппрїе набавити ѿко ѿка ѿнѹ кошнѹ ѿдрезати чеоко стон па ѹз челе држати да се даду, друго да сѹ снажне растехи сколова стезелнида па са шпинцем и подметнѹнти под полицѹ.

Треѣ од млагареце мюкраце па закѹхати брашна ражина па ѹлѹще залнїепити да се даду...

Черткврто пометинѹ од кобиле нзиек од вѹтинце зчев нагнѹти ѹ ѹлице

Петѿ од тѹтинце ѹчн хѹрхев дне нзбади кошне повише ѹлица срнжевни са друго чѣаде нека рече што стрижеш стрижел тѹтинци крила стрнзе стрнзе док нстрижел тоѣ...а три пѹта речн тако и одговорн ти

Када се неке покосе онако се расклопи сто и на сто расклопак окрени челаада врх з божїом помоѹѹ стаѣ

Л. 4а – од чела када тѹте[...] челе [...]ноке и ти[...] мотника и [...]ара па на ав[...] наместити ѹлице направи круг и ѹлицѹ а са задне стране нека ѹнїѣѹ тѹтаци ннїѣдна се неѣ вратити тоѣ[...] онда ѣе се челе припнтомити твонца челаада

Исїоријайѣ. Нема никаквих података на основу којих би се могло нешто сазнати о поријеклу овога рукописа.

Лишерайѹра. Радичевић 1888, 314–315; *Инвенїар* 1787; Бојовић 1992, 310, бр. описа 141.

12. ТРЕБНИК /ПИВА 160

Папир, 24 листа, димензије листа 18 × 24 mm, фрагменти ламинирани и повезани без реда, нечитљиви. Текст је писан графитном оловком почетком 20. вијека, а због ламинације полиетиленском фолијом

читљивост је прилично смањена. Рестаурација овог рукописа методом ламинације рађена је у некадашњем Републичком заводу за заштиту споменика културе на Цетињу, највјероватније 1982. године.

Писар, вријеме и мјесто настанка. Највјероватније је писан за личну потребу у манастиру. Писан почетком 20. вијека.

Писмо и језик. Текст је писан савременим српским језиком и савременом ћирилицом.

Повез. Картонски повез, такође рестауриран методом ламинације полиетиленском фолијом.

Садржај. Поједини фрагменти рукописа садрже уобичајене саставе требника, чин крштења дјетета по рођењу, молитве за заштиту од злих сила, молитва Господу Исусу Христу. Као додатак, садржи и календар за 1909. годину.

Закључци. Последњи листови садрже датуме празника, забиљешке о датумима упокојених.

Историјат. Рукопис је највјероватније манастиру Пиви приложио неки од локалних свештеника.

Литература. Бојовић 1992, 311.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1982: Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*, Одељење за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XXXI, САНУ, Београд 1982.

Бојовић 1992: Ј. Бојовић, *Љетиопис манастира Пиве*, Историјски Институт Црне Горе, Подгорица 1992.

Вуксан 1936: Д. Вуксан, *Рукописи Цетињској манастира*, Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I, Скопље 1936, 192–220.

Мошин 1958: В. А. Мошин, *К датировке рукописей из собрания А.Ф. Гильфердинга Государственной Публичной библиотеки*, Труды отдела древнерусской литературы XV (1958) 410–417.

Петковић 1950: В. Петковић, *Прејед црквених сѹменика кроз ѿвесницу српској народа*, Београд 1950.

Радичевић 1885: Ф. Радичевић, *Србуље и сѹарине Пивској манастира*, Јавор 12 (Нови Сад 1885), бр. 41 (1297–1299), бр. 47 (1331–1338).

Радичевић 1888: Ф. Радичевић, *Србуље и сѹарине Пивској манастира*, Јавор 15 (Нови Сад 1888) 314–315.

Симоновић 1925: Н. Симоновић, *Љетиопис манастира Пиве*, Манастир Пива 1925 (рукопис).

Сковран 1980: А. Сковран, *Умјетничко блага манастира Пиве*, Цетиње–Београд 1980, 51–53.

ССЗН I: Љ. Стојановић, *Сѹари српски зајиси и најѿиси I*, Сремски Карловци 1902.

Суботин-Голубовић 1999: Т. Суботин Голубовић, *Српско рукописно наслеђе од 1557. ѿдине до средине XVII века*, Београд 1999, 164–166.

Цонев 1923: Б. Цонев, *Опис на славјанските ръкописи в софийската Народна библиотека*, том II, София 1923, 48–49.

THE MANUSCRIPT BOOKS
OF THE ASSUMPTION OF THE MOST HOLY MOTHER OF GOD IN PIVA

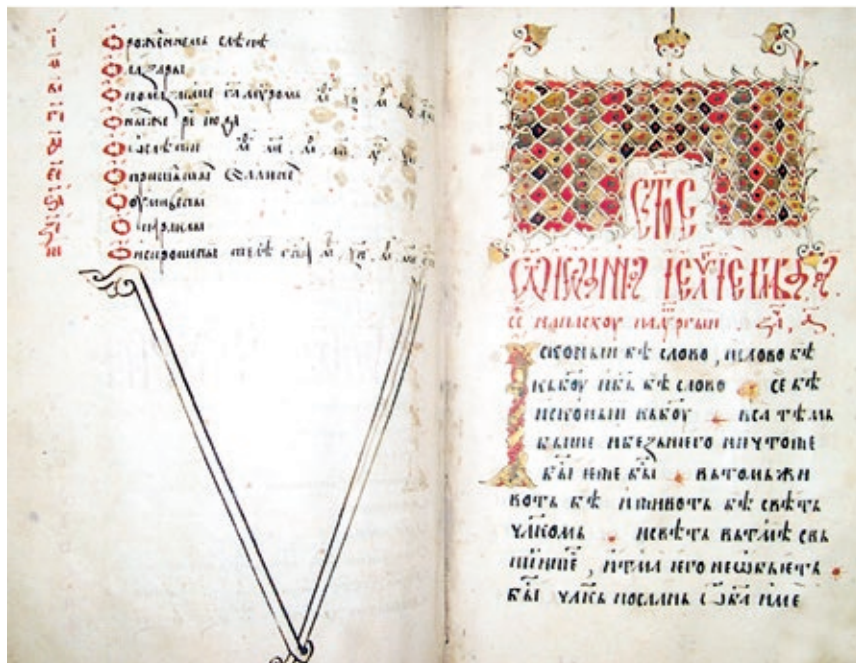
MILENA MARTINOVIĆ

The Monastery of Piva, memorial of the Metropolitanate of Zahumlje and Herzegovina Savatije Sokolović, was famous in the past for its copyists' activity. Its scriptorium produced numerous religious service books and other theological texts of informative contents. During the Turkish occupation, the monastery was robbed and burned many times, and in the 19th century it had a collection of 42 manuscript books that originated in the period from 14th to 17th century. After the liberation from the Turks, the monastery became a part of the Metropolitanate of Montenegro and the Littoral. Shortly after (in 1885) Montenegrin ruler Nikola Petrović ordered the transporting of 34 manuscript books from Piva to the Monastery of Cetinje. Together with the Cetinje manuscript holdings they formed a collection of 85 manuscripts, which still exists at the Monastery of Cetinje. There is a small collection in Piva, consisting of 8 manuscripts, which until recently were recorded in literature only. Apart from these manuscripts, there are 4 more recent manuscripts in Piva, which originated in the period from 18th to 20th century and of which no one knew almost anything. Today, the Monastery of Piva has a collection of 12 manuscripts, not including the Piva Chronicle by Nićifor Simonović from 1925. The manuscripts from this collection belong to the period from 16th to 20th century.

Keywords: Monastery of Piva, manuscripts, Piva Chronicle, Savatije, Monastery of Cetinje, Gospel, monastic library.

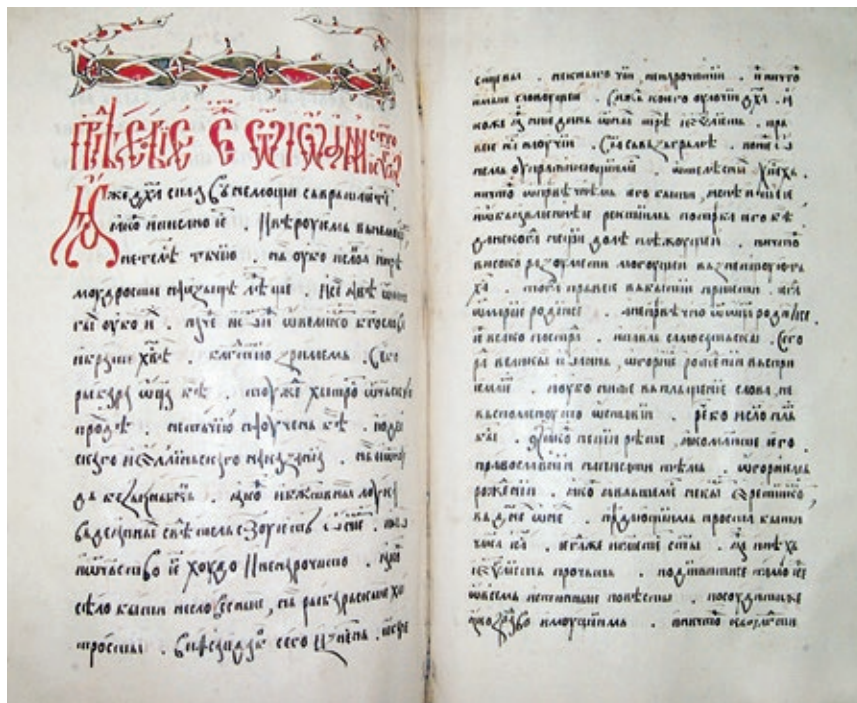
Сл. 1. Чејворојеванђеље, Пива 30, л. 1а

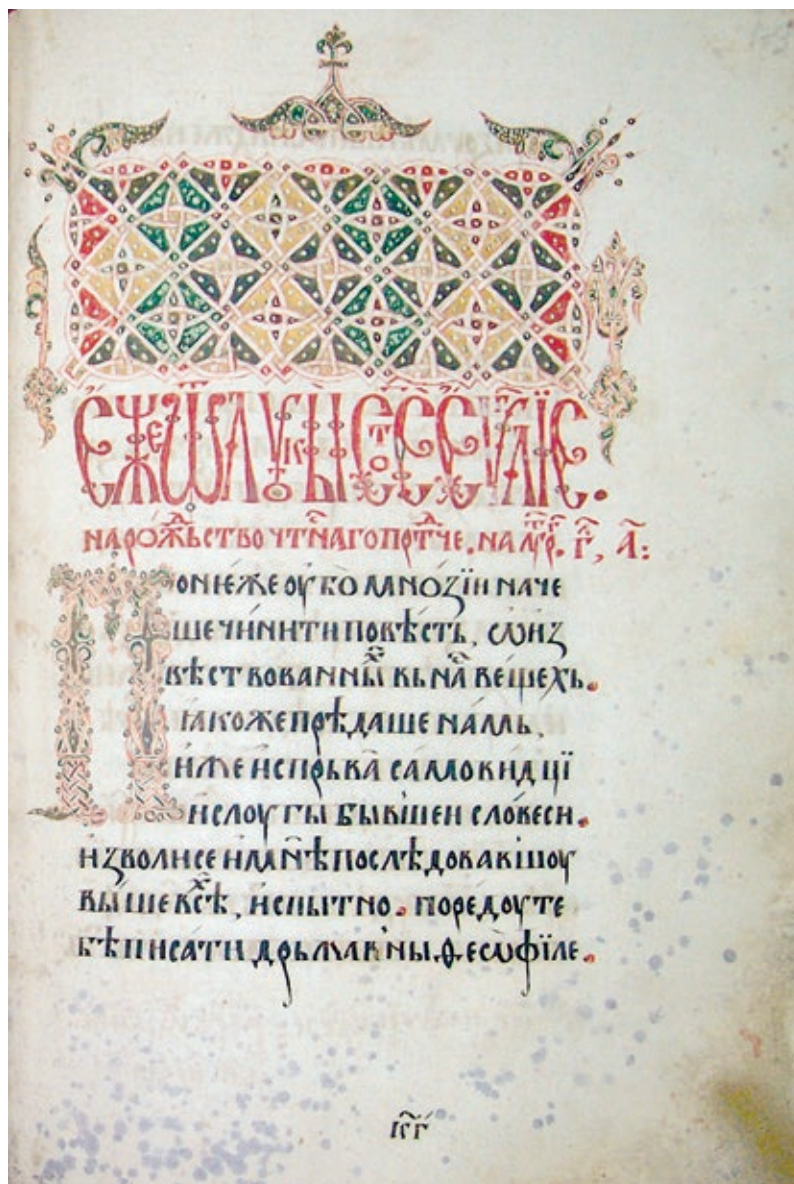
Сл. 2. Четворојеванђеље, Пива 30, л. 247^в–248^а

Сл. 3. Четиоројеванђеље, Пива 30, л. 148б–149а

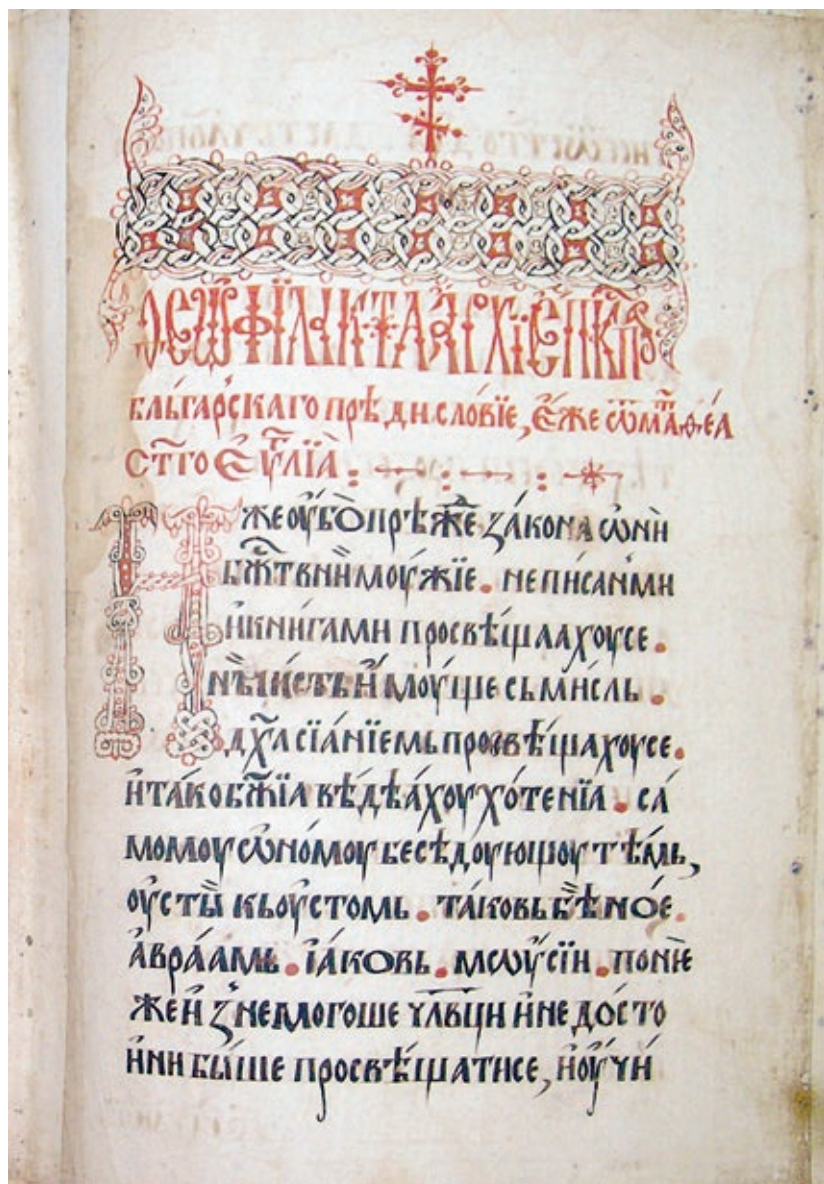
Сл. 4. Чејворојеванђеље, Пива 30, л. 245б–246а

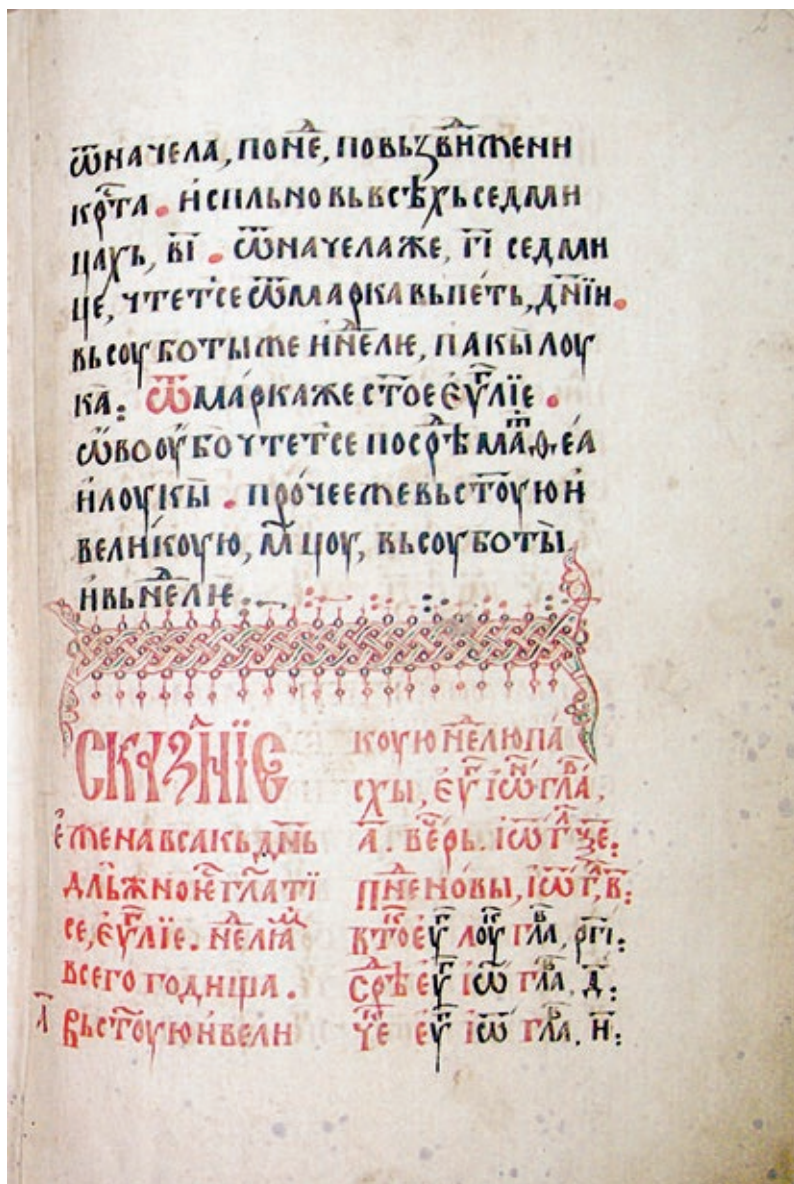
Сл. 5. Чейворогевиѣлье, Пива 29, л. 149а

Сл. 6. Чей̑воројеван̑е̑е, Пива 29, л. 283а

Сл. 7. Чейворојеванђеље, Пива 29, л. 9а

Сл. 8. Четворојеванђеље, Пива 29, л. 2а

Сл. 9. Чейворојеванђеље, Пива 31, л. 144а

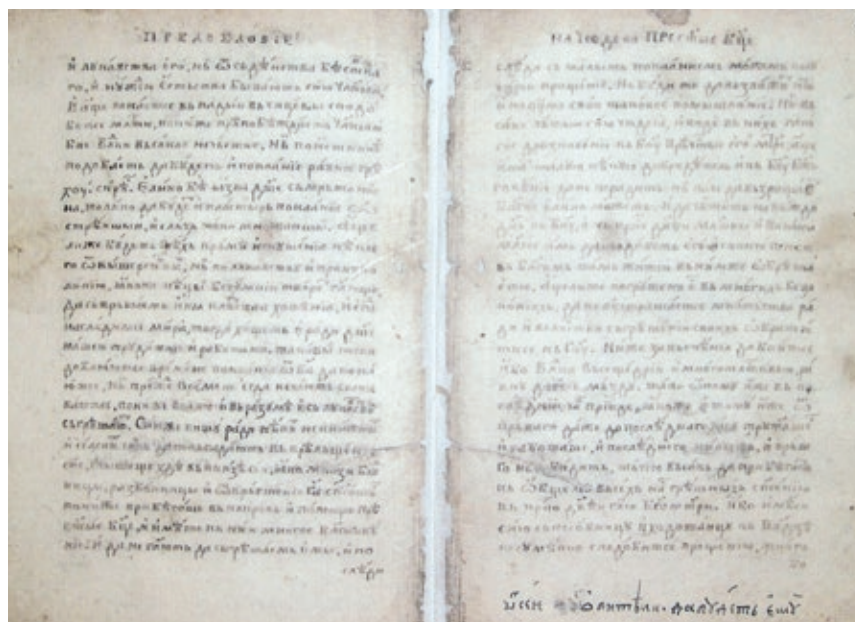
Сл. 10. Чейворојеванђеље, Пива 31, л. 213а

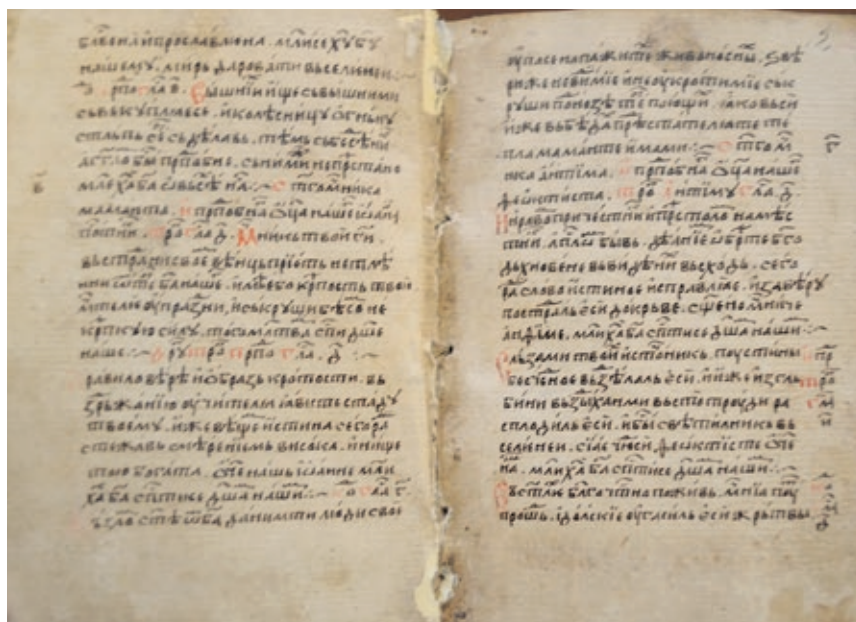
Сл. 11. Четвороеванђеље, Пива 32, л. 10а

Сл. 12. Чейворојеванђеље, Пива 32, л. 203а

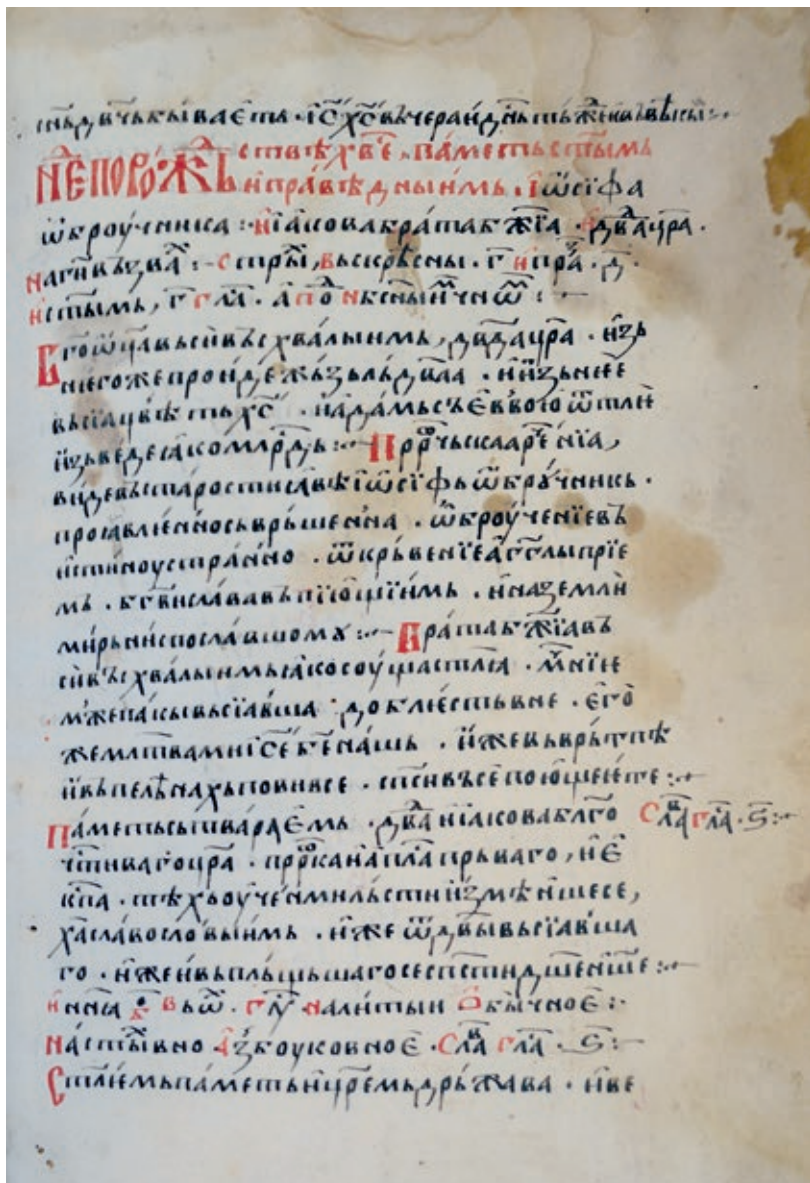
Сл. 13. Чудеса ѿресевице Богородице, Пива 33, л. 3б–4а

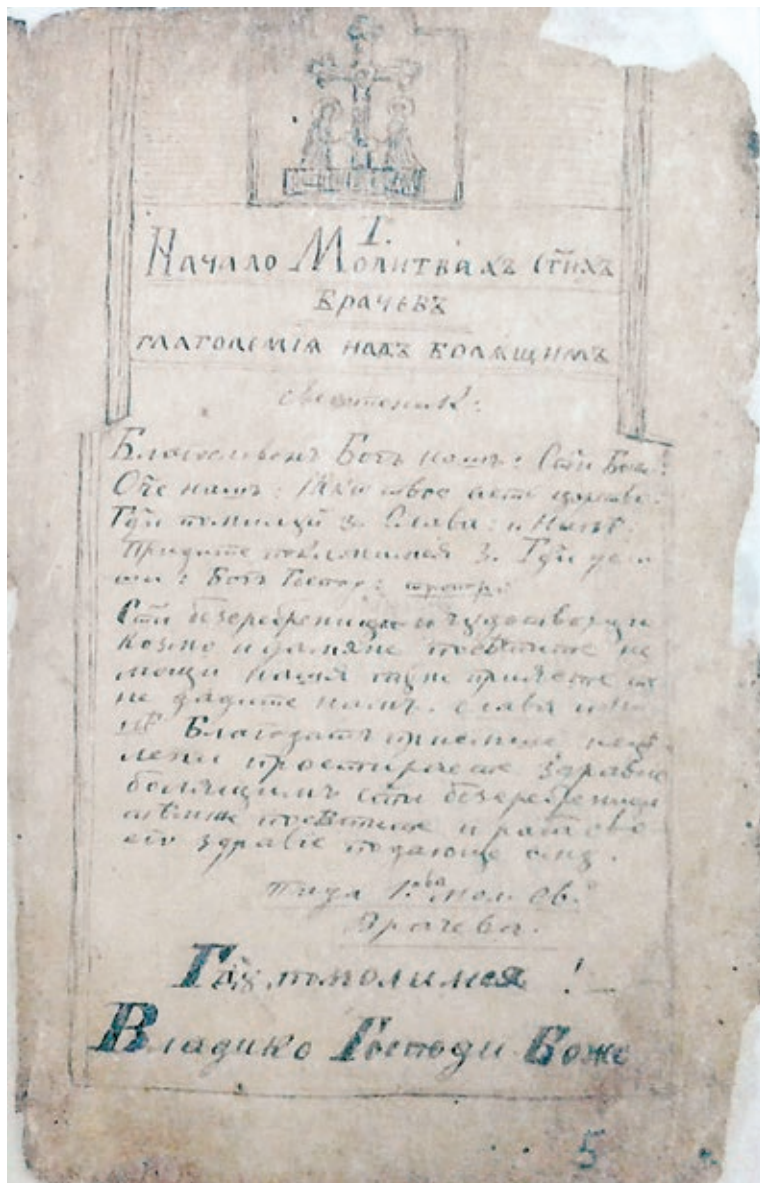
Сл. 14. Тројарник, Пива 34, л. 18–2а

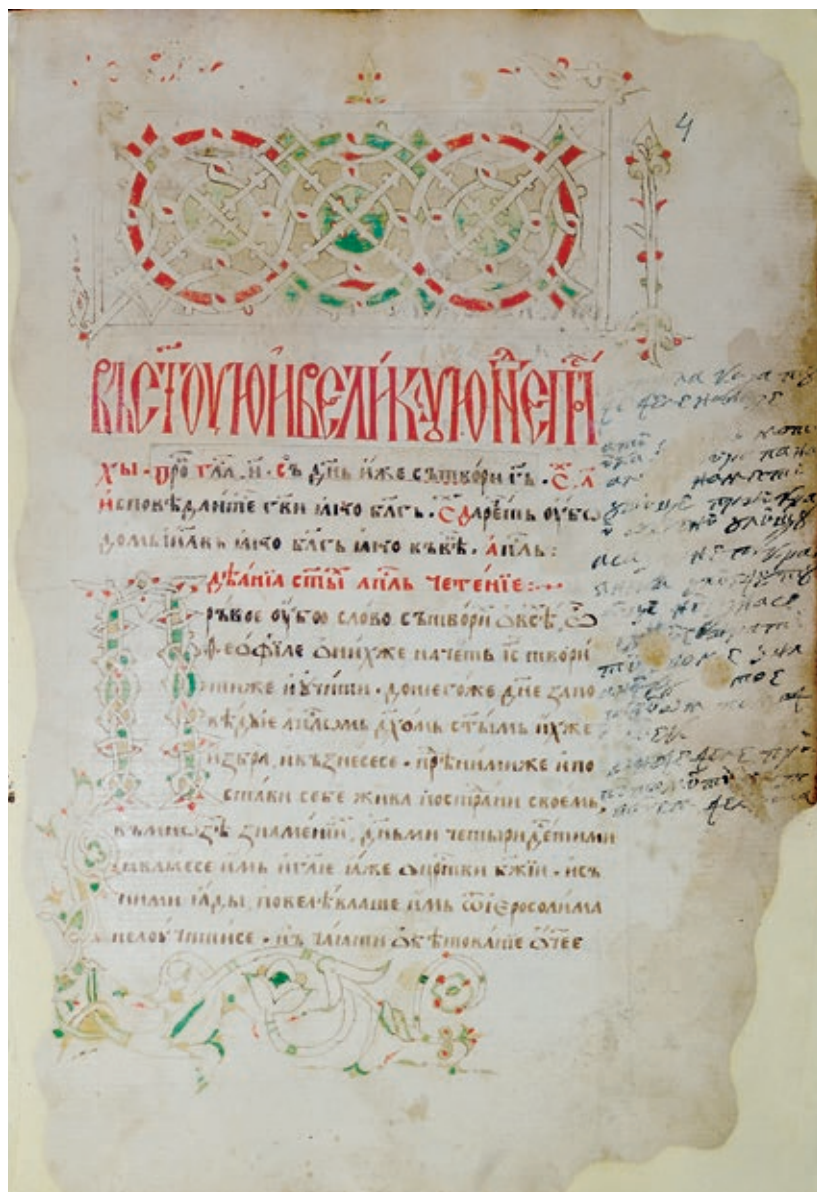
Сл. 16. Извод из исалиѣира, Пива 38, л. 168–17а

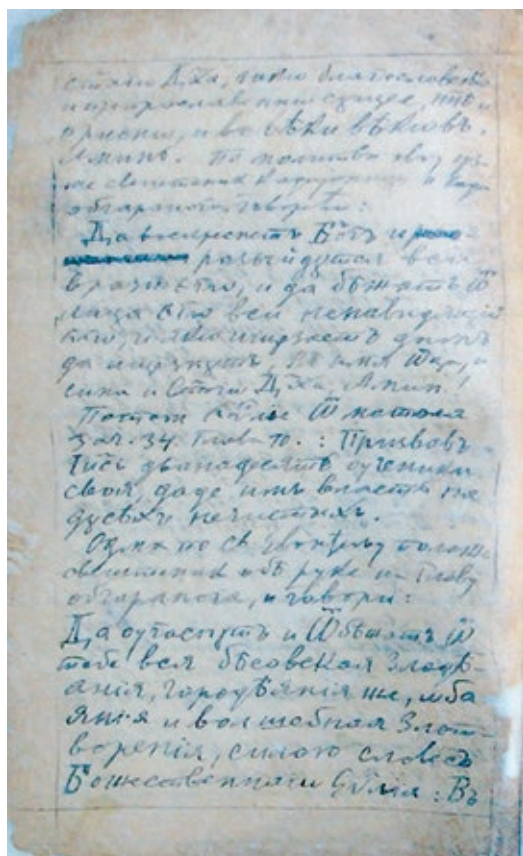
Сл. 17. Празнични минеј, Пива 111, л. 251б–252а

Сл. 18. *Молийвеник*, Пива 133, л. 5а

Сл. 19. Триод цвијейни, Пива 141, л. 4а

Сл. 20. *Требник*, Пива 160, л. 1б

**ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ ДРЕВНЕРУССКОЙ СЛУЖБЫ
НА ПЕРЕНЕСЕНИЕ МОЩЕЙ СВТ. НИКОЛАЯ МИРЛИКИЙСКОГО
(9 МАЯ) В СЛУЖБУ СВТ. ВАСИЛИЮ ОСТРОЖСКОМУ (29 АПРЕЛЯ)**

*СЕРГЕЙ Ю. ТЕМЧИН**

Аннотация: В статье показано, что древнерусская служба с акростишным канонем Перенесению мощей свт. Николая Мирликийского (9 мая) в текстовой версии, восходящей, вероятно, к печатной Минее на май (Москва, 1691), стала важным источником для службы свт. Василию Острожскому (†29 апреля 1671 г.), составленной к тому времени уже смещенным печским патриархом Василием (Бркичем-Йовановичем) в 1767–1769 годах и опубликованной в Сербляке (1861, 1986, 2015). Наличие заимствований из нее не только в каноне, но также в некоторых стихирах свидетельствует о том, что патриарх Василий составил не только канон, но целую службу свт. Василию Острожскому, имплицитно соотносящую воспеваемого святого с великим мирликийским святителем.

Ключевые слова: церковнославянская гимнография, старосербская литература, древнерусская литература, Василий Острожский, Василий Бркийч-Йованович, русско-сербские литературные связи.

Церковнославянская служба общесербскому святителю и чудотворцу Василию Острожскому (†29 апреля 1671 г.), митрополиту Герцеговинскому (Требинскому, Захумскому и Скендерийскому)¹, была составлена к тому времени уже смещенным печским патриархом Василием (Бркичем-Йовановичем) в 1767–1769 годах², когда тот в течение нескольких лет проживал в монастыре Острог. Служба опубликована в Сербляке (1861, 1986, 2015)³ и далее будет цитироваться мною по этому источнику в издании XX века.

* Сергей Ю. Темчин, Институт литовского языка, Вильнюс, sergejus.temcinas@flf.vu.lt

¹ Шестаков, Турилов 2004.

² Шестаков 2004.

³ О службе: Gil 1995, 92–93.

Ниже я постараюсь показать, что многие гимны этого последования заимствованы из древнерусской службы с акростишным канонем «Просвети ми душу и сердце...» (4-й глас) на праздник Перенесения мощей святителя-чудотворца Николая Мирликийского (9 мая; перенесение состоялось в 1087 г.), созданной около 1091 года⁴.

Эта восточнославянская по происхождению служба опубликована по трем источникам (в том числе двум рукописным):

У = восточнославянский сборник минейных служб второй половины XV в. (Москва, Государственный исторический музей, собр. А.С. Уварова, № 341–4°, л. 82–101)⁵;

А = сербская праздничная минея начала XVI в. (Вена, Австрийская национальная библиотека, Cod. slav. 69, л. 62–81)⁶;

З = «Зеленые минеи» Русской православной церкви (2-е издание)⁷.

Эти версии значительно различаются по количеству и набору тропарей канона, что обусловлено сочетанием двух причин: 1) вторичного сокращения числа тропарей, произведенного по разным алгоритмам в стремлении уравнивать количество песнопений в каждой песни до трех (включая богородичен); 2) восполнения более или менее значительных утрат текста (особенно в заключительной части канона) заимствованиями из иных (в том числе посторонних) служб, с соответствующей адаптацией заимствуемых тропарей либо без нее.

После выявления гимнографического источника этой древнерусской службы⁸ и идентификации заимствованных тропарей исходный акростих канона был восстановлен⁹; в сербской национальной гимнографии обнаружены заимствования из этого последования¹⁰.

Ниже будет продемонстрировано, что служба Василию Острожскому обильно заимствует песнопения из этой восточнославянской службы Перенесению мощей Николая Мирликийского в версии, весьма близкой источнику З, по которому я ее буду цитировать ниже. Эта печатная версия современных московских «Зеленых миней» нередко

⁴ О гимнографии Николаю Мирликийскому: Легких 2011.

⁵ Список опубликован: Леонид (Кавелин) 1888, 62–74.

⁶ Список опубликован: Суботин-Голубовић 2005.

⁷ *Минея май*, ч. 1, Москва, 2002, с. 336–343.

⁸ Темчин 2014; Темчин 2016.

⁹ Темчин 2014а.

¹⁰ Темчин 2014б.

содержит первоначальные (участвующие в создании славянского акростиха) тропари с видоизмененными зачалами, разрушающими исходный акростих (см. 3-й и 4-й тропари 1-й песни; 1-й тропарь 3-й песни; 2-й тропарь 5-й песни; 1-й тропарь 6-й песни; 1-й тропарь 7-й песни; 1-й и 2-й тропари 8-й песни).

Те же изменения представлены в составе канона святому Василию, что позволяет считать его источником именно эту версию, восходящую в конечном счете к печатной Минее на май (Москва, 1691). Это не значит, что печский патриарх Василий непременно пользовался каким-нибудь старопечатным изданием (хотя это не исключено и даже вероятно): он вполне мог использовать восходящий к нему рукописный источник или даже (что менее вероятно) предшествовавшую ему текстовую версию, но уже содержащую те же видоизмененные инципиты перечисленных выше тропарей.

Сначала рассмотрим заимствованные гимны за пределами канона (стихиры). Различия сопоставляемых версий подчеркнуты.

СЕРБСКАЯ СЛУЖБА ВАСИЛИЮ ОСТРОЖСКОМУ (29 АПРЕЛЯ)	СЛУЖБА НА ПЕРЕНЕСЕНИЕ МОЩЕЙ НИКОЛАЯ МИРАИКИЙСКОГО (9 МАЯ) по источнику 3
на Господи, воззвах, слава 8-го гласа: Доблестѣи твои, отче Васи́лїе, просвѣти́тъ єси вѣрныхъ сердца: кто бо слыша безмѣрное твоє смиренїе, терпѣнїю твоєму не оудивѣтся: къ нищымъ мнѡсердѣ былъ єси, подаваа пощолѣи требующымъ, всѣхъ научаа страху Господню, и нынѣ неувядаемымъ вѣнцемъ оубазаєса єси отче, молиєса о душахъ нашихъ.	на литии стихира самогласна 2-го гласа: Доблестей твоихъ, преподавне отче, плод просветил есть верныхъ сердца: кто бо слыша безмерное твоё смирение и терпению не удивился, яже к нищимъ тѣхости, к скорбящимъ утешению? Вся боголепно научил єси, святителю Николає, и ныне неувядаемымъ венцемъ увязал єси, молиєса о душахъ нашихъ.
на литии стихира 4-го гласа: Потекла єси хвалити своего Господа и владыку отче Васи́лїе, напоследокъ дней явнѣйша крестоносныица людемъ тако богоблагодатный пастырь и оучитель: тѣмъ же нынѣ наслаждаєса благихъ стажаєла єси дерзнове́нїе къ Богу, едѣ же простри моли́твы о душахъ славащихъ та.	на литии стихира самогласна 2-го гласа: На хвалу потекла єси Господню, Николає, во вѣденней жизни, и Той тя прослави на Небесней и истинней жизни. Темъ же, дерзнове́нне стяжавъ к Небѣ, моли спаст души наша.

на литии слава 6-го гласа: Святителей оудобрение, отецъ красоту, источника чюдеса и вѣрныхъ заступника, сошедша, о празднолюбцы, пѣснь и похваламъ воспои, глаголюще: радуйся, захоуи и скендеріа хранителю, черныа Горы и придворіа столпе непревормимый и предсѣдателю: радуйся всесвѣтлый свѣтланиче, иже серекста концы просвѣщаеша чюдеса: радуйся, скорбашныхъ божественна радости и обидныхъ теплый предстателю, и нынѣ отче Василіе, молиша о чтущихъ приснорадостную память твою, сограждаа вѣрное ти стадо православное.	на Господи, воззвах, слава 6-го гласа: Святителей оудобрение и отецъ славу, источника чюдеса и верныхъ заступника великаго, сошедша, о празднолюбцы, песенными похвалами воспоем, глаголюще: радуйся, мирянов хранителю, и первоседателю честный, и столпе неподвижный. Радуйся, светильниче свесветлый, иже мирския концы просвещаа чюдеса. Радуйся, скорбящихъ Божественная радости и обидныхъ теплый предстателю. И ныне, всеблаженне Николае, не престай моляся Христу Богу о верою и любовию чтущихъ приснорадостную и всепразднственную память твою.
по 1-м стихологии слава и ныне 1-го гласа: Безневѣстнаа чистаа Богородице дѣво, едина предстателнице вѣрныхъ и покрове, избави всѣхъ ѿ бѣдъ и скорбей и лютыхъ обстояній, на тебе оупованіе идущихъ отроковнице и души наша спаси божественными молебамъ твоими.	по полиелеи слава, и ныне, праздника или Богородичен 1-го гласа: Безневѣстная Чистая Богородице Дево, едина верныхъ предстательство и покрове, бѣдъ и скорбей, и лютыхъ обстояній всехъ избави, на Тя упование, Отроковнице, идущихъ, и душъ наша спаси божественными молебамъ твоими.
по 50-м псалме стихира, глас 6: Наслѣдникъ божій, сопрнчастникъ блаженныхъ селеній, служителю христовъ свате Василіе, по имени твоему тако и житіе твое просіа намъ, со сѣдинами проявляша свѣтлость разума твоего и неслобѣ души твоеа, кротость слова прославаша сватое житіе твое, еже собравша величье и въ оуспеніи блажаша та молимо помози достигнути и намъ тацѡ, ндѣже еси богоносе Василіе.	по 50-м псалме стихира, глас 6: Наслѣдникъ Божій, сопрнчастникъ Христовъ, служителю Господень, свате Николае, по имени твоему тако и житіе твое: спросия во сѣдине разумъ, свидѣтельствоваша светлость лица твоего душевное незлобие, известковаша кротость слова молчаливое. Жизнь твоя славна, и успение со святыми, моли о душахъ нашихъ.

икос, глас 8: Боспоємъ нынѣ хвалами свѣтителѣ, пастыря и оутѣтелѣ Захолмійскаго, Скендерійскаго, Черныя Горы и Придворѣа, такъ да долитвади его избавица нечестїа и навѣстовъ лукаваго: не онъ лависа людемъ сконцѣ нескверненъ и негѣненъ, принесши хрїстѹ себе въ непорочнѹю жертвѹ, Богу благопрїѣтнѹ, такъ свѣтителѣ освященъ тѣломъ и дѹшею: тѣмже вѣрнїи людїе прїидите и восхваляйте церкви истиннаго предстателѣ, доблаго поборника вѣры православныа, предикнаго чудотворца, длостничаго долитвенника ѿ дѹшахъ нашихъ, преславнаго Василиа.	икос, глас 3: Боспони нынѣ свѣтителѣ песнѹди, Мирскии людемъ пастыря и ѹтѣтелѣ, да долитвади его просветица: сей бо явися чистъ весь, негнѣненъ дѹхомъ, Хрїстѹ принося жертвѹ непорочнѹ, чистѹ, Богу благопрїѣтнѹ, яко свѣтителѣ, очищенъ и дѹшею и теломъ. Тѣмже сый истинно Церкви предстатель и поборникъ сея и чудотворецъ изященъ, предикенъ и длостивъ.
--	---

Как видим, из указанного древнерусского источника заимствован икос и пять стихир, в том числе одно богородичное песнопение. При этом лишь последнее не подверглось текстовым изменениям, тогда как все прочие в той или иной степени (иногда значительной) адаптированы для прославления нового святого.

Еще большее количество подобных заимствований содержится в каноне:

1-я песнь, 4-й тропарь: Просвѣти дѹшѹ и сердце мое, молюся ти свѣтодавецъ, твари содѣтелю, подаждь ми даръ пѣнїа воспѣвати твоего оутѣдника, преславнаго Василиа, научившаго насъ творити волю твою Боже мой.	1-я песнь, 1-й тропарь: Просвети дѹшѹ и сердце, молю Ти ся, свѣтодавецъ, твари содѣтелю, дар подаждь ми воспеванїемъ пѣни Твоего оутѣдника пречестнаго, иже миръ ѿ скорби избави.
1-я песнь, 5-й тропарь: Обрѣлъ еси небеснѹю премѹдрость, такъ врученнѹю ти талантъ, иже оумножаа, богоносне Василие, разорилъ еси демонѡвъ лести и оумѹдрилъ люди божественнымъ оутѣтїемъ.	1-я песнь, 2-й тропарь: Небеснѹю ты обрѣт премѹдрость, яко таланта врученнаго, благоупотребилъ еси: тою бо, разоривъ противобожнѹю лѣсть, умѹдрилъ еси люди Божественнымъ оутѣтїемъ.

1-я песнь, 6-й тропарь: Зачинается превѣтный и обновляется естество наше, рожденнаго ѿ отроковицы, проповѣдаѹ нѣвѣющаго два естества во единнѣй впостаси.	1-я песнь, богородичен: Зачинается Превѣтный, и совершенный обновляется, из Отроковицы Дѣтищ раждается, Егоже проповѣдал еси во двою существу, во единной же Ипостаси, Богоблаженне.
3-я песнь, 4-й тропарь: Святителю Басиліе, оучении сконча свѣтыхъ оустъ, изъ оустъ непріазненныхъ волковъ, люди своа избавилъ еси и привелъ творцѹ, подавалъ всѣмъ даръ исцѣленіа.	3-я песнь, 2-й тропарь: Святителю Николае, Божия уста быв, из уст волка непріязненна люди избавилъ еси, славне, и привелъ еси Творцѹ дар, даѹ исцеление всеи.
4-я песнь, 3-й тропарь: Начальный богогласенъ, божіи причастіемъ явился еси отче Басиліе, просвѣщаешн оумраченныа яко рачитель добродѣтели, научаа славащыа память твою.	4-я песнь, 1-й тропарь: Начальна, Богогласе, Света Божия причастіемъ вторый явился еси, сияниемъ просвѣщающъ оумраченныа, яко рачитель добродѣтели, прензященъ славою.
4-я песнь, 5-й тропарь: Естествомъ несказаннаго, милосердіемъ пребогатаго Хріста прославилъ еси на земли пребогате отче, тѣмъ же и прославленъ наслаждаешиса блаженства свѣте Басиліе.	4-я песнь, богородичен: Естествомъ несказанно Вышняго Света, милосердіемъ пребогатаго рождаша нензрѣтенно, обнищавшиа ны, Пречистая, Божинни дары обогати.
5-я песнь, 4-й тропарь: Многими чюдотвореніемъ оутѣшаа стадо свое православное, шествовалъ еси ко афонстѣй горѣ и ѿтуда возвращаа,сѹ, благовѣстилъ еси людемъ свѣтое оученіе хрістово, нѣмъ же просвѣщай и насъ свѣщенотантинне Басиліе.	5-я песнь, 1-й тропарь: Многими чюдотвореніемъ красне нозе стяжав, всеи благаѹ благовѣстилъ еси, от вражды ветхия свободны творѹ Божественнымъ ученіемъ, спаси ны, священноначальниче.
5-я песнь, 5-й тропарь: Божіи въ опредѣленіемъ пришелъ еси въ острошскую страну, потомъ же посѣтилъ еси скендерійскую область поучиѹ ю законѹ божію: тѣмъ же и людіе вѣрніи живушій въ нихъ пріидише та, хвалатъ та и величаютъ якоу своего предстателя отче Басиліе.	5-я песнь, 2-й тропарь: Бога благоволеніемъ на хребет морскій всѣхъ и со благоговѣйнымъ дѹжи многѹ пучинѹ прешед, ко граду Барскѹ пришелъ еси, блаженне Николае.

5-я песнь, 6-й тропарь: Щитоу православѣа охранаешн люди своа ѿ пагубныхъ ересей, блаженне Басилѣе, ограждаа ихъ ѿ словонѣа благоуханѣемъ богоносныхъ мощей твоихъ, добрый пастырю Басилѣе.	5-я песнь, богородичен: Щитъ верныхъ, Божия Мати Дево, Ты констинну славиши, ангельски зовуще Ти: радуйся, Благословенная и Благодатная, слышанне и глаголанне страшно и дивно поконше Бладыце твари всякия.
6-я песнь, 3-й тропарь: Ко спасенію оустроѣа людей божїихъ, ѣвѣшагоса ко плоти проповѣдаешн пастырю, и ѣако оучитель Захолдинскїй и Черногорскїй, наставляешн стадо твоє: тѣмъже оугодниче божїй, спаси служащыа и приходящыа къ обители твоей, иже оусердно лобызають честнѹю раку мощей твоихъ.	6-я песнь, 1-й тропарь: Люди Божия ко спасенію устроеный ко плоти явѣшагоса цнотия ради благости, проповѣдникъ Николае и языкъ учителю, спаси ны наставляеннеи твоими.
6-я песнь, богородичен: Ты была еси дѣво всепѣтаа дверь царя небеснаго и храмъ славы его: ѿверзи и нади двери милосердіа и введи насъ молитвами твоими къ житищу славы небесныа.	6-я песнь, богородичен: Ты дверь Царя Небес и храмъ славы его, Дево Всепетая, отверзи нади двери милосердия и введи ны молитвами твоими в житища Небесныа славы.
7-я песнь, 3-й тропарь: Бещи сѣтныи, весь оумъ челоуѣческїй обуча, емѹже даждь цѣлѹ словомъ твоимъ Басилѣе, научаа люди пѣти: благословенъ Богъ отецъ нашихъ.	7-я песнь, 1-й тропарь: Бещей сѣтствомъ всемѹ уму челоуѣческомѹ обучавшѹ, яко солню, даждь цѣлѹ словомъ твоимъ и пѣти Господевѣи научи: препетый отцев Господь и Бог, благословен еси.
7-я песнь, 4-й тропарь: Дивидса преславнымъ чюдесемъ твоимъ блаженне Басилѣе, ниже недуги исцѣлаешн и ѿ бѣдъ избавляешн: тѣмъже покинуѣа вѣлѣнію твоємѹ, вопїемъ Господевѣи: благословенъ Богъ отецъ нашихъ.	7-я песнь, 2-й тропарь: О, преславная твоя чюдеса, яже сотвори еси! Недуги бо исцеляешн и бѣдъ избавляешн, всеи вопити повелевая Господевѣи: препетый отецъ нашихъ Боже, благословен еси.
7-я песнь, 5-й тропарь: Нашемѹ смиренію бѹди заступникъ отче Басилѣе и научай насъ всегда пѣти: благословенъ еси Боже отецъ нашихъ.	7-я песнь, богородичен: Нашемѹ смиренію Заступница и стена, Богородительнице Чистая, Ты еси. Иже раки Твои сѹще, всегда вопїемъ Господевѣи: препетый отецъ нашихъ Боже, благословен еси.

8-я песнь, 3-й тропарь: Бозрасл еси яко цвѣтъ благоуханїа къ Захолмїи отїе когоносне, Скендерїа же та прїемлаа, всѣмъ приносятъ яко кони цѣлебныа дары.	8-я песнь, 1-й тропарь: Бозрасл еси, яко цвет благоуханен, мирския земли, славы, всемъ принося благоуханныя кони, целебныа дары хвалящїи тя и поющїи: Господа воспевайте, дела, и превозносите Его во вся вѣки.
8-я песнь, 4-й тропарь: Искапавый божїа благодать сладость, яко гора маслина тѣло твое служить окитеи твоей, еюже хвалища, воспѣвающе дѣла божїа.	8-я песнь, 2-й тропарь: Искапавый Божїа благодати сладость, яко гора маслиная елей, цюре нїдел еси путь, вездѣствен благодатию Господа, едѣже сладце зовем: Господа воспевайте, дела, и превозносите Его во вся вѣки.
8-я песнь, 5-й тропарь: Ликомъ прелїрныхъ прїсноотекущїй свѣтоносный источникъ, благодати храмъ претїстаа дѣво, сохрани насъ молїтвами оугодника божїа Василиа.	8-я песнь, богородичен: Ликомъ прелїрныхъ со удивленїемъ раждаешн и прекываешн прїсно Дѣва: Слово бо родила еси, Человека бывша непреложна Божествомъ, едѣже вси поемъ: Господа воспевайте, дела, и превозносите Его во вся вѣки.
9-я песнь, 3-й тропарь: Память твоа днесь составляетъ праздникъ, апостольскїй ликъ и мѣченическїй соборъ радѣтса, праведныхъ похвало, свѣтлоа Черногорское, еже вѣрнїи пѣснми восхваляюще копїютъ ти: избави насъ ѿ всакнхъ напастей и вѣдъ, блаженне Василиае.	9-я песнь, 1-й тропарь: Память твоа днесь приноситъ празднество, апостольскїй ликъ и мѣченическїй соборъ радѣтса и праведнїи дѣси, вернїи же тя песнми славы, вопиюще: отъ всехъ скорбей, святителю Христовъ, избави ны.
9-я песнь, 4-й тропарь: Преславнаа память твоа намъ возсїа, просвѣщающн вѣрныхъ нже молатса ти, да поманешн ихъ, и молїтвами твоими избавиши вса людн твоа, отїе мудре Василиае.	9-я песнь, 2-й тропарь: Преславная память твоа намъ возсия, светло просвѣщающн верныа, святителю Христовъ Николае мудре. Темже молїтвѣ твѣ: помяни всехъ насъ и отъ противныа напасти всякнѣ молїтвами твоими избави.
9-я песнь, 5-й тропарь: Оудертви наша плотскїа страсти и похоти, оустави бурю дѣшевныхъ волненїй, оукрѣпи же всѣхъ насъ, нже вѣрою и любовїю почитаютъ блаженнѣю память твою новоблаженне Василиае.	9-я песнь, 3-й богородичен: Удертви наша плотскїа страсти и похоти, Богородительнице Чїстая, уставн и страстей нашихъ бурю, утоли волнение помысловъ, укрепи, Благословенная Претїстая, сердца верно чтѣущихъ Тя, Застѣпницѣ.

В каноне службы, содержащей 50 тропарей, выявлено 20 заимствований из древнерусского акростишного канона Перенесению мощей Николая Мирликийского.

При этом здесь регулярно наблюдается редкое явление: переделка богородичных (древнерусского канона) в рядовые тропари (сербскому святому). Лишь один богородичен был перенесен из одного последования в другое без изменения первоначальной функции (богородичен 6-й песни). В первом тропаре, переделанном из богородичного в рядовой, воспеваемый святой вообще не упомянут, т.е. этот гимн, постав быть богородичным по положению в песни и, соответственно, по функции, остался таковым по своему тексту. Однако все последующие переделанные из богородичных рядовые тропари уже содержат вторично внесенное в них имя Василия Острожского, и именно они оказываются максимально отредактированными: например, богородичен 5-й песни древнерусского канона, став 6-м рядовым тропарем той же песни канона сербского последования, сохранил лишь одно начальное слово своего исходного текста.

Внесенная в заимствованные тропари новая информация помогает частично выявить основные черты образа и особенности культа воспеваемого святого. Так, в службе:

- а) многократно называются связанные с ним и его почитанием земли: Захумье, Шкодерская область, Черногория, Приморье, Острожская страна и *сербские концы* (слава 6-го гласа на литии; икос; 5-й тропарь 5-й песни; 3-й тропарь 6-й песни; 3-й тропарь 8-й песни; 3-й тропарь 9-й песни);
- б) упоминается посещение святым Афона (4-й тропарь 5-й песни);
- в) святитель называется поборником православной веры (икос) и щитом православия (6-й тропарь 5-й песни), а его паства – крестоносными людьми (стихира 4-го гласа на литии) и православным стадом (слава 6-го гласа на литии; 4-й тропарь 5-й песни);
- г) в заслугу святому, названному *новоявленным* (5-й тропарь 9-й песни), вменяется проповедование людям учения Христа, закона божьего и воли божьей (4-й тропарь 1-й песни; 4-й тропарь 5-й песни; 5-й тропарь 5-й песни) и защита паствы от пагубных ересей (6-й тропарь 5-й песни);
- д) упоминается обитель святого (3-й тропарь 6-й песни; 4-й тропарь 8-й песни), где стоит честная рака (3-й тропарь 6-й песни) с мощами/телом святителя (6-й тропарь 5-й песни; 4-й тропарь 8-й песни).

Итак, древнерусская служба с акростишным канонем Перенесению мощей свт. Николая Мирликийского (9 мая) в текстовой версии, восходящей, вероятно, к печатной Минее на май (Москва, 1691), стала важным источником для службы Василию Острожскому, датируемой 1767–1769 годами. Наличие заимствований из нее также в некоторых стихирах свидетельствует о том, что печский патриарх Василий составил не только канон (как предполагают соавторы указанной статьи в Православной энциклопедии), но целую службу свт. Василию Острожскому, имплицитно соотносящую воспеваемого святого с великим мирликийским святителем. Основанием для такого соотнесения (и, соответственно, заимствования песнопений) послужили общность лика обоих святых и календарная близость их богослужебного поминовения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- Леонид (Кавелин) 1888: Леонид (Кавелин), *Посмертные чудеса святителя Николая, архиепископа Мирликийского чудотворца: Памятник древней русской письменности XI века. Труд Ефрема, епископа Переяславского*, Памятники древней письменности и искусства, № 72, Санкт-Петербург 1888, 62–74.
- Легких 2011: В. И. Легких, *Службы на преставление и перенесение мощей святителя Мирликийского в славянской рукописной традиции XII–начала XVII в.: Текстология гимнографии*, Москва–Санкт-Петербург 2011.
- Суботин-Голубовић 2005: Т. Суботин-Голубовић, *Празновање ѿноса моштију свейога Николе (9/22. мај) ѿрема српским рукописима*, Старобългарска литература 33–34 (2005) 225–234.
- Темчин 2014: С. Ю. Темчин, *Древнейшая восточнославянская служба Перенесению мощей святителя Николая Мирликийского (9 мая) как переработка переводной службы Перенесению мощей апостола Варфоломея (24 августа)*, Slavistica Vilnensis (2014) 17–29.
- Темчин 2014а: С. Ю. Темчин, *Славянский канон на перенесение мощей святителя Николая Мирликийского: реконструкция акростиха*, КАЛОΦΩΝΙΑ: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії, ч. 7, Львів 2014, 16–26.
- Темчин 2014б: С. Ю. Темчин, *Заимствования из древнерусского канона на перенесение мощей Николая Мирликийского (9 мая) в канон на перенесение мощей Саввы Сербского (6 мая)*, Археографски прилози 36 (2014) 11–20.
- Темчин 2016: С. Ю. Темчин, *Гимн Климента Охридского св. Аполлинарию Равеннскому в древнерусском акростишном каноне Перенесению мощей святителя Николая Мирликийского*, КАЛОΦΩΝΙΑ: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії, ч. 8, Львів 2016, 9–14.
- Шестаков, Турилов 2004: А. В. Шестаков, А. А. Турилов, *Василий Острожский*, in *Православная энциклопедия*, т. 7, Москва 2004, 212–214.
- Шестаков 2004: А. В. Шестаков, *Василий (Бркич-Йованович)*, *Православная энциклопедия*, т. 7, Москва 2004, 63–64.
- Gil 1995: D. Gil, *Serbska hymnografia narodowa*, Kraków 1995.

BORROWINGS FROM THE KIEVAN RUS HYMNOGRAPHIC OFFICE
FOR THE TRANSLATION OF ST. NICHOLAS' RELICS (9 MAY)
IN THE HYMNOGRAPHIC OFFICE FOR ST BASIL OF OSTROG (29 APRIL)

SERGEY Y. TEMCHIN

The author argues that the Kievan Rus hymnographic office for the Translation of St. Nicholas' relics (9 May) in its textual version, which seems to go back to the printed Menaion for May (Moscow, 1691), was an important source for the hymnographic office for St. Basil of Ostrog (†29 April 1671). The latter composition was compiled by the already removed Serbian Patriarch of Peć Basil (Brkić-Jovanović) in 1767–1769 and later published in *Srbljak* (1861, 1986, 2015). These borrowings can be found inside the canon of the Serbian office as well as outside it (in certain stichera of the office). This is an indication that not merely the canon for St. Basil of Ostrog but the entire office for his commemoration was compiled by the Serbian Patriarch Basil who in doing this associated the new saint with the prominent figure of St Nicholas.

Keywords: Old Church Slavonic hymnography, Old Serbian literature, Kievan Rus literature, Basil of Ostrog, Basil Brkić-Jovanović, Russian-Serbian literary contacts.

О НОВОЗАВЕТНИМ АПОКРИФНИМ ТЕКСТОВИМА У РУКОПИСУ БР. 18 МУЗЕЈА СРПСКЕ ЕПАРХИЈЕ БУДИМСКЕ У СЕНТАНДРЕЈИ

ЈОВАН ЛАЗАРЕВИЋ*

Айспиракѝ: У овој раду аутор указује на два кратка апокрифна текста која се у српској рукописној традицији јављају и као завршетак апокрифног Никодимовог јеванђеља. Реч је о *Посланици Пилатовој римском цару* и *Посланици римског цара великом кнезу Ликинију*, који су исписани у Цветном триоду (крај XVII или почетак XVIII века) што се чува у Библиотеци Српске епархије будимске у Сентандреји, под сигнатуром СА 18. Приложени текст апокрифних одломака прати коментар који се односи како на сам рукопис, тако и на текст наведених апокрифа.

Кључне речи: Сентандреја, Цветни триод, Никодимово јеванђеље, апокрифне посланице.

У Сентандреји, у Музеју Српске православне епархије будимске, чува се, под сигнатуром СА 18, *Триод цветни*, исписан крајем XVII или почетком XVIII века.¹ Кодекс који има I + 465 листова садржи службе од шесте недеље Велике четрдесетнице до Недеље свих светих. У додатку испред основног текста цветног триода исписани су следећи текстови: л. 1а: сказаније Епифанија Кипарског о седам Божијих дела; л. 1а: Сказаније Јеврејина Јосифа о завеси; л. 1а–1б: О светој Ани; л. 1б–3а: Посланица Пилатова римском цару; л. 3а–4а: Посланица римског цара великом кнезу Ликинију; л. 4а–4б: Сказаније имена разбојника распетих с Христом; л. 4б–7б: Страдања Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа. На крају *Триода* исписани су извод из *Тийика Светје Горе Аѝонске за Велики ѝосѝ* и *Указ за васкрсна јеванђеља за Светѝлу седмицу*.²

* Јован Лазаревић, Богословија Светог Саве у Београду, jovanlazarevic23@gmail.com

¹ Синдик 1991, 123.

² Синдик 1991, 123–124.

У овоме раду доносимо издање *Посланице Пилајшове римском цару* и *Посланице римској цара великом кнезу Ликинију*. Уз приређено издање ових апокрифних текстова стоји коментар који се односи како на рукопис у коме су они исписани, тако и на сам текст апокрифа.

Рукопис Цветног триода (СА 18) исписала су два писара: Михаило, ученик Христофора Рачанина, и Кипријан Рачанин. Додатак испред основног текста цветног триода, који садржи апокрифне текстове које овом приликом доносимо, исписао је први писар, Михаило.³

Писмо Михаилово је полууставно, са полиморфним облицима и елементима брзописа. Карактеристични словни облик овога писара је *високо јер* које има на врху танку украсну црту занесену улево, тако да слово подсећа на њ и тешко их је понекад разликовати.

Правопис је ресавски. Писар користи најчешће *дебело јер* у свим позицијама (вѣ, вѣскреси, сѣтворити, едѣше, одрѣжидѣ), често *високо јер* (кѣ, (сѣ)сѣ, пилатѣ, млинѣ), врло ретко *ѣанко јер* (вѣсь родѣ, сѣтворн, по вѣсѣхъ езицѣхъ, вѣвшихъ). Група *ја* на почетку речи обележена је прејотованим вокалом (јакѣ, јаростн), а у позицији после вокала са *а* и *иа* (многаа, такогаа, знаменїа, ѿт основанїа, сладѣа, сдѣанїе). На почетку речи група *је* обележена са *є* и широким *е* (еже, єдиногѣ, ересѣ, едѣше, родѣ євренскн, еже, естѣ, єдннн,); у положају после вокала исписивана је са *є*, *є* и *кє* (не сѣблюдаєтѣ, повелѣнїемѣ, прокаженїе, юдее, твоєн, некоєн, лїквнїе, здравїе, зведѣнїе, подѣе, твоєю). Палаталност сугласника у групама *ѣа*, *ѣа*, *ѣе*, *ѣе* означена је како писањем прејотовоног, тако и вокала без прејотације (исцѣлѣваше, землѣа, впражняют се, н(ы)нѣа, г(лаго)лѣмаго, исцѣлѣнїа, разслабленїе, г(лаго)лѣ, вѣ нѣмѣе, о нѣмѣ, исплѣнїени, распленїе), меша *з* и *ж* (злѣдѣство). Има примера удвајања *а* (вѣ незаапѣ). Глас *ѣ* обележен је писањем прејотованог вокала после одговарајућег сугласника (кѣсарѣ, кѣсара) или писањем слова *ѣ* (ѣсарѣ, ѣсарѣ, ѣсаревн), што указује на мешање књижевног и говорног језика; име цара исписано је како са *ѣ*(лиѣнїнїю), тако и без *ѣ* (кнеза лїквнїа, лїквнїе). Слово *ѣ* исписано после првог слога у облику тивсѣшннїкомѣ (!).

Срећу се примери са вокализацијом полугласника у *а*, како *ѣ* у јаком положају тако и секундарног полугласника (сан, сѣ васею, тѣтїю, сатннїкомѣ), вѣ пѣтакѣ, самовидацѣ, неповннанѣ, есамѣ, прочїатѣ се, слѣастиве, мрѣтавце, мрѣтавца) или *е* (б(ѣ)ж(ѣ)ственномѣ). Јављају се примери међусобне замене *ѣ* и *є* (бє, просвєщаше, на пр(ѣ)столе, кнѣземѣ, вѣѣме, рѣкѣ).

³ Васиљев 1996, 40.

Посланицом Пилајовом римском цару и Посланицом римској цара великом кнезу Ликинију окончава се апокрифно Никодимово јеванђеље. У српским преписима познате су две варијанте Никодимовог јеванђеља,⁴ које је настало вероватно у III веку, грчка и латинска. Српски преписи грчке варијанте познати су на основу шест преписа а латинска варијанта посведочена је у два српска рукописа.⁵ Познати су и неки фрагменти Никодимовог јеванђеља који су се преписивали као засебна целина под називом *Писмо Пилаја Понијјској у Рим Тиберију*. До сада је у науци посведочено постојање три таква преписа.⁶ Препис који је сачуван у *Цвейном ѿриоду*, који се чува у Сент Андреји (СА 18), био би четврти препис.

У прилогу доносимо препис *Посланице Пилајове римском цару и Посланице римској цара великом кнезу Ликинију*. Приликом приређивања текста држали смо се следећих принципа: скраћене речи разрешене су тако што су изостављени делови стављани у обле заграде уколико је таква реч обележена титлом, а у угласте заграде ако титла над њима не постоји. Натписана слова спуштана су у ред на одговарајуће место. Задржана је изворна интерпункција. Велика слова исписивана су на местима где постоје у рукопису.

⁴ О Никодимовом апокрифном јеванђељу нпр. види: Kazhdan 1991, 1472; Cross 1996.

⁵ Апокрифи новозаветни 2005, 532–533.

⁶ Апокрифи новозаветни 2005, 533.

Епистола, или посланије пиантово, къ великоу кесарю римскому, къ римъ посла
г(лаго)лю снце :~

Дръжавноу и ч(ъ)стнѣишеу, и б(о)ж(ъ)ственному и страшноу августу, и великому
кесарю. Пиатъ рабъ твои, кон въ вѣсточнихъ[ъ] странахъ[ъ]. начело имамъ твою
областю и повелѣнїемъ. еже пишъ къ великон области твои страхомъ[ъ] одръжнмъ
и трепетомъ о некоемъ вѣщи бившомъ въ врѣме сїе: естъ неки отъ градовъ единый, еже
нарицаетъ се иеросалимъ[ъ] юденскаго рода. въ немъже събраше се всѣи народи юденсїи.
предаше ми некоего единого ч(а)л(овѣ)ка г(лаго)лющаго і(с)са. многаа зла о немъ г(лаго)-
люще. отъ нхъже не възмогше ни единемъ словомъ осудити его. едины же бе ересь въ
нихъ[ъ], тако въ свѣотъ отъ вѣсакого дѣла впражняютъ се. а і(с)съ онъ не празноваше.
нъ дѣлаше въ свѣотъ. дѣло же ино ниттоже не беше ема. тагю исцѣленїа твораше
велика и страшна. слѣпїе просвѣщаше, свхорькїе и хромие исцѣляваше. и прокаженїе
очищавше, и мрътавце многїе въскреси, и разслабленїе по съставъ лѣти многими. и
снмъ словомъ единемъ здравїе подаваше. еже отъ ч(а)л(овѣ)къ ни единъ[ъ] не можетъ
сътворити. сн і(с)съ сътвори, и четвородневнаго мрътавца именемъ[ъ] лазара въскреси,
име его тгю възвавъ, и тгнїа сѣща въздвиже, изъ гроба изиде бл(а)говѣишмъ. и
бѣснующихъ се по горахъ, сн исцѣли, и цѣломъдрнн показа. и жены славкїе, и крѣво-
точнїе здрави сътвори. чюдеса же велика и знаменїа многа твораше і(с)съ. нхъже
ни единъ отъ нашихъ[ъ] боговъ, не можетъ сътворити. и сего вбо и(с)са емъше юдее.
иродъ, и архелан, и филиппъ, и анна, и канфа, съ вѣсѣмъ людемъ своимъ, и емъше
предаше ми его тако злодѣя. и ниттоже нїе не обрѣтше вини о немъ. свѣоти г(лаго)-
лахъ не съблюдаютъ, еже имѣхъ отъ закона своего. азъ же видѣхъ[ъ] тако поостраютъ се
на і(с)са вѣити его. и много подвижахъ се избавити его изъ рѣкъ ихъ, и не възмогхъ.
нъ сїи всѣи съ народомъ[ъ] своимъ възнивахъ да раз[а]пнѣт се. азъ же видѣхъ[ъ] крѣмолю
ихъ, и на мѣ подвижующихъ се. отадохъ і(с)са воли ихъ, свѣзавъ его, недино зло
дѣло обрѣтохъ въ немъ. они же сътворише кр(ъ)стъ, и распѣше его. абїе же сл(ъ)нцѣ
въ полднѣ помрачн се. и тма бистъ по всен земли. и свѣздн на н(е)б(е)си явише се.
и лвна въ крѣвъ облѣче се, змрьшъ і(с)съ на кр(ъ)сте. и завѣса ихъ цр(ъ)кве раздра се
на двое. и земля потрясе се отъ основанїа. и каменїе распаде се. разсѣде се и земля, и
пропасти явише се до преисподнихъ[ъ] ада. и гроби отворьзоше се, и вѣсташе нѣци отъ
мрътвихъ[ъ], и праведнихъ[ъ], и патріарси ихъ[ъ], авраамъ, и исаакъ, и іаковъ, и сѣме-
он(ъ) и его синови. и нн мнози, изидоше съ нимъ и явише се мнози мѣ, на дльгъ
часъ[ъ] и пакн невидими бише. и трѣсе се земля, отъ 5 го, часа д(ъ)не, до деветаго, въ
пѣтакъ. и въ свѣотъ вѣтеръ, громъ быстъ съ н(е)б(е)се въ ползноши. и мзжїе свѣтин и
висоци зѣло, и възнивахъ г(лаго)люще. распни се х(ристо)съ вѣста, възходите на н(е)б(е)са
всѣи праведни, иже въ адѣ просвѣщенїи. и тогда пропастемъ земляни мѣ явлѣши
се. и мнози пропадоше се, и погвѣише се, иже на і(с)са подвижаше се. самъ азъ томъ

самовидацъ бихъ. и страхомъ великимъ одръжнимъ, зрѣхъ еже никогдаже не видѣхъ ни слышахъ[ъ]. тѣмъже трѣпещу о онѣхъ видѣнїи. и бонм се твоего величїства, послахъ и писанїе твоен дрѣжавѣ, еже бише и ѡже видѣхъ въ онѣ ноци. съмр(ъ)тїю его и ѡже съдѣаше юдеѣ на і(св)са. о сѣмъ оубо написахъ[ъ] на зведѣнїе твоемъ величїствъ, и вл[а]дїтѣствъ. Дошѣдшъ же писанїю томъ въ ридъ къ кїсаръ, прочїте се предъ нимъ. и ѡрости исплѣни се жесаръ. посла воѣ привѣсти пїлатъ. и приведохе пїлатъ въ ридъ кїсаръ. и сѣдшъ жесаръ на престоле, и въсѣмъ кнѣземъ на пр(ѣ)столе съ нимъ, великимъ[ъ] и малымъ[ъ], и въсе воинство и сила его. и повеле привѣсти пїлатъ, и поставити премо ємъ. и рече жесаръ к нїемъ г(лаго)лїе. ѡ злочастїи, кто бе онъ мѣжъ видѣвъ таковаа знаменїа и чюдеса, о мѣжн ономъ; и таковоє злодѣнство сътворивъ, въсь миръ погубилъ[ъ] еси. Паче егда написъ[ъ] еси тїтѣ, на распѣтїе одавъ его. рѣкъ, сан єсть ц(а)рѣ юденскыи, и(св)с(ъ) х(рїсто)с(ъ). потомъ стоещи бози жесаревн злати и срѣбрѣни, и въси ідолн нхъ вънезапн падохе, и съкръшнше се ѡкоже прахъ. и ндѣже сѣдеше жесаръ, съ вѣсею своею силою, и ѡжасоше с(е) въси, и въстрѣпеташе сѣло. и своихъ[ъ] боговъ, въ пагубѣ толнкъ видѣвшѣ въ незапн съкръшнше се, ісѣова, єдинемъ[ъ] г(лаго)ломъ нзрѣца се нлени его радн. оустрашнше се велин. и тако ѡтидохе конждо въ домн свое, двеще се вѣншемъ. Покелъ же жесаръ съ тврѣдостїю дрѣжати пїлатъ. въ ытрѣ нже д(ъ)нъ, сѣде жесаръ на пр(ѣ)столе, и повеле пїлатъ привѣсти пакн. и въпроси его г(лаго)лїе о і(св)се. скажи ѡ злочастїи истинъ, кто бис(тъ) онъ распѣтн; нлени его таїю погуби боги нашѣ; Пїлатъ же рече, дрѣжавни и страшни ц(а)рѣ. азъ неповинанъ єсамъ сѣмъ. нъ начинателн, и повинници сѣмъ сѣтъ, юдѣискыи родн, и иродъ, и архела, и фнлппъ, и анна и канфа, съ въсѣмн людемъ своимъ. тогда жесаръ исплѣни се ѡрости. и съвѣтъ сътвори съ въсѣмн кнези и силами своимъ. повеле нап(и)сати пис(а)нїе на безбожнїе юдѣе :-

Епистола кесара и ц(а)ра римскаго :~

Кесарь велики въселеніе ц(а)рь. лижнїю пръвомъ обладателю вѣсточнїе страни и земли. радовати се въ настоящее сїе врьме. бившее смѣтанїе, от живущихъ въ іер(с)с(а)лиме. и прочихъ градѡвъ юденскихъ. безаконо дѣнство познахъ, еже сътворнше. іако б(о)га некоего г(лаго)люмаго і(с)са. съ пилатомъ распѣше, и сьгрѣшенїа ради нхъ таковаго великаго, іакоже вѣдехомъ вси. сл(ъ)нце помръче, и земля раседаше се, и въсь миръ въ пагъбъ въпадаше. аще не би онъ пани своимъ повелѣнїемъ въсь землю вкрѣпивъ. Тѣмже скоро повелѣнїю моему повиннѣте се. множество воиновъ събери, шѣдше съ силою поплѣни и раззроби въсь родъ юденски. и порабощенїемъ постави нхъ по вѣсѣхъ езицѣхъ. и змали и смери въсь землю юденскую порабощенїемъ не іавити уже к томъ на земли рода сего. ни ц(а)рства ни кнезжества имети, лжкавства таковаго исплнени сще. и здравъ бѣди :~ Доспѣвшъ же сѣмъ пис(а)нїю на вѣсточную землю до великаго кнеза лїквнїа. абїе страхомъ великимъ прїемъ жесарево повеленїе. повеле тнхъсщникомъ, и сатникомъ, скоро повеленїа жесарева събръшнѣти съ страхомъ. и коннства множества събравъ. въ расплененїе въсь родъ евренски сътвори. и по вѣсѣхъ езицѣхъ даже и до д(ъ)н(ъ)сѣ. вѣсѣхъ же о снхъ бившихъ. оувѣде жесарь еже сътвори лїквнїе на юденски родъ, велики згодно бис(тъ) ема, и вѣсѣмъ кнеземъ его и людемъ. и повеле велики жесарь, пилатъ главъ сотсѣши. и свѣзавше пилата на вѣкноченїе. ста на єдинъ час(тъ) пилатъ. вѣрдно подмоли се къ і(с)с. и тако преклонивъ главъ, сотсѣкоше ема главъ, и сконча се. б(о)гъ нашѣмъ въ тро(и)ци, и от вѣсѣхъ нас(ъ) хр(ъ)стїанъ хвала и поклонїенїе, и н(ы)ня и вѣсегда, и въ вѣки вѣкомъ, аминъ :~

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Апокрифи новозаветни 2005: *Апокрифи новозаветни*; приредио и на савремени језик пренео Т. Јовановић, Београд 2005.

Васиљев 1996: Љ. Васиљев, *Нови њодаци о рукописима Киријана Рачанина*, Тирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске. Књ. 6, Стихологија Киријана Рачанина, Нови Сад 1996, 35–50.

Kazhdan 1991: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, editor in chief A. P. Kazhdan, New York – Oxford 1991.

Синдик 1991: Н. Р. Синдик, М. Гроздановић-Пајић, К. Мано-Зиси, *Опис рукописа и списах шtamпаних књига Српске православне епархије дудимске у Сентандреји*, Опис југословенских ћирилских рукописа III, Београд – Нови Сад 1991.

Cross 1996: J. Cross, *Two Old English Apocrypha and Their Manuscript Source: The Gospel of Nicodemus and the Avenging of the Saviour*, Cambridge 1996.

ON NEW TESTAMENT APOCRYPHAL TEXTS IN THE MANUSCRIPT
NO. 18 OF THE MUSEUM OF THE EPARCHY OF BUDA IN SZENTENDRE

JOVAN LAZAREVIĆ

In this work, the author points to two short apocryphal texts in the Serbian manuscript tradition which are the end of the apocryphal Gospel of Nicodemus. These are the Pilate's Letter to the Roman Emperor and the Letter of the Roman Emperor to the great prince Licinius, written in the Pentecostarion (end of the 17th or beginning of the 18th century) and is kept at the Library of the Eparchy of Buda, diocese of the Serbian Orthodox Church in Szentendre, under the signature SA 18. The attached text of the apocryphal passages follows the comment which refers to both the manuscript itself and to the text of the above-mentioned apocrypha.

Keywords: Szentendre, Pentecostarion, Gospel of Nicodemus, apocryphal letters.

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

Зборник радова Одељења за археологију

Народне библиотеке Србије

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

Review of the ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека Србије

PUBLISHER

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Драгана Перуничић

PROOFREADER

DRAGANA PERUNIČIĆ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Мирослав Лазич

PUBLISHING EDITOR

MIROSLAV LAZIĆ

ШТАМПА

RETRO PRINT, БЕОГРАД

PRINTED BY

RETRO PRINT, BELGRADE

ТИРАЖ

300 примерака

CIRCULATION

300

Публикације за размену и рукописе за штампу
слати на адресу:

Народна библиотека Србије

Одељење за археологију

(за археолошке прилоге)

Скерлићева 1, 11000 Београд

e-mail: vladan.trijic@nb.rs

Please, send original texts and/or publications
intended for exchange to the following address:

Narodna biblioteka Srbije

Odeljenje za arheografiju

(za Arheografske priloge)

Skerlicева 1, 11000 Beograd

e-mail: vladan.trijic@nb.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози : зборник радова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије / главни и одговорни уредник Ласло Блашковић ; уредник Татјана Суботин-Голубовић. - [Штампано изд.]. - 1979, бр. 1- . - Београд : Народна библиотека Србије, 1979- (Београд : Retro print). - 23 cm

Друго издање на другом медијуму: Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)

YU ISSN 0351-2819
UDK 091